

Юрій Шаповал / Jurij Szapował / Yuri Sharoval

Богдан Осадчук. Життя в тріалозі
Bohdan Osadczyk. Życie w trialogu
Bohdan Osadczyk. Leben im Trialog

PAN

Юрій Шаповал / Jurij Szapował / Yuri Shapoval

Богдан Осадчук / Bohdan Osadczyk:

Життя в триалозі
Życie w trialogu
Leben im Trialog

Науковий консультант

Якуб К. Савіцький

Redakcja naukowa / Herausgegeben von

Jakub K. Sawicki

Berlin – Warszawa 2025

УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-НІМЕЧЧИНА. ТРИКУТНИК ДІАЛОГУ
Серія видається Центром історичних досліджень Польської академії
наук у Берліні, Prisma Ukraïna – Research Network Eastern Europe та
Українським вільним університетом у Мюнхені

UKRAINA-POLSKA-NIEMCY. TRÓJKĄT DIALOGU
Seria wydawnicza Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk
w Berlinie, Prisma Ukraïna – Research Network Eastern Europe
oraz Ukraïńskiego Wolnego Uniwersytetu w Monachium

UKRAINE-POLEN-DEUTSCHLAND. DAS DREIECK DES DIALOGS
Schriftenreihe des Zentrums für Historische Forschung Berlin
der Polnischen Akademie der Wissenschaften, des Prisma Ukraïna –
Research Network Eastern Europe und der Ukrainischen Freien Universität
in München

Редактори серій
Ігор Конколевський, Андрій Портнов, Якуб К. Савіцький, Марцін Вятр
Redaktorzy serii / Herausgeber der Serie
Igor Kąkolewski, Andrii Portnov, Jakub K. Sawicki, Marcin Wiatr

Том 2 / Tom 2 / Band 2
Том 2 підготовлено і видано у співпраці з Leibniz-Institut für
Bildungsmedien | Georg-Eckert-Institut in Braunschweig і завдяки
сприянню Gerda Henkel Stiftung.
Tom 2 ukazał się we współpracy z Leibniz-Institut für Bildungsmedien |
Georg-Eckert-Institut w Brunshwiku przy wsparciu Gerda Henkel Stiftung.
Band 2 wurde in Zusammenarbeit mit dem Leibniz-Institut für
Bildungsmedien | Georg-Eckert-Institut in Braunschweig und
mit Unterstützung der Gerda Henkel Stiftung veröffentlicht.

Мовне редагування тому (українська версія): Anna Zotova
Redakcja językowa tomu (wersja polska):
Krzysztof „Rudy” Sawicki, Joanna Szkolnicka
Lektorat (deutsche Sprachfassung): Anna Labentz unter Mitarbeit
von Zenek Lubitz, Marcus Welsch und Marcin Wiatr

Дизайн обкладинки: Анета Карвовська
Projekt okładki / Umschlaggestaltung: Aneta Karwowska
Фото на обкладинці / Zdjęcie na okładce / Foto auf dem Titelbild:
Богдан Осадчук. Париж, 1952 рік. Фото з особистого архіву
Ю.Шаповала / Bohdan Osadchuk. Paryż, 1952. Zdjęcie z osobistego
archiwum J. Szapowala / Bohdan Osadchuk. Paris, 1952.
Foto aus dem Privatarchiv von Y. Shapoval

© for this edition by the Centre for Historical Research in Berlin,
Polish Academy of Sciences and the Leibniz Institute
for Educational Media | Georg Eckert Institute (GEI)

ISBN: 978-83-68418-04-0

DOI: 10.24425/156063

Перше тримовне видання / Pierwsze wydanie trójjęzyczne /
Erste dreisprachige Ausgabe

за фінансової підтримки / ze wsparciem finansowym /
mit finanzieller Unterstützung

Auswärtiges Amt

GERDA HENKEL STIFTUNG

Зміст / Spis treści / Inhaltsverzeichnis

<i>Вступ</i>	7
<i>Wstęp</i>	11
<i>Vorwort</i>	15
<i>Богдан Осадчук: Життя в триалозі</i>	19
<i>Bohdan Osadczyk: Życie w trialogu</i>	57
<i>Bohdan Osadczyk: Leben im Trialog</i>	93
<i>Додаток</i>	133
<i>Aneks</i>	145
<i>Anhang</i>	157

Вступ видавців серії „Польща-Україна-Німеччина. Трикутник діалогу”

Богдан Осадчук (1920-2011) був одним із найвизначніших піонерів польсько-українського зближення ХХ століття – століття не лише двох світових воєн, але й конфліктів навіть між близькими народами Центрально-Східної Європи, серед яких опинилися поляки та українці, що прагнули побудувати власні національні держави. Польсько-український конфлікт залишався певною мірою в тіні конфліктів між Польщею і Росією чи Польщею і Німеччиною у минулому столітті, хоча особливо в період Другої світової війни був тісно пов'язаний з окупаційною політикою німецької та радянської влади. На час життя Богдана Осадчука припадають також два найбільш трагічні розділи в польсько-українських відносинах ХХ століття: так звана Волинська трагедія (кульмінація якої настала влітку 1943 р.) та операція „Вісла” (1947–1950), травми яких до сьогодні кладуть тінь на відносини між Польщею та Україною.

Попри всі складні випробування, Богдан Осадчук – до 1945 року громадянин Другої Речі Посполитої, а за народженням і вибором українець – зумів будувати шляхи порозуміння між поляками та українцями після Другої світової війни. А відбувалося це в період, коли Польща була сателітною країною Радянського Союзу, тоді як позбавлена шансу на незалежність Україна стала однією з радянських республік. Осадчук також був за вибором українським емігрантом-незалежником, який після війни розгорнув надзвичайно активну публіцистичну та наукову діяльність, переважно в Західному Берліні. Польсько-український діалог він співтворив завдяки контактам з польським еміграційним незалежницьким середовищем, згуртованим навколо паризького часопису „Культура”, що видавався Єжи Гедройцем. Розроблена цим середовищем у 70-х роках ХХ століття доктрина проголошувала необхідність примирення між народами Центрально-Східної Європи, які опинилися під радянським пануванням. Творці доктрини, передусім краківський

публіцист і знавець німецьких справ Юліуш Мєрошевський, який перебував в еміграції у Великій Британії, вбачали майбутнє цих держав у відмові Росії, а також Польщі, від амбіцій домінування над іншими народами цього регіону, зокрема над Україною, Литвою та Білоруссю (звідси назва: „ULB”). Тексти, написані для паризької „Культури”, Осадчук через обране ним місце еміграційного життя підписував псевдонімом „Берлінець”. Діалог польських емігрантів у Парижі та Лондоні й українського емігранта в Західному Берліні став одним із фундаментів польсько-українського примирення після Другої світової війни, а доктрина ULB стала наріжним каменем польської зовнішньої політики після падіння комунізму та розпаду Радянського Союзу на початку 90-х років XX століття.

Богдан Осадчук вільно володів українською, польською та німецькою мовами. Останньою він створив багато важливих софологічних наукових і публіцистичних текстів, які друкувалися в найвпливовіших часописах Західної Німеччини та Швейцарії. Його наукова та журналістська творчість як визнаного коментатора комуністичної системи і Радянського Союзу в період холодної війни увійшла до канону радянології і в багатьох аспектах залишається актуальною до сьогодні.

Публікований у видавничій серії „Україна-Польща-Німеччина. Трикутник діалогу” біографічний есей „Богдан Осадчук. Життя в трикутні / Bohdan Osadczuk. Życie w trójkącie / Bohdan Osadczuk. Leben im Dreieck” авторства професора Юрія Шаповала виходить під час повномасштабної війни Росії проти України, тобто у переломний момент для сьогодення і майбутнього Центрально-Східної Європи. Це тримовне видання створене завдяки співпраці Центру історичних досліджень ПАН у Берліні з Інститутом імені Лейбніца з освітніх медіа | Інститутом Георга Екєрта у Брауншвейгу.. Обидві інституції впродовж багатьох років – також завдяки координації діяльності Спільної польсько-німецької підручничової комісії, яка увінчалася виданням спільного підручника „Europa. Nasza historia / Europa – Unsere Geschichte” („Європа. Наша історія”) – докладають зусиль для побудови мостів порозуміння та зближення між поляками та німцями. В останні роки обидві установи намагаються ділитися досвідом повоєнного польсько-німецького примирення з іншими країнами Європи, які розділила складна історія. Маємо надію, що наша публікація знайде ширше коло читачів у Польщі, Україні та Німеччині, а також буде використана з дидактичною ме-

тою – створення навчальних матеріалів для викладання історії ХХ століття через біографічну розповідь про найважливіших піонерів діалогу та примирення в Європі – людей, які заради кращого співіснування сусідніх суспільств і народів вчили себе та інших, як на основі наукового аналізу та діалогічної зустрічі назвати, описати й подолати зло, яке у ХХ столітті породило багато травм і драм.

Ці люди залишили нам усім спадщину, яка зобов'язує як до розпізнання, так і до продовження їхньої справи.

Марцін Вятр, Якуб К. Савіцький, Ігор Конколевський

Wstęp wydawców serii „Polska-Ukraina-Niemcy. Trójkąt dialogu”

Bohdan Osadczyk (1920-2011) był jednym z najbardziej znaczących pionierów polsko-ukraińskiego zbliżenia XX wieku – stulecia nie tylko dwóch wojen światowych, lecz także konfliktów nawet bliskich sobie narodów Europy Środkowo-Wschodniej, wśród których znaleźli się Polacy i Ukraińcy, dążący do budowy własnych państw narodowych. Konflikt polsko-ukraiński pozostawał niejako w cieniu konfliktów między Polską i Rosją czy też Polską i Niemcami w ubiegłym wieku, choć zwłaszcza w okresie II wojny światowej był ściśle związany z okupacyjną polityką niemiecką i sowiecką. Na czas życia Bohdana Osadczuka przypadają również dwa najbardziej tragiczne rozdziały w relacjach polsko-ukraińskich w XX wieku: tzw. rzezi wołyńskiej (której kulminacja nastąpiła latem 1943 r.) oraz akcji „Wisła” (1947–1950), których traumy do dziś kładą się cieniem na stosunkach między Polską i Ukrainą.

Mimo wszystkich trudnych doświadczeń Bohdan Osadczyk – do 1945 r. obywatel II RP a z urodzenia i wyboru Ukrainiec – potrafił budować drogi porozumienia między Polakami i Ukraińcami po II wojnie światowej. A działo się to przecież w okresie, gdy Polska była krajem satelickim Związku Radzieckiego, zaś pozbawiona szansy na niepodległość Ukraina stała się jedną z republik sowieckich. Osadczyk był również z wyboru ukraińskim emigrantem i działaczem niepodległościowym, który po wojnie rozwijał nad wyraz aktywną działalność publicystyczną i naukową, głównie w Berlinie Zachodnim. Dialog polsko-ukraiński współtworzył dzięki kontaktom z polskim emigracyjnym środowiskiem niepodległościowym skupionym wokół wydawanego przez Jerzego Giedroycia paryskiego czasopisma „Kultura”. Wypracowana przez to środowisko w latach 70. XX wieku doktryna głosiła potrzebę pojednania między narodami Europy Środkowo-Wschodniej, które znalazły się pod dominacją sowiecką. Twórcy doktryny, przede wszystkim przebywający na emigracji w Wielkiej Brytanii krakowski publicysta i znawca spraw niemieckich Juliusz Mieroszewski, upatrywali przyszłość

ci tych państw w porzuceniu przez Rosję, ale też Polskę, ambicji dominacji nad innymi narodami tego regionu, w tym nad Ukrainą, Litwą i Białorusią (stąd nazwa: „ULB”). Teksty pisane do paryskiej „Kultury” Osadczyk z racji obranego przez siebie miejsca emigracyjnego życia synonował pseudonimem „Berlińczyk”. Dialog polskich emigrantów w Paryżu i Londynie oraz ukraińskiego emigranta w Berlinie Zachodnim był jednym z fundamentów polsko-ukraińskiego pojednania po II wojnie światowej, zaś doktryna „ULB” stała się kamieniem węgielnym polskiej polityki zagranicznej po upadku komunizmu i rozpadzie Związku Radzieckiego na początku lat 90. XX wieku.

Bohdan Osadczyk władał biegle językami ukraińskim, polskim i niemieckim. W tym ostatnim języku stworzył wiele ważnych sowietologicznych tekstów naukowych i publicystycznych, które ukazywały się drukiem w najbardziej prominentnych czasopiśmie w Niemczech Zachodnich i Szwajcarii. Jego twórczość naukowa i dziennikarska jako uznanego komentatora systemu komunistycznego i Związku Radzieckiego w okresie zimnej wojny weszła do kanonu sowietologii i w wielu aspektach jest aktualna do dziś.

Publikowany w serii wydawniczej „Ukraina-Polska-Niemcy. Trójkąt dialogu” esej biograficzny *Bohdan Osadczyk. Życie w trójkącie / Богдан Осадчук. Життя в трікутні / Bohdan Osadczyk. Leben im Dreieck* autorstwa profesora Jurija Szapowała ukazuje się w trakcie pełnoskalowej wojny Rosji przeciw Ukrainie, a więc w momencie przełomowym dla teraźniejszości i przyszłości Europy Środkowo-Wschodniej. Niniejsza trójjęzyczna publikacja powstała dzięki współpracy Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie z Leibniz-Institut für Bildungsmedien | Georg-Eckert-Institut w Brunshwiku. Obie instytucje od wielu lat – także dzięki koordynacji działalności Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej, która zaowocowała wydaniem wspólnego podręcznika *Europa. Nasza historia / Europa – Unsere Geschichte* – podejmują wysiłki w celu budowania mostów porozumienia i zbliżenia między Polakami i Niemcami. W ostatnich latach obie instytucje starają się dzielić doświadczeniami powojennego polsko-niemieckiego pojednania z innymi krajami Europy, które poróżniła trudna historia. Mamy nadzieję, że nasza publikacja trafi do szerszego kręgu odbiorców w Polsce, Ukrainie i Niemczech oraz zostanie wykorzystana także w celach dydaktycznych – tworzenia materiałów lekcyjnych do nauczania historii XX wieku poprzez biograficzną opowieść o najważniejszych pionierach dialogu i pojednania w Europie – ludziach, którzy w imię lepszej koegzystencji są-

siadujących ze sobą społeczeństw i narodów uczyli siebie i innych, jak w oparciu o analizę naukową i dialogiczne spotkanie nazwać, opisać i przezwyciężyć zło, które w XX wieku zrodziło wiele traum i dramatów.

Ludzie ci pozostawili nam wszystkim dziedzictwo, które zobowiązuje tak do poznania, jak i do kontynuacji ich dzieła.

Marcin Wiatr, Jakub. K. Sawicki, Igor Kąkolewski

Vorwort der Herausgeber der Reihe „Ukraine-Polen-Deutschland. Das Dreieck des Dialogs“

Bohdan Osadczuk (1920-2011) spielte eine Vorreiterrolle bei der polnisch-ukrainischen Annäherung im 20. Jahrhundert – einem Jahrhundert, das nicht nur von zwei Weltkriegen gezeichnet, sondern auch von Konflikten zwischen selbst einander nahestehenden Völkern in Mittel- und Osteuropa geprägt war. Polen und Ukrainer, die den (Wieder-)Aufbau ihrer eigenen Nationalstaaten anstrebten, waren ebensolche Nachbarvölker. Die polnisch-ukrainischen Spannungen fristeten gleichsam im Hintergrund der großen Konflikte zwischen Polen und Russland bzw. Polen und Deutschland ein Schattendasein, obwohl sie insbesondere im Zweiten Weltkrieg eng mit der deutschen wie der sowjetischen Besatzungspolitik einhergingen. Bohdan Osadczuks Leben haben auch die zwei tragischsten Kapitel der polnisch-ukrainischen Beziehungen gezeichnet: das so genannte Wolhynien-Massaker (das im Sommer 1943 seinen Höhepunkt erreichte) und die Aktion „Weichsel“ (1947–1950). Die daraus folgenden Traumata werfen noch immer einen langen Schatten auf die Beziehungen zwischen Polen und der Ukraine.

Trotz all dieser belastenden Erfahrungen vermochte es Bohdan Osadczuk – als gebürtiger Ukrainer und bis 1945 polnischer Staatsbürger – nach dem Zweiten Weltkrieg Wege der Annäherung zwischen Polen und Ukrainern auszuloten und Verständigung anzubahnen. Er leistete es in einer Zeit voller Hürden, als Polen ein Satellitenstaat der Sowjetunion war, während die Ukraine, jeglicher Souveränität beraubt, lediglich die Existenz einer Sowjetrepublik zugestanden bekam. Osadczuk führte dabei auch das Leben eines für die ukrainische Unabhängigkeit streitenden Exilanten und war in der Nachkriegszeit vor allem in West-Berlin als Journalist und Wissenschaftler überaus aktiv. So wirkte er am polnisch-ukrainischen Dialog mit, indem er Kontakte zum Kreis der polnischen Exilanten knüpfte, die sich um die von Jerzy Giedroyc herausgegebene Pariser Exil-Zeitschrift „Kultura“ scharten. In den

1970er Jahren entwickelten sie ein Konzept, mit dem sie für die Notwendigkeit einer Versöhnung zwischen den vom sowjetischen Kommunismus unterdrückten Staaten Mittel- und Osteuropas eintraten. Für die Autoren dieses Konzepts, allen voran den aus Krakau stammenden und im britischen Exil lebenden Journalisten und Deutschlandkenner Juliusz Mieroszewski, hing die Zukunftsfähigkeit dieser Staaten von der Bereitschaft Russlands, aber auch Polens ab, eigene Herrschaftsansprüche gegenüber den anderen Völkern der Region wie etwa der Ukraine, Litauen und Belarus aufzugeben (daher auch die gängige Abkürzung: „ULB-Konzept“). Aufgrund des selbst gewählten Exilortes unterzeichnete Osadczuk seine für die „Kultura“ verfassten Texte mit dem Pseudonym „Berliner“. Der Dialog zwischen polnischen Emigranten in Paris und London und dem in West-Berlin lebenden ukrainischen Exilautor wurde zu einem der Eckpfeiler der polnisch-ukrainischen Aussöhnung nach dem Zweiten Weltkrieg und das „ULB-Konzept“ – einem Grundstein für die polnische Außenpolitik nach dem Zusammenbruch des Kommunismus und dem Zerfall der Sowjetunion Anfang der 1990er Jahre.

Bohdan Osadczuk sprach fließend Ukrainisch, Polnisch und Deutsch. In letzterer Sprache verfasste er zahlreiche eingängige wissenschaftliche und journalistische Texte zu sowjetologischen Themen, die in den wichtigsten Zeitschriften in Westdeutschland und der Schweiz erschienen. Als geschätzter Experte rund um das kommunistische System und die Sowjetunion in der Zeit des Kalten Krieges hinterließ Osadczuk ein beachtliches wissenschaftliches und journalistisches Schrifttum, das längst zum Kanon der einschlägigen Fachliteratur gehört und in vielerlei Hinsicht auch heute noch einen hohen Aktualitätswert aufweist.

Der biographische Essay von Professor Juri Schapoval *Bohdan Osadczuk. Leben im Trialog* / *Богдан Осадчук. Життя в тріалозі* / *Bohdan Osadczuk. Życie w trialogu*, der in der vorliegenden Schriftenreihe „Ukraine-Polen-Deutschland. Das Dreieck des Dialogs“ publiziert wird, erscheint inmitten des russischen Angriffskrieges gegen die gesamte Ukraine und damit zu einem für die Gegenwart und Zukunft Mittel- und Osteuropas entscheidenden Zeitpunkt. Diese dreisprachige Publikation ist das Ergebnis einer Kooperation zwischen dem Zentrum für Historische Forschung der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Berlin und dem Leibniz-Institut für Bildungsmedien | Georg-Eckert-Institut in Braunschweig. Beide Institutionen arbeiten seit vielen Jahren

zusammen und nutzen den Wissenschaftsdialog, um Brücken der Verständigung und Annäherung zwischen Polen und Deutschen zu bauen. Dieser Ansatz hat sich bewährt und nicht zuletzt im Zuge der wissenschaftlichen Koordination der gemeinsamen Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission mit dem Erscheinen des deutsch-polnischen Schulbuchs *Europa – Unsere Geschichte / Europa. Nasza historia* gefruchtet. In letzter Zeit setzen sich beide Institutionen dafür ein, den Erfahrungstransfer zu deutsch-polnischer Aussöhnung in der Nachkriegszeit mit anderen europäischen Ländern zu teilen, die eine konfliktgeprägte Geschichte trennt. Es wäre zu wünschen, dass Professor Juri Schapovals biografischer Essay ein breiteres Fachpublikum in Polen, der Ukraine und Deutschland erreicht und dabei insbesondere für didaktische Arbeiten eingesetzt wird, etwa bei schulischen Unterrichtsmaterialien zum 20. Jahrhundert. Denn dieser Text gewährt auch didaktisch verwertbare Einblicke in Biografien der wichtigsten Vorreiter des Dialogs und der Versöhnung in Europa – Menschen, die im Sinne eines besseren Miteinanders dafür eintraten, Wissenschaft und Dialog als enge Verbündete zu betrachten. Sie taten es in der Überzeugung, dass es nur in einer dialogischen Kooperation gelingen kann, die dunkelsten Kapitel des 20. Jahrhunderts zu beschreiben, einzuordnen, aufzuarbeiten und zu überwinden.

Es waren Menschen, die uns allen ein Vermächtnis hinterlassen haben. Wir sind gut beraten, uns damit ernsthaft auseinanderzusetzen, um diese verdienstvolle Arbeit fortzusetzen.

Marcin Wiatr, Jakub. K. Sawicki, Igor Kąkolewski

Юрій Шаповал

Богдан Осадчук: Життя в триалозі¹

Він був відомий як журналіст Олександр Кораб (Alexander Korab). Саме за цим псевдонімом його десятиліттями асоціювали читачі німецьких газет і найстарішої (заснована в 1780 році) швейцарської газети „*Neue Zürcher Zeitung*”. Для цього авторитетного видання він писав упродовж більш ніж півстоліття матеріали про події в СРСР і країнах „соціалістичного табору”. Писав і для інших періодичних видань в Німеччині. Він став одним із найбільш активних публіцистів польського еміграційного часопису „Культура” (*Kultura*). Журнал редагував Єжи Гедройць і вони разом послідовно обстоювали ідею польсько-українського примирення. Суттєво менше згадують про те, що він був науковцем, професором двох університетів – Вільного університету Берліна (*Freie Universität Berlin*) і Українського вільного університету (УВУ) в Мюнхені.

Він був надзвичайно комунікабельною людиною з особливим почуттям гумору. Це допомагало йому долати непрості життєві ситуації, зближувало з людьми. У тому числі і з тими, котрі могли не погоджуватися з його поглядами та позицією. У колі його друзів спостерігаємо Збігнева Бжезинського, Віллі Брандта, Чжоу Ень Лая, а Йосип Броз Тіто тиснув йому руку. Він був неформальним радником президентів Польщі і України Олександра Квасневського і Леоніда Кучми.

У своїй журналістській, науковій і громадській діяльності він послідовно сповідував незалежну власну думку і позицію, за що його називали „отаманом”. Радянські вожді та пропагандисти ненавиділи його за послідовний антикомунізм і неупереджений аналіз подій в Східній Європі та Радянському Союзі. Партійний і державний лідер СРСР Нікіта Хрущов навіть вимагав від швейцарського посла в Москві прибрати Олександра Кораба газети „*Neue Zürcher Zeitung*”, що, зрозуміло, не було виконано. Впливовий на

¹ Статтю українською мовою було підготовлено в рамках проекту «Bohdan Osadczuk und die deutsch-polnisch-ukrainische Beziehungsgeschichte» за сприяння Gerda Henkel Stiftung.

той час Комітет державної безпеки підготував спеціальну брошуру, метою якої була дискредитація публіциста і вченого та підрив його репутації (що також не вдалося).

Він бачив не лише падіння стіни в Берліні (місті, де прожив 70 років), а й вітав колапс СРСР, проголошення незалежності Польщі і, невдовзі, України. В обидві країни приїздив неодноразово і активно друкувався в періодичних виданнях. Однак головне, що він побачив – це радикальна зміна польсько-українських відносин, коли роки конфронтації, взаємних ворожнечі та демонізацій, змінилися примиренням і співпрацею. Мабуть, це було головним результатом його довгого, цікавого, сповненого драматизму й авантюризму життя.

Йдеться про Богдана Осадчука. Я мав честь знати його багато років, співпрацювати з ним, виступати на різних наукових форумах та мандрувати. У 1998 році я його запросив до участі у міжнародному діалозі фахівців з шкільних підручників, а у 2000 році його стаття відкрила збірник, який впорядкували разом з доктором Магдаленою Телус². Саме знайомство з ним дало привід зарахувати його до тих, кого називають „центральноевропейськими джентльменами”. Йдеться про інтелектуалів, які емігрували на Захід, тікаючи від Гітлера або Сталіна в 1930-40-х роках, від Хрущова в 1956 році. Чи від Брежнєва в 1968 році. Багато з них на Заході досягли успіху та визнання. Про їх польське, чеське, російське або будь-яке інше походження мало хто нині пам'ятає.

На сьогодні немає повної наукової біографії Богдана Осадчука, а лише окремі розвідки стосуються тих чи інших аспектів його діяльності³. Проте сам він встиг доволі докладно розповісти про своє життя і це було зафіксовано⁴.

² Див.: Б. Осадчук, *На перехрестях часів*, w: *Українська історична дидактика. Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*, відп. ред. М. Телус, Ю. Шаповал, Генеза, 2000, с. 11-14.

³ Див., наприклад: I. Hofman, *Tematy polsko-ukraińskie Bohdana Osadczyka w paryskiej „Kulturze”*, „Przegląd Politologiczny” 2011, nr 16, nr 3, с. 185-194; П. Лодин, *Подолання негативних міфів і стереотипів українсько-польських відносин у політичній діяльності Богдана Осадчука*, „Гілея: науковий вісник” 2015, nr 103, с. 347-351.

⁴ Див., наприклад: М. Чех, *Розкриймо карти, панове! – розмова з проф. Вільного університету в Берліні Богданом Осадчуком*, „Зустрічі” 1990, nr 1-2, с. 24-32; „Włoch z Kolomei”. Z B. Osadczykiem rozmawiali R. Januszewski i J. Strękowski, „Rzeczpospolita” dodatek „Plus Minus” 2000, nr 182 (5652), с. 2-3; *Wiek ukraiń-*

У 2006 році в Києві відбулася міжнародна конференція, присвячена Єжи Гедройцю. На ній був присутній Богдан Осадчук, а його виступи також були насичені спогадами⁵. Ще за його життя було видано його вибрану публіцистику⁶ та листування з Єжи Гедройцем⁷.

Дуже багато зусиль для збереження пам'яті про Осадчука, опрацювання його творчої спадщини зробили і продовжують робити Богуміла Бердиховська і Оля Гнатюк. Зокрема, у 2007 році, за їх редакцією вийшов друком збірник статей „Польща. Україна. Осадчук”⁸. Збірник, появу якого стимулювало відзначення у 2005 році 85-річчя Осадчука, містив наукові розвідки, присвячені минулому і сучасності Польщі та України переважно у XX столітті, а також журналістські та літературні тексти. Це видання цінне й тим, що в ньому вміщено бібліографію польськомовних публікацій Богдана Осадчука за 1952-2005 роки, яку підготувала Анна Лазар⁹.

sko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem, red. B. Kerski, A. Kowalczyk, współpraca K. Zastawny, Lublin 2001; *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse. Gespräche mit Bohdan Osadczuk* (Alexander Korab), Osnabrück 2004; Р. Кабачій, Культовий діяспоранин. Професор Богдан Осадчук ділиться міркуваннями про німецько-російську дружбу, український націоналізм і згадає бурхливу молодість, „Український тиждень” 2008, nr 50; *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, Wrocław 2008. У 2009 році цю книжку було перевидано в українському перекладі в Києві. Див.: Базиль Керський, Анджей Ст. Ковальчик, *Розмови з Богданом Осадчуком*, пер. з пол., Дух і літера, 2009.

⁵ Див.: *Європа – минуле і майбутнє – візії та ревізії: Матеріали міжнародної конференції пам'яті Єжи Гедройця*, Київ, 24-26 XI 2006 р., ред. О. Гнатюк, А. Мокроусов, Критика, 2009, с. 27-28, 61-62, 162-163, 228.

⁶ Див.: B. Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat*, wybrał i przedmową opatrzył A. St. Kowalczyk, wstęp: J. Giedroyc, Cz. Miłosz, Sejny, Wydawnictwo Pogranicze, 2000; Б. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, Смолоסקип, 2001; B. Osadczuk, *Niepodległa Ukraina: wybór szkiców, artykułów i rozmów* (1991-2006), Sejny, Wydawnictwo Pogranicze, 2006.

⁷ J. Giedroyc, B. Osadczuk, *Listy 1950–1970*; J. Giedroyc, *Emigracja ukraińska. Listy 1950-1982*, Warszawa, Wydawnictwo Czytelnik, 2004.

⁸ Див.: *Polska. Ukraina. Osadczuk*, red. B. Berdychowska i O. Hnatiuk, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2012.

⁹ Див.: *Ibidem*, с. 9-28.

У 2012 році (за рік після смерті Богдана Осадчука) було зроблено, напевно, найбільш масштабну спробу колективного змалювання його портрета. Йдеться про видання „Український полонофіл. Пам'яті Богдана Осадчука” за редакцією Івони Гофман¹⁰. Перша частина цього видання містила статті власне про Богдана Осадчука, різні періоди та аспекти його життя та діяльності. Другу частину склали статті на різноманітну проблематику, присвячені його пам'яті.

Низка публікацій про Богдана Осадчука з'явилась відразу після того, як він пішов з життя¹¹. Його ім'я одразу згадується в публікаціях, присвячених діяльності паризької „Культури” чи налагодженню польсько-українських взаємин¹².

Проте в цілому слід підкреслити відвертий брак досліджень про діяча, про якого ще за його життя шеф-редактор німецько-польського журналу „Діалог” (Берлін) Базиль Керський написав:

Осадчук є надзвичайним космополітом: він розмовляє трьома мовами – українською, польською та німецькою, він пише на цих мовах і є актив-

¹⁰ Див.: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadcuka*, red. I. Hofman, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2012.

¹¹ Див., наприклад: Я. Грицак, *Джентльмен з Коломиї. Пам'яті Богдана Осадчука* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/10/20/59875/>; О. Зварич, *Україноцентричний космополіт* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1967/188/69984/>; Т. Возняк, *Відомий історик Богдан Осадчук помер у Польщі* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/life/_vidomij-istorik-bogdan-osadchuk-pomer-u-polschi/405613; *Помер відомий український історик і публіцист Богдан Осадчук* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1263422-pomer_vidomiy_ukrainskiy_storik_publtsist_bogdan_osadchuk_1050425.htm; М. Чех, *Відійшов останній отаман. Пам'яті Професора Богдана Осадчука*, „Наше слово” 2011; *Помер український Гедройць*, „Monitor Wołyński” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monitor-press.com/ua/network-of-people/40-2009-07-16-14-28-35/2009-07-16-14-11-05/1058-2011-10-27-12-59-32.html>, та ін.

¹² Див., наприклад: Б. Бакула, *Польща і Україна в діяльності „Культури”*, „Сучасність” 1997, nr 1, с. 97-103; *Простір свободи: Україна на шпальтах паризької „Культури”*, вид. підг. Б. Бердиховська, пер. з пол., Критика, 2005; О. Гнатюк, *Польсько-український діалог: часопис „Культура” та його спадщина*, Львів, Центр гуманітарних досліджень, Смолоסקип, 2007; *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej „Kultury”*, pod redakcją M. Semczyszyn i M. Zajączkowskiego, Warszawa-Lublin-Szczecin, IPN, 2014; Ю. Поліковська, *Україна на шпальтах паризької „Культури” в 1950-х роках*, „Мандрівець” 2014, nr 2, с. 43-47.

ним учасником трьох культурних областей, які, навіть сьогодні, в інтегрованій Європі, є рідкісним явищем. У ХХ столітті буття космополітом становило небезпеку. Навіть у наших демократичних суспільствах, де поняття „мультикультуралізм” настільки модне, важко бути людиною без одномірної національної ідентичності, що не вписується в прості категорії визначення сучасних націй¹³.

Важко бути незалежною і рухомою людиною в контексті трьох культур. Космополіт часто розглядається як незнайомець, тому що відкриває іншу перспективу, яка може поставити під сумнів домінуючу точку зору в певній культурній сфері.

Саме такою особистістю і був Богдан Осадчук.

ШЛЯХ ДО БЕРЛІНА

Він народився 1 серпня 1920 року в Галичині, в місті Коломия, нині Івано-Франківській області. Тоді Коломия, столиця Покуття, перебувала на території Польської держави (II-ї Речі Посполитої). Батько, Іван (його ім'я писали польською – Ян) Осадчук, походив з українських селян. Мати, яку звали Францішка Бобінська, була змішаного українсько-словацького походження. У родині спілкувалися українською.

У десятирічному віці Богдан опинився в центральній Польщі. Його батько був учителем, тобто державним службовцем, вимушеним підкорятися директивам уряду. Переслідуючи мету політизації Галичини і Волині, польський уряд переміщував українських вчителів в центральну Польщу, а на місця, що звільнялися, скеровував вчителів, які не володіли українською. Через українське походження і погляди (а він сповідував ліві погляди і входив до Компартії Західної України – КПЗУ) батька перевели в повіт Пінчув (Pińczów) в районі Кельце (Kielce) в село Бошинець (Boszczynek). Згодом школу перенесли в село Пшибеніце (Przybenice). Тут Осадчук виростав, як він сам потім згадував „в оточенні польських селян”¹⁴. Звідси абсолютне знання польської мови.

¹³ B. Kerski, *Z Kołomyi w świat* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.new.org.pl/4561-z-kolomyi-w-swiat>.

¹⁴ *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 11.

Знання і розуміння польської культури прийшло чималою мірою через те, що в селі Бошинець була поміщиця, яка симпатизувала українському хлопчикові, що спочатку не хотів йти до школи. Вона привчила його читати, вчила французької мови, гарним манерам і навчала... бути поляком. „Виховувався – констатував пізніше Осадчук – в двох світах: на пасовиську з синами тамтешніх селян і в маєтку у дивакуватій пані Шласької”¹⁵. Ще одним важливим фактором було те, що Осадчук виріс і виховувався в мультикультурному середовищі, яким були місця його дитинства. У Коломиї поруч з українцями мешкали поляки, євреї, німці, були окремі вірменські і грецькі родини. Це на все життя дало йому своєрідне „щеплення” від націоналізму і шовінізму, які він ненавидів і не приймав до кінця своїх днів.

Осадчука віддали у державну гімназію містечка Пінчук і він оселився з іншими учнями в своєрідному „гуртожитку”. Це був його перший досвід життя без батьків, котрі залишилися в селі. Незадовго до закінчення навчання, в 1938 році, його виключили під сміховинним приводом. Справжньою причиною був захист зацькованого гімназистами-антисемітами єврея, його друга на прізвище Шапіро. Осадчука викликав і образив законовчитель, ксьондз на прізвище Піскож. Він назвав хлопця „українською свинєю”, за що отримав відповідь: „А ти фашистська свиня!”¹⁶. В той час Осадчуку довелося виживати, тож треба було працювати. Він став поставальником раків для одного з краківських ресторанів.

Почалася Друга світова війна, німці захопили Польщу. Радянський Союз після змови Гітлера і Сталіна ввів свої війська в Західну Україну, оголосивши це „возз’єднанням українських земель”. Батько Осадчука отримав роботу перекладача при цукрозаводі в місті Казімежа Велика (Kazimierza Wielka), а потім сім’я переїхала в місто Бусько-Здруй (Busko-Zdrój).

3 січня 1940 року в Кракові почала виходити газета „Краківські вісті”. В ній Осадчук вичитав, що колишній доцент Ягеллонського університету Володимир Кубійович¹⁷, який згодом став главою

¹⁵ Ibidem, с. 12.

¹⁶ Ibidem, с. 17.

¹⁷ Володимир Кубійович (1900-1985) – історик, географ, видавець, громадсько-політичний діяч, організатор видання та головний редактор „Енциклопедії українознавства” (ця фундаментальна праця з україністики була створена під егідою Наукового товариства імені Шевченка у Європі з центром у фран-

Українського центрального комітету¹⁸, організовує безкоштовні математичні курси (такі, після закінчення яких видавалося свідоцтво про середню освіту). Навесні 1940 року Осадчук поїхав до Кракова, закінчив згадані курси і повернувся у Бусько-Здруй.

З цим моментом пов'язаний епізод біографії Осадчука, котрий визначив його антикомуністичні переконання. Як вже мовилося, його батько був членом КПЗУ. Тому Богдан Осадчук досить рано почав читати ліву польську пресу, а також газету Компартії Німеччини (в еміграції) під назвою „Червоний прапор” (*Die Rote Fahne*)¹⁹. Він добре вивчив німецьку мову, оскільки в гімназії, за його словами, була дуже хороша германістка²⁰.

Погляди батька не вплинули на сина, хоча в оцінці антиукраїнської політики передвоєнної Польщі вони сходилися. Обидвоє були солідарні також і в тому, що від нацистів не слід очікувати чогось доброго. Тоді багато українців пішло на службу в організації або установи, відкриті німцями. Вони охоче брали емігрантів з Галичини. Осадчук-старший, як уже було сказано, працював перекладачем на цукрозаводі. Але причина його співпраці була дуже простою: після домовленостей Німеччини і СРСР він дуже боявся екстрадиції, того, що німці видадуть його „совітам”. Для нього б це віщувало крах,

цузькому місті Сарсель), автор фундаментальної праці „Географія українських і сумежних земель”. З 1940 року – голова Українського центрального комітету. У 1943 році брав участь у формуванні української дивізії СС-Галичина.

¹⁸ Український центральний комітет (УЦК) – єдина в 1940-1945 роках суспільно-громадська організація для українців у створеній нацистами на території Польщі Генеральної Губернії (ГГ). Ця територія розглядалася не як окупована, а як складова частина великого німецького Райху. УЦК був визнаний німецькою владою і нею контролюваний. На чолі УЦК стояв Володимир Кубійович. Оскільки інші українські установи в ГГ гітлерівська влада ліквідувала, в сферу діяльності УЦК входили майже всі сфери українського життя в ГГ, за винятком політичної. УЦК також представляв українців перед німецькою владою. Діяльність і структура УЦК визначалися окупаційною політикою і специфічним характером нацистського режиму. (Детальніше див.: В. Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії (1939-1941)*, Чикаго, Видавництво Миколи Денисюка, 1975; В. Кубійович, *Мені 85, Париж – Мюнхен, Молоде життя*, 1985).

¹⁹ „Червоний прапор” (*Die Rote Fahne*) – німецька газета, що виходила у 1918-1939 роках, заснована Карлом Лібкнехтом і Розою Люксембург. З грудня 1918 року стала органом компартії Німеччини.

²⁰ Див.: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 26.

оскільки Компартія Західної України була партією репресованих, а її керівництво і членів ще в 1938 році в сталінській Росії було оголошено зрадниками та охрещено „фашистськими запродавцями”²¹.

Осадчук-молодший слухав львівське радіо (тобто вже радянську пропаганду), читав газети лівої орієнтації, які розписували переваги „соціалістичного раю”. Врешті-решт вирішив, що, може, справді варто повертатися до рідних місць. В цей час в Бусько-Здруй приїхала радянська репатріаційна місія, в яку Осадчук, не знаючи російської мови, пішов. Ось як він про це згадував:

За столом сидів квадратний радянський генерал із НКВД, а навколо нього гітлерівці з СД. Енкаведист запитав: „Ваша фамилия?”. Я впевнено відповідаю, що я самотній, без сім’ї. А він: „Что вы, не понимаете по-русски? Вы откуда?”. „А що значить откуда?”, – дивувався я. Хіба це не українська місія? Той почав кричати, що я буржуазний націоналіст і мене потрібно заарештувати. Німці розсміялися, а я знайшов в собі сили вийти звідти. Місія виїхала, а моя любов до совітів в цей момент закінчилася остаточно²².

Далі в житті Осадчука не відбувається нічого особливого, доки він не прочитав в газеті „Краківські вісті” оголошення про те, що Український громадський комітет в місті Хелмі потребує співробітників. Так Осадчук опинився в цьому місті та став кореспондентом згаданої газети, регулярно друкувався. Саме тоді, як висловилася Ольга Гнатюк, почався для Осадчука його „флірт з націоналізмом”²³. Але він не став ні бандерівцем, ні мельниківцем, тобто не був членом жодної з ворогуючих фракцій Організації українських націоналістів (ОУН).

Коли виник Український допомоговий комітет²⁴, він приятелював і співпрацював з майбутнім патріархом Київським і Всієї Украї-

²¹ Докладніше див.: М. Панчук, „Білі плями” героїчного літопису: *Із історії Комуністичної партії Західної України*, Київ, Політвидав України, 1989; Ю. Сливка, *Сторінки історії КПЗУ*, Львів, Каменярь, 1989.

²² *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 2.

²³ Див.: *Пані Оля Гнатюк про Богдана Осадчука* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://andriijlubka.livejournal.com/228889.html>.

²⁴ У дистрикті Галичина німецька влада дала дозвіл на існування комітетів допомоги („допомогових комітетів”) – єдиної форми організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв. Skorиставшись цим дозволом,

ни Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Степаном Скрипником²⁵. Надавав допомогу українським селянам та біженцям. Щось зробити вони намагалися і для полонених червоноармійців, загнаних після початку у 1941 році нацистсько-радянської війни за колючий дріт та приречених на смерть через голод і хвороби.

Осадчук бачив, як німці почали фаворизувати українців, особливо тих, з Галичини, а ще більше – з Австрії. Поляки, в свою чергу, вбачали в цьому загрозу і образу: мовляв, громадяни наші, а привілеї починають отримувати від німців. Коли в Хелмі з'явилася українська школа, її учитель був убитий поляками-радикалами. З часом Богдан Осадчук говорив про це наступне:

З одного боку – розбрат і розкол серед українських націоналістів, який призвів до чималих кривавих взаємних розрахунків. З іншого боку, польсько-українська трагедія, що почалася на Холмщині, абсолютно переконала мене, що потрібно з цим явищем боротися, інакше нам загрожує перспектива взаємних нескінченних вбивств і віграють на цьому сусіди²⁶.

Це дуже важливий висновок, який потім в житті Богдана Осадчука визначить його місце в налагодженні польсько-українських відносин. В ту пору трапилося ще дещо суттєве, що визначило його майбутнє: від згаданого Степана Скрипника він дізнався про Єжи

українці з ГГ всюди переорганізовували вже існуючі (але не легалізовані німецькою владою) комітети в округах, чи повітах, на українські комітети допомоги. Координацією їх діяльності займався УЦК. Навесні 1941 року УЦК об'єднував 26 Українських допомогових комітетів. (Див.: Т. Лапан, *Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf>).

²⁵ Степан Скрипник (Святіший патріарх Мстислав) (1898-1993) – визначний церковний діяч, Первоіерарх УАПЦ в діаспорі, у 1920-1921 роках був особистим ад'ютантом Симона Петлюри, з 1930 року – посол (депутат) Польського сейму, захисник прав українців. У 1941 році очолював Український допомоговий комітет у Хелмі. Докладніше див.: А. Смирнов, *Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930-1944*, Монографія, Смолоскип, 2008.

²⁶ Цит. за: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 29-30.

Гедройця, редактора популярних видань „Бунт молодих” (Bunt Młodych) і „Політика” (Polityka)²⁷. Вони зустрінуться через десять років.

Коли у червні 1941 року почалася нацистсько-радянська війна, у Хелмі в Українському допомоговому комітеті майже не залишилося молоді. Один з ветеранів петлюрівської еміграції порадив Осадчуку спробувати втекти від війни до столиці III Рейху (згідно з приказкою, що найтемніше місце – під ліхтарем).

ПЕРЕЇЗД ДО НІМЕЧЧИНИ

У той час українців з Галичини (і тільки!) брали до німецьких університетів. Осадчук написав до кількох у вересні 1941 року. З Берлінського Університету Фрідріха Вільгельма прийшла відповідь, що він є в списку студентів факультету науки про зарубіжжя (*Auslandswissenschaft*), однак йому ще належало скласти іспит з німецької мови. У грудні того ж року Осадчук виїхав до Берліна.

У Берліні під час навчання Осадчук спочатку отримував стипендію від Комісії допомоги українським студентам, а потім заробляти довелося самотужки. Чиновник, який давав дозвіл в управлінні праці, подивившись у паспорт Осадчука, запитав: „А що це за місто „Коломея”? Так австрійці записали в паспорті місто в Галичині, німецькою мовою це – *die Stadt in Galizien* – пояснив Осадчук. Німецькі чиновники почали глузувати над „безграмотним” студентом: адже Галісія (яку вони переплутали з Галичиною) знаходиться в Іспанії, а місто Коломея – в Італії. Після цього йому поставили печатку – „італієць”. У 1945 році, коли Червона армія влаштовуватиме у Берліні перевірки, таке „перетворення” з українця на італійця врятує Осадчука. Не маючи інших надійних документів, він деякий час видаватиме себе за італійця²⁸.

²⁷ Хоча Осадчук згадував: „Ще жовтодзьобим підлітком я читав позичений у продавця газет в Пінчові, горбатого філософа-єврея, „Бунт молодих”, а потім і „Політику” (Б. Осадчук, *Визнання і зізнання українського полонофіла*, в: *Простір свободи: Україна на шпальтах паризької „Культури”*, вид. підг. Б. Бердиховська, пер. з пол., с. 219).

²⁸ Див.: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 29-30. Див. також: *Пані Оля Гнатюк про Богдана Осадчука* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://andriylyubka.livejournal.com/228889.html>.

Навчався Осадчук у професора Альбрехта Гаусгофера (Albrecht Haushofer) – сина Карла Гаусгофера, родоначальника геополітики²⁹. Гаусгофер-молодший був серед учасників найсерйознішого замаху на Адольфа Гітлера влітку 1944 року. Якби все вдалося, Гаусгофер повинен був би стати міністром закордонних справ в уряді анти-гітлерівської опозиції. Але замах провалився, а Гаусгофера-молодшого гітлерівці заарештували. У 1945 році його застрелили під час прогулянки у тюремному дворі. Тому дипломну роботу, присвячену історії та розвитку преси в українському Закарпатті, Осадчук дописував під керівництвом відомого балканіста, професора Фріца Вальявеца (Fritz Valjawetz)³⁰.

У Берліні в передвоєнний, воєнний і повоєнний час вирувало українське життя. Наприклад, з 1926 року існував Український науковий інститут, створений за сприяння екс-гетьмана України Павла Скоропадського³¹. Під час Другої світової війни, згадував Осадчук:

[...] у нас було відрубне українське життя. Важко сказати, скільки нас було. Еліта, що складалася з вищих керівників, лікарів, вчених і студентів, люди старої української преси, ця еліта була розпорошена по різних

²⁹ Карл Гаусгофер (1869–1946) – географ, соціолог, засновник німецької школи геополітики. Коли після „пивного путчу” 1923 року Адольф Гітлер перебував у в'язниці разом з Рудольфом Гессом, К. Гаусгофер читав їм лекції з геополітики. Вважається, що Гітлер сприйняв ідеї Гаусгофера щодо „життєвого простору” („Lebensraum”). Докладніше див.: Н. Herwig, *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer „Educated” Hitler and Hess*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2016.

³⁰ Фріц Вальявец (1909–1960) – історик, фахівець з досліджень Південно-Східної Європи у XX столітті. У 1941 році був політичним радником і перекладачем в Зондеркоманді 10б Айнзатцгрупи Д (Sonderkommando 10b der Einsatzgruppe D) в Північній Буковині і Бессарабії. Після повернення до Берліна в лютому 1943 року працював професором Берлінського університету на факультеті, де навчався Богдан Осадчук.

³¹ Завданням Українського інституту було поширення серед німців (зокрема наукового світу) відомостей про Україну й український народ, дослідження взаємин України з західними країнами (зокрема Німеччиною) в минулому і сучасному та допомога українським студентам-науковцям у студіях і дослідженнях. Інститут припинив існування у 1945 році. Докладніше див.: Г. Каліберда, *Науково-дослідницька та освітня діяльність Українського наукового інституту у Берліні (1926-1945)* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Istoria/41208.doc.htm.

інститутах... Студентів було близько трьохсот, але походили вони з Галичини, Волині, Буковини, Закарпатської України, тобто з давніх незалежних держав, а не з Райхскомісаріату „Україна”. Але після 1942 року взагалі вже не брали українців вчитися³².

Українські студенти, якими керував професор Альбрехт Гаусгофер, створили організацію під назвою „Мазепинець”. Крім Осадчука, до неї увійшли його найближчий товариш Іван Лисяк-Рудницький (згодом – відомий історик, політолог, один із засновників Канадського інституту українських досліджень в Едмонтоні), Омелян Пріцак (згодом – відомий орієнтолог, знавець багатьох рідкісних мов і перший директор Українського дослідницького інституту Гарвардського університету) та деякі інші особи.

Члени згаданої студентської організації не були націоналістами, скоріше, лібералами. Вони, до прикладу, вели агітацію серед студентів проти вступу українців до дивізії СС „Галичина”. Гаусгофер про це не знав, але після його ув'язнення його учні опинилися в полі зору гестапівців. Самому Богдану Осадчуку кілька разів ледве вдавалося уникати арешту, а його найближчі друзі виїхали з Берліна.

Осадчук залишався в місті. Там в останні місяці війни створив фіктивний „Інститут Чорного моря”. Інститут був апокрифічний, але користь приносив реальну. На його адресу Осадчук отримував підпільну пресу з Варшави, а також польські видання з Лондона, де знаходився польський еміграційний уряд. Надсилали йому також газету „Neue Zürcher Zeitung” з Швейцарії, в якій він згодом друкуватиметься. Одне слово, був непогано інформований. Під час війни він активно писав кореспонденції для газет „Волинь”³³ у Рівному і для „Краківських вістей” (один із його тодішніх псевдонімів – Юрій Чорноморський).

Берлін бомбардували. Постраждав також і факультет Осадчука. В тому безладі йому дісталися печатка і бланки, які Осадчук міг використовувати в своїх інтересах. Він згадував:

³² Цит. за: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 68-69.

³³ Газета „Волинь” видавалася в місті Рівному за умов німецької окупації з вересня 1941 по січень 1944 років. Докладніше див.: Ю. Шаповал, *Історизм часопису „Волинь” (1941-1944; 1991-2009)*, Львів, 2010.

Був хаос, а я відчував себе спокійно. Не було стеження, політичного контролю і викладачі вирішили, що можна собі дозволяти все і робити, що хочеш. Історики почали говорити речі дуже критичні... Навесні 1945 року вже не можна було вільно користуватися транспортом, були введені спеціальні картки і перепустки. Метро ходило рідко, ще рідше трамваї. Я сам виписав собі посвідчення на виконання дуже важливих для III Рейху місій з приміткою, що мені потрібно надавати всіляку допомогу. І прикладав печатку. Це спрацьовувало³⁴.

Червона армія наступала і професор Вальявец порекомендував Осадчуку їхати з Берліна. Один знайомий мав родичів в Потсдамі, тож Осадчук поїхав туди разом зі своєю майбутньою дружиною Іреною (Яніною) Кушкевич, лікаркою за фахом, з якою познайомився в 1943 році. Там вони пережили входження червоноармійців і після підписання капітуляції Німеччини вирішили повернутися до Берліна. Там на Осадчука очікував сюрприз. У берлінську квартиру, де він раніше мешкав (а це була квартира єврейської сім'ї Готтшальк), за його відсутності приходили радянські офіцери і розшукували його. Очевидно, це були співробітники „СМЕРШу”³⁵.

³⁴ Цит. за: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem* przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, с. 75-76.

³⁵ „СМЕРШ” (скорочення від „Смерть шпионам”) – назва незалежних одна від одної контррозвідальних організацій в СРСР в часи Другої світової війни та в перший повоєнний рік. Йдеться про Головне управління контррозвідки Наркомату оборони „СМЕРШ”, начальником якого був В. Абакумов і яке підпорядковувалося безпосередньо Й. Сталіну. У НКВС СРСР було створено відділ контррозвідки „СМЕРШ”, який очолив С. Юхимович і який підпорядковувався наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії. З кінця 1943 року дії „СМЕРШу” активізувались щодо цивільних за кордоном СРСР, здебільшого радянських громадян, емігрантів. Серед жертв чимало було відомих українських діячів. Наприкінці війни та в перший повоєнний рік „СМЕРШ” активно займався перевіркою колишніх радянських військовополонених і репатріантів в організованих з цією метою спеціальних фільтраційних таборах. Крім військовополонених на територіях країн Центрально-Східної Європи „СМЕРШ” сприяв інтернуванню й ув'язненню в таборах понад 260 тисяч осіб. У травні 1946 року органи військової контррозвідки знов повернули в систему органів державної безпеки. Докладніше див.: Л. Млечин, КГБ. *Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы*, 3-е изд., Изд-во Центрполиграф, 2001; В. Кодачигов (В. Крамар), *Смерть шпионам!*, „Независимая газета”, 25 апреля 2003; *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991: Справочник*, ред. акад. А.Н. Яковлева, МФД, 2003, та ін.

Осадчук зрозумів, що знаходиться у серйозній небезпеці і тепер видавати себе за італійця недостатньо.

Потрібно було визначитися, як жити далі. Хтось міг би в такій ситуації впасти у відчай, але не Осадчук, який часто дивився на труднощі з відстані іронії. Він твердо вирішив не повертатися до Польщі (де Сталін зміцнював свої позиції), але при цьому не хотів втрачати зв'язок з цією країною та наполегливо шукав контактів, які могли б йому стати у нагоді. Вихід із ситуації знайшовся. Навесні 1945 року з Варшави до Берліну приїхав його знайомий-військовий, якому він допоміг у період війни. Від нього Осадчук дізнався, що головний редактор варшавської газети „*Kurier Codzienny*” (орган Демократичної партії, яка легально діяла у комуністичній Польщі) шукає берлінського кореспондента. Через тиждень, завдяки протекції свого знайомого, Осадчук отримав посвідчення кореспондента та почав писати під псевдонімом Єжи Понт (Jerzy Pont). У якості журналіста він часто бував у Польській військовій місії, яка містилася в Британському секторі поділеного союзниками Берліна³⁶. Він передавав свої матеріали телеграфним апаратом, який тоді знаходився лише там. У Місії познайомився з її шефом, колишнім ольштинським воеводою і комуністом, генералом Якубом Правіним (Jakub Prawin). 3 липня 1946 року останній влаштував Осадчука на посаду прес-референта, щоб той займався аналізом німецьких газет.

Богдан Осадчук мав антикомуністичні переконання, але не мав грошей та надійних документів. Тепер він отримав роботу з пристойною платнею. Більше того, він отримав берлінське посвідчення особи на підставі того, що мешкав у цьому місті. Проте найважливішою, на думку Осадчука, була журналістська легіти-

³⁶ Польська військова місія в Німеччині (*Polska Misja Wojskowa w Niemczech*) існувала у 1945-1990 роках. Вона представляла комунізовану Польщу, спочатку мала мережу представництв, керувала іншими органами від тодішньої Польщі на терені Німеччини, координувала такі справи як переслідування гітлерівських злочинців, стягнення майна і відшкодування для Польщі, а також займалася репатріацією польських громадян. Після створення польських посольств в Німецькій Демократичній Республіці (1949) і в Західній Німеччині (1974) Місія представляла ПНР лише у Берліні. Докладніше див.: J. Radomski, *Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz z Polski i ich zadania (1945-1948)* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dlibra.bg.ajd.czesz.pl:8080/Content/1749/22.pdf>.

мація³⁷. Польська військова місія на декілька років стане для нього притулком.

Для того, щоб влаштуватись в Місію, він змінив (себто фальсифікував) власну біографію. В Архіві Інституту національної пам'яті у Варшаві збереглися свідчення цього. Богуміла Бердиховська, яка опрацювала ці документи, висловила делікатно: „Осадчук мусив по-новому сконструювати свою біографію”³⁸. Інакше – з огляду хоча б на його працю в Українському допомоговому комітеті в Хелмі та його публікації в „Краківських вістях” та „Волині” – його навряд чи взяли б на роботу. 6 вересня 1946 року Осадчук власноруч написав автобіографію, в якій, зокрема, зазначав, що з Коломиї у жовтні 1941 року виїхав до Варшави на навчання, але був схоплений німцями та вивезений до Німеччини на примусові роботи, де потім лікувався через хворобу серця, а вже згодом став кореспондентом газети „Kurier Codzienny”³⁹.

Цікаво, що цей життєпис, котрий був результатом фантазії Осадчука (правдивими були лише місце народження та імена батьків), на довгі роки став його офіційною біографією, адже вся професійна кар'єра була сконструйована так, щоб виглядати типовою для доль поляків під час війни. Миттева перевірка фактів не була можливою, адже Коломия знаходилася далеко від Західного Берліна.

Сталінізм у Польщі набирал сил. Почалися пошуки реальних і евентуальних ворогів режиму. Це торкнулося і Польської військової місії в Берліні, насиченої співробітниками спецслужб ПНР. Осадчук вступив у конфлікт з впливовим співробітником Місії Губертом Меллером (Hubert Meller) і згодом потрапив під підозру. Крім того, він (через власну широкую любов до свободи слова) використав в одній з публікацій інформацію зі службового документа. Йому загрожував суд, тож Осадчук просто втік з Місії. Це сталося в січні 1950 року. З того часу він – емігрант⁴⁰.

³⁷ Див.: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 92.

³⁸ B. Berdychowska, *Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka*, red. I. Hofman, с. 17.

³⁹ Див.: *Ibidem*, с. 18.

⁴⁰ Коли Червона армія увійшла до Польщі мати й тато Осадчука виїхали до нього в Берлін. Відомо, що у 1948 році мати мешкала у нього. Саме у Берліні

Повоєнний Західний Берлін, за словами Базиля Керського, був для Богдана Осадчука:

[...] ідеальним місцем для життя. Там він міг поєднати ідентичність українського емігранта з ідентичністю європейського демократа. До 1989 року жив на космополітичному і демократичному острові, оточеному червоним морем радянської імперії, в місці, де вирішувалися доля Європи. Тут осідали німецькі політичні емігранти, наприклад, бургомістри Ернст Рейтер (Ernst Reuter) і Віллі Брандт (Willy Brandt), політолог Ріхард Левенталь (Richard Löwenthal), публіцист Себастьян Гафнер (Sebastian Haffner). Завдяки ним місто набуло нового, демократичного характеру. Ці люди разом з західними альянтами і емігрантами з центральної та східної Європи сформували космополітичний клімат повоєнного Берліна⁴¹.

Справді, історію Західного Берліна цілком можна трактувати як оповідь про людей, що обрали це місто, аби боронити демократію. Серед них опинився і Осадчук.

ВІД БОГДАНА ОСАДЧУКА ДО ОЛЕКСАНДРА КОРАБА

Ситуація втечі з Польської військової місії могла б загнати в глухий кут. Але не Осадчука, якого завжди рятували комунікабельність та широка мережа зв'язків. Він звернувся до двох офіцерів ЦРУ – Зільберштайна (Silberstein) і Мокрого (Mokry). Вони допомогли йому влаштуватися в німецькомовну „Нову газету” (Die Neue Zeitung), що видавалася за американський кошт і виходила до лютого 1955 року. Він писав про Радянський Союз, Польщу, про українську

вона пішла з життя. Згодом батько опинився на території Східного Берліна, де був перекладачем в органах НКВД. Невдовзі з'ясувалося, що під час німецької окупації у Буську він нібито працював у старостві, хоча в жодних злочинах участі не брав. Крім того, його запідозрили у шпигунстві на користь американців. У 1947 році був заарештований і вивезений до Польщі. Відомості про шпигунство не підтвердились. З 1948 року співпрацював з органами безпеки ПНР. Вдруге одружився у 1949 році. Бачився з сином восени 1961 року в Австрії, куди приїздив на запрошення кухарки. У Богдана Осадчука та його дружини Ірени був син Михайло, який помер у віці 6 років.

⁴¹ B. Kerski, *Z Kołomyi w świat* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.new.org.pl/4561-z-kolomyi-w-swiat>.

еміграцію, про політиків, які приїздили до Берліна зі Східної Європи. Спочатку – під псевдонімом „Губерт Славек Нойгауз” (Hubert Slawek Neuehaus), а згодом обрав псевдо „Олександр Кораб” (Alexander Korab). Цікаво, що комуністичні спецслужби довгий час трактували Осадчука і Кораба як двох різних осіб⁴².

Можна лише дивуватися колосальній енергії і працездатності Богдана Осадчука, який писав для берлінської ліберальної щоденної газети „Der Tagesspiegel”, для мюнхенської „Münchner Merkur”, для щоденних „Stuttgarter Nachrichten” і „Kölner Stadtanzeiger”. Для двох швейцарських газет він працював в якості офіційного кореспондента – йдеться про „Baseler Nationalzeitung” (як берлінський кореспондент) та для „Neue Zürcher Zeitung” (тут він почав працювати у 1955 році і був постійним коментатором подій в країнах східноєвропейського комунізму). Поступово він перетворювався на стало авторитетного публіциста німецької та швейцарської прес.

Крім того, з 1956 року Осадчук був пов'язаний з телебаченням у ФРН, виступав в популярній щотижневій політичній телепрограмі „Internationaler Frühschoppen” (можна перекласти як „Міжнародний сніданок”). Цікаво, що там Осадчук називав себе представником України. Після кількох ефірів в Міністерстві закордонних справ Німеччини прийшла дипломатична нота радянського посла про те, що особа, яка виступає від імені України, є йому невідомою, і що ці виступи суперечать добросусідським відносинам. Радянська сторона категорично зажадала прибрати невідомого пана з телеефіру. Шеф програми Вернер Гефер (Werner Höfer) збентежився й запропонував Осадчуку зробити якусь заяву. І він зробив. Ось як зміст заяви переказував сам Осадчук:

Я готовий припинити бути представником України за умови, що в Берлін приїде акредитований кореспондент з Києва, представник радіо або преси, і буде висловлюватися про радянську історію так само критично, як я. Це моя умова. Якщо вона не буде виконана, – я не відмовлюся від своєї участі⁴³.

⁴² B. Berdychowska, *Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka*, red. I. Hofman, c. 20.

⁴³ *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, c. 111.

До 1970-х років Богдан Осадчук продовжував брати участь в телепрограмі „Internationaler Frühschoppen”, допоки не отримав німецьке громадянство, себто допоки не втратив статус іноземця. Крім того, з 1956 року він працював викладачем новітньої історії Східної Європи у Вільному університеті Берліна. Сюди його запросив історик Вальтер Гофер (Walter Hofer), а його колегою став вже згаданий політолог Ріхард Левенталь. Останній тісно співпрацював з соціал-демократом Віллі Брандтом, з яким Осадчук невдовзі познайомився.

Після жовтневих подій 1956 року в Польщі⁴⁴ Осадчук швидко перетворився на головного знавця польських справ. „Був у той час, – згадував потім він сам, – людиною надзвичайно плідною, іноді писав кілька статей щодня”⁴⁵. Головним джерелом інформації для Осадчука слугувало радянське радіо (він вивчив російську), газети, зустрічі з людьми, котрі приїздили до Берліна і розповідали про комуністичну дійсність. „Були, – писав згодом Осадчук, – також інші контакти та знайомства, бо інакше не міг давати майже щоденні коментарі та оцінки подій у комуністичних країнах”⁴⁶. Своїм головним інформатором у польських справах він завжди вважав літератора, варшавянина Віктора Ворошильського, з яким багато років приятелював⁴⁷.

⁴⁴ Йдеться про події, пов'язані з провалом плану керівництва СРСР не допустити до влади Владислава Гомулку (покараного у 1951 році за „правонаціоналістичний ухил” тюремним ув'язненням, в якому він перебував до кінця 1954 року). Всупереч рекомендаціям Кремля Пленум ЦК ПОРП обрав нове Політбюро, викинувши з нього всіх сталіністів. Першим секретарем ЦК ПОРП було обрано Владислава Гомулку, прибічника „польського шляху до соціалізму”. Докладніше див.: В. Голубничий, *Розвиток подій в Польщі (квітень-жовтень 1956 р.)*, Вперед, Мюнхен, 1956, ч. 11 (72), с. 5-7; L. Gluchowski, *The Soviet-Polish confrontation of October 1956: the situation in the Polish Internal Security Corps*, Washington, D.C., Woodrow Wilson Internat. Center for Scholars, 1997; Н. Бухарин, И. Яжборовская, *На поворотах истории, „Новая и новейшая история”* 2011, nr 4, с. 146-168; J. Eisler, *Październik 1956. Radzieckie czołgi szły na Warszawę*, „Newsweek Historia” 2014, nr 5; І. Мельник, *Жовтень 1956-го – попередження для „комуни”* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/57669>, та ін.

⁴⁵ *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 112.

⁴⁶ Б. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, с. 280.

⁴⁷ Віктор Ворошильський (1927–1996) – польський поет, прозаїк і перекладач. Колишній комуніст, в 1970-х роках був учасником демократичної опозиції, а його твори були заборонені до публікації. З 1978 по 1981 рік був

Осадчука почало ангажувати Радіо в американському секторі (RIAS, Radio in American Sector).

ОСАДЧУК І СПЕЦСЛУЖБИ

Новий сплеск інтересу спецслужб до Осадчука припадає на 1950-ті роки. Спочатку його прагнула завербувати радянська спецслужба а потім розвідка Польської Народної Республіки. Обидві спроби виявились невдалими⁴⁸. Чергове підвищення уваги польських спецслужб до Осадчука спостерігалось в 1962 році. Тепер вони вже розуміли, що він українець (хоча це легко можна було встановити, спостерігаючи за життям української еміграції), мали інформацію про його дружину, адресу та телефон. Вони знали, що у нього є два магнітофони, короткохвильовий приймач та здогадувалися, що він має інформаторів в Польщі. При цьому тривала перелюстрація польської кореспонденції до Осадчука, аналізувалися його публікації в „*Neue Zürcher Zeitung*” (чимало з них у спецслужбі ПНР переклали польською мовою для службового вжитку і ці переклади збереглися), збиралися відомості про батька. І цей специфічний інтерес не зникав практично до кінця існування ПНР⁴⁹. Богуміла Бердиховська цілком справедливо вказує на те, що, для тодішніх реалій „холодної війни” і ментальності спецслужб, характерними були спроби пов'язати Осадчука з американською розвідкою. Це мало би пояснити його авторитетну позицію у журналістському середовищі, його досконалу орієнтацію в політичному житті ПНР і – до певної міри – провал спецслужб у спробах завербувати Осадчука⁵⁰.

професором Товариства наукових курсів. У грудні 1981 року під час введення в Польщі воєнного стану інтернований. Згодом Осадчук напише: „Допомога Вітека була дуже важливою для мене, бо відзначалася поміркованою оцінкою змін, які відбувалися. Для мене, переконаного ліберала і, зрозуміло, традиційного ліберального видання, такі судження, позбавлені озлоблення та ресентиментів, були базою для роздумів” (Б. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, с. 281).

⁴⁸ Див.: В. Berdychowska, *Bohdan Osadczyk w świetle materiałów archiwalnych IPN*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka*, red. I. Hofman, с. 21.

⁴⁹ Див.: Ibidem, с. 22.

⁵⁰ Див.: Ibidem, с. 23.

У Варшаві, в Архіві Інституту національної пам'яті Польщі (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie) збереглося чимало цікавих документів на цю, ще практично недосліджену, тему. Одним з перших до Осадчука у січні 1953 року дістався агент під псевдонімом „Б-15”. За його словами, Осадчук „має безпосередній контакт з американським розвідницьким осередком у Берліні, від якого отримує інформацію про втікачів, з якими надалі проводить розмови про ситуацію в Польщі”⁵¹. Зберігся розлогий „рамковий план” оперативних заходів у справі Осадчука, датований 17 жовтня 1962. Цим планом, зокрема, передбачалося виявлення контактерів Осадчука в Польщі і у Західному Берліні, вивчення особливостей, матеріальних умов і ставлення до Осадчука в журналістському середовищі, збирання інформації про щоденний розклад Осадчука та його дружини тощо. Крім цього, план передбачав виїзд до Західного Берліна і вихід на Осадчука агентів під псевдонімами „Бар”, „Кшиштоф II” і „Ришард”⁵². До нього підводили й інших агентів, один з яких (псевдо „Павел”) дуже виразно окреслив, чому спецслужби так завзято цікавились його особою: „Осадчук підтримує близькі стосунки з різними німецькими, американськими політиками і володіє інформацією, що має більшу цінність для нас, ніж для нього”⁵³.

Саме через згаданого „Павла” у Швейцарії в 1955 році було здійснено спробу завербувати Осадчука. Результат нібито був позитивний, але невдовзі, на зустрічах у Західному Берліні стало зрозуміло, що Осадчук блефує і насправді не збирається повідомляти нічого цінного. Проте спецслужби ПНР (як засвідчують документи) й надалі не втрачали надій на його вербування. З 1964 року Осадчук в заведений на нього справі проходив під криптонімом „Mann” (в першій справі агентурної розробки, заведений відразу після його втечі з Польської військової місії, він мав криптонім „Okulski”). У 1969 році співробітники Польської військової місії у розмовах з Осадчуком намагалися проаналізувати його наміри. Чим все закінчилося, добре описав інспектор відділу VIII Департаменту Міністерства внутрішніх справ ПНР Роман Бартчак (Roman Bartczak):

⁵¹ Archiwum IPN BU 003195/711/diazo, *Notatka operacyjna*, 20 VII 1953.

⁵² Див.: Archiwum IPN BU 01224-512, *Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć w sprawie Osadczyka Bohdana*, 17 X 1962.

⁵³ Ibidem, odpis 20 V 1955 r.

Ті контакти не внесли нічого істотного до справи. Виникла також підозра, що „Mann” підтримує цей контакт також з метою орієнтування щодо намірів наших співробітників. З цієї точки зору нині не видно жодних реальних можливостей до кращого використання контакту з „Mann`ем”⁵⁴.

Тим не менш, стеження за Осадчуком тривало, а накопичені матеріали почали використовувати для його дискредитації (тут найбільш активними були агенти „Телл” і „Атол”). У 1984 році агента під псевдо „Вікі” було підведено до Осадчука. Ці контакти тривали до березня 1987 року, коли було визнано „відсутність можливості оперативного та інформаційного розширення цього знайомства”⁵⁵. Далі саме життя поставило крапку у взаєминах Осадчука і спецслужб: постала незалежна і антикомуністична Польща і розвалився СРСР.

МЮНХЕНЬСКІ СТОРІНКИ

З Мюнхеном пов'язані важливі сторінки біографії Богдана Осадчука. Тут він почав співпрацювати з Радіо „Свобода” (до 1959 року Радіо „Вільна Європа”), вів щотижневу програму „Листи західного ліберала”. Це радіо, створене в умовах „холодної війни”, надавало своїй багатонаціональній аудиторії в СРСР і Східній Європі факти радянської історії та сучасності, що ховалися від народу владою і офіційними ЗМІ не згадувалися. Серед таких – важлива інформація про діяльність осіб і організацій, які виступали проти комуністичного режиму і репресій проти них з боку влади. Радіостанція надавала трибуну опальним і нонконформістськи налаштованим політичним діячам, перебіжчикам, „відмовникам”, дисидентам, відомим творчим працівникам Радянського Союзу і країн Східної Європи. Зрозуміло, що таке антикомуністичне знаряддя, як „Радіо Свобода”, не могло не залучити до роботи Богдана Осадчука. Він, як авторитетний знавець проблем Східної Європи, охоче давав коментарі. У нього склалися добрі відносини з керівником україн-

⁵⁴ Archiwum IPN BU 02521-59, *Notatka końcowa ze sprawy krypt. „Mann”*, 29 XII 1973.

⁵⁵ Ibidem, *Notatka końcowa ze sprawy krypt. „Mann”*, 10 III 1987.

ської редакції Михайлом Демкович-Добрянським, а потім з його наступником Богданом Нагайлом.

Свою габілітаційну роботу, яка давала право заняття професорської посади і була присвячена планам Юзефа Пілсудського щодо превентивної війни проти Гітлера, Осадчук писав у Вільному університеті Берліна. Тут у 1966 році він отримав звання професора. В мюнхенському Українському вільному університеті⁵⁶ він працював професором, а згодом – проректором. В УВУ, в 1950-х, підготував і захистив докторську дисертацію на тему національної політики в СРСР від Леніна до Хрущова. З-поміж найпримітніших наукових публікацій Осадчука слід назвати „Розвиток комуністичних партій у Східній і Центральній Європі” (1962)⁵⁷, „Білий орел, хрест і червоний прапор” та „Хроніка криз комуністичної системи панування в Польщі, 1956-1982” (1982)⁵⁸.

У Мюнхені Осадчук співпрацював і приятелював з Борисом Левицьким, про якого в сучасній Україні знають мало. Він, колишній націоналіст, став соціал-демократом, а потім – лібералом за переконаннями. Як і Осадчук, він багато та кваліфіковано писав про радянську політику, про „соціалістичний табір”, здобув повагу і авторитет не тільки серед читачів, а й серед колег-радянологів⁵⁹.

⁵⁶ Український вільний університет (УВУ) був заснований 17 січня 1921 року у Відні, восени того самого року перенесений до Праги. Тут отримував матеріальну підтримку урядових структур Чехословаччини. Після входу Червоної армії до Праги припинив існування. Відновлений в Мюнхені в 1946 році.

⁵⁷ Див.: А. Korab, *Die Entwicklung der kommunistischen Parteien in Ost-und Mitteleuropa*, Hamburg, Terra Press, 1962.

⁵⁸ Див.: B. Osadcuk, *Weisser Adler, Kreuz und rote Fahne. Chronik der Krisen des kommunistischen Herrschaftssystems in Polen 1956-1982*, Zürich, Verlag Neue Zürcher Zeitung, 1982.

⁵⁹ Борис Левицький (1915-1984) – журналіст, політолог і політик. У 1939 році закінчив Львівський університет. Колишній прихильник Степана Бандери, що відійшов від націоналістів в 1942 році, а з кінця війни жив у Мюнхені. У 1946 році став одним із засновників Української революційно-демократичної партії. У 1949-1956 роках в Мюнхені разом з Іваном Майстренком і Всеволодом Голубничим був спів-редактором органу лівого крила партії – газети „Вперед”. Після 1956 року року відійшов від української еміграції. Піддав критиці лідерів української діаспори, зокрема, за співпрацю з німцями під час Другої світової війни і стратегію гострої антикомуністичної риторики. Постулював підтримку

У 1992 році Осадчук виявив свої „отаманські” якості в оцінках УВУ. Того року в номері 10 журналу „Культура” він написав, що з УВУ усунули демократів, а університет став духовною опорою націоналістичного табору. Тодішній ректор УВУ Петро Гой висловив протест у спеціальному листі, котрого Гедройць надрукував в „Культурі” в 1993 році (третій номер).

У Мюнхені в 1984-1987 роках Богдан Осадчук спробував виступити не лише в ролі автора чи викладача, а й видавця, точніше, відповідального редактора журналу „Віднова”. Це мав бути своєрідний український варіант „Культури”. До слова, Єжи Гедройць увійшов до складу редакційної колегії. Осадчук згадував:

Ідея „Віднови” виходила не від мене, а від мого американського колеги Ярослава Пеленського⁶⁰. Він її висловив спонтанно, почав переговори зі мною і з іншими, а потім вирішив, що „Віднова” повинна виходити в Європі. Не хотіли ми зв'язуватися з жодною політичною групою, а присвятити її просуванню демократичної думки в еміграції. Ми видали кілька номерів, присвячених різним польсько-українським відноси-

ревізійоністських рухів в країнах Східної Європи і з симпатією відгукувався про незалежні від СРСР течії комунізму на кшталт тітоїзму і маоїзму. Починаючи з 1956 року присвятив себе „радянологічним” дослідженням: був, зокрема, радником соціал-демократичної партії Німеччини з питань Радянського Союзу, співробітником „Forschungsdienst Osteuropa” в Дюссельдорфі, експертом Фонду Фрідріха Еберта, автором статей в журналах „Osteuropa” і „Österreichische Hefte”. Був автором низки праць (частково написаних під псевдонімом „Павло Сікора”), перекладених багатьма мовами. В останні роки свого життя викладав в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. На нього полювали спецслужби СРСР і НДР. Докладніше див.: B. Berdychowska, *Od nacjonalisty do lewicowca (Przypadek Borysa Łewyckiego)*, *Zeszyty Historyczne*, 2003, nr. 145 (524), s. 214-230; B. Hermann, *Der Einsatz des Stasi-und KGB-Spions Otto Freitag im Münden der Nachkriegszeit*, Hamburg, Verlag Dr. Kovač, 2004, s. 114-120.

⁶⁰ Ярослав Пеленський (нар. 1929) – історик та політолог, професор, іноземний член НАН України (1992), дійсний член Української вільної академії наук (УВАН). Автор праць з історії Східної Європи доби пізнього середньовіччя та ранньомодерних часів, українсько-польських відносин, української суспільно-політичної думки ХХ століття і політології. З 1987 – президент Інституту східноєвропейських досліджень імені В. Липинського у Філадельфії (США). Директор Інституту східноєвропейських досліджень НАН України (1993-2008; з 2001 – Інститут європейських досліджень НАН України). Докладніше див.: П. Гай-Нижник, Я. Пеленський, *Етапи життєвого і наукового шляху*, „Київська старовина” 2004, nr 1, с. 155-162.

нам, пізніше спеціальний номер, присвячений чорнобильській трагедії, а потім Пеленський раптом заявив, що час „Віднову” ліквідувати, оскільки немає фінансів на продовження видання журналу. Шкода, адже це був журнал, який дуже добре стартував і почав багатообіцяюче розвиватися⁶¹.

Більш вдалою і корисною для польсько-українських відносин виявилася, по суті, випадкова зустріч Богдана Осадчука з директором Літературного інституту Єжи Гедройцем.

ЗУСТРІЧ З ҐЕДРОЙЦЕМ

Вони зустрілися в берлінському готелі „Савой” (Savoy) в червні 1950 року. Саме там зупинилися Гедройць (Jerzy Giedroyc) і його найближчий соратник Юзеф Чапський (Józef Czapski)⁶². Вони приїхали на установчі збори антикомуністичного Конгресу за свободу культури. Засідання проходили неподалік від готелю. Осадчук не був запрошений на конгрес офіційно, він приїхав сюди як журналіст газети „Die Neue Zeitung”.

Створення Конгресу за свободу культури стало реакцією на численні міжнародні форуми, організовані сталіністами в Східному Берліні і на відомий Міжнародний конгрес діячів культури на захист миру у Вроцлаві (серпень 1948 року). Останній був покликаний, за задумом Москви, переконати, що більшість інтелектуалів в Європі нібито стоїть на боці комунізму.

На форумі в Західному Берліні домінували антикомуністи, які створили альтернативу лівим інтелектуалам Заходу, були про-радянськи налаштовані і нав'язували світу ілюзії щодо Радянського Союзу. Конгрес також апелював до прихильників миру. З однією лише поправкою: до тих, хто був переконаним антикомуністом, знав і розумів, що насправді відбувається в сталінській Росії. Ініціатором Конгресу був публіцист, засновник ліберального щомісяч-

⁶¹ Цит. за: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 144-145.

⁶² Юзеф Чапський (1896-1993) – художник, письменник, літературний критик, в'язень ГУЛАГу, автор мемуарів про табори „Старобельські спогади” (1944), „На людській землі” (1949). Один з найближчих соратників Єжи Гедройця, співзасновник і член редколегії журналу „Культура”.

ника „Der Monat” Мелвін Ласкі (Melvin Lasky), колишній нью-йоркський троцькіст. Таким чином, засновниками Конгресу були особи, до яких західні союзники, поділивши Німеччину і Берлін, мали довіру⁶³.

Тим більш вороже до учасників Конгресу ставилися сталіністи. „На Конгресі, – згадував пізніше Гедройць, – панувала атмосфера страху; багато учасників боялися, що їх може викрасти НКВД”⁶⁴. Проте Конгрес, на якому з яскравою промовою (вступна частина була німецькою мовою), зокрема, виступив згаданий Юзеф Чапський, відбувся. Це була єдина промова, в якій, крім іншого, було згадано українське питання. Завдяки цьому зустрілися і познайомилися Гедройць і Осадчук⁶⁵.

Останній писав:

Перша розмова відбулася на дистанції і не була позбавлена елементів недовіри. Але якщо говорити про автора цих рядків, то вона стала переломною подією у пошуках. Зрозумів, що, нарешті, маю справу із середовищем, яке знає свою мету, незалежне у думках і творенні нового змісту [...]. Так почалася наша співпраця [...]⁶⁶.

⁶³ Докладніше див.: G. Pierre, *Konspiracja wolności. Kongres Wolności Kultury (1950-1975)*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.

⁶⁴ J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, opracował i posłowiem opatrzył K. Pomian, wyd. 4, Warszawa, Towarzystwo opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2006, с. 188.

⁶⁵ „Для обох прибульців з Заходу я був невідомим, трохи екзотичним птахом. Вони нічого про мене не знали і, здається, їм було важко сприйняти мої розповіді про долю, що закинула мене з далекої Коломиї в Центральну Польщу, а потім у Берлін. А я дещо про них знав. Про Чапського – з оповідань молодого Любенського з Казімежи Велької, а про Гедройця спочатку зі спорадичного читання „Політики”, яку мені давав почитати газетяр Льопка в Пінчові, про потім – з вуст колишнього депутата Сейму з Волині, Степана Скрипника, двоюрідного брата отамана Петлюри і товариша воеводи Юзевського під час розмов в 1940 році в Хелмі Любельському, а трохи згодом – від Геннадія Которовича, українського журналіста, який був парламентським кореспондентом „Політики”. Я відчув, що знайшов нарешті те, чого шукав і про що мріяв: шлях до діалогу та партнерства”. (Б. Осадчук, *Роль Єжи Гедройця в польсько-українських відносинах* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

⁶⁶ Б. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, с. 138.

Налагодження добрих відносин з Україною було для Гедройця, так само як і незалежність Польщі, справою життя. Ще в 1930-х роках, за умов польсько-українського протистояння, Гедройць як редактор впливового журналу молодих консерваторів („Бунт молодих”, а згодом – „Політика”) і як державний службовець – шукав шляхів порозуміння. Він був переконаний, що для початку діалогу насамперед належить побачити і визнати в українцях партнерів. Згодом, опинившись разом з Армією генерала Владислава Андерса на Близькому Сході, Гедройць видав молитовник українською мовою для військових українського походження в цій армії.

Слід нагадати, що на рубежі сорокових і п'ятдесятих років минулого століття, після трагічної братовбивчої боротьби між поляками та українцями, було не надто багато бажаючих вести діалог. Саме діалог, а не перелік взаємних звинувачень. Тому ініціатива Гедройця виробити концепцію майбутніх польсько-українських відносин здійснилася не відразу. Спочатку, в 1948 році, Гедройць запропонував створити таку концепцію тим діячам, які до встигли заслужити авторитет серед українців ще до війни. Наприклад, Єжи Стемповському (Jerzy Stempowski)⁶⁷, синові Станіслава Стемповського (Stanisław Stempowski), міністра в уряді Симона Петлюри; Станіславу Вінцензу (Stanisław Vincenz)⁶⁸, автору епопеї з життя Гуцульщини „На високій полонині”; Пйотру Дунін-Борковському (Piotr Dunin-Borkowski)⁶⁹, видатному політичному мислителю. Передчасна смерть останнього перешкодила здійсненню цієї ініціативи, однак Гедройць невдовзі знайшов інший спосіб.

Він ініціював публічну дискусію довкола найбільш хворобливого в ту пору питання – визнання нових кордонів Польщі. Це не могло не викликати шквал обурення передплатників, тож викликало дуже гостру дискусію. Однак Гедройць не думав відступати –

⁶⁷ Єжи Стемповський (1893-1969) – театральний критик, перекладач, один із найвизначніших польських есеїстів. З 1940 року жив у Швейцарії. Публікувався під псевдонімом Павло Гостовець. У нього Богдан Осадчук згодом перейняв роль посередника між „Культурою” та українською еміграцією.

⁶⁸ Станіслав Вінценз (1888-1971) – письменник, філософ, есеїст, перекладач. Співпрацював з „Культурою”.

⁶⁹ Пйотр Дунін-Борковський (1890-1949) – політик, державний діяч, публіцист. Був пов'язаним з виданнями „Бунт молодих”, потім – „Політика”, що їх редагував Єжи Гедройць. Обстоював польсько-українську співпрацю перед загрозою СРСР.

дискусію він продовжував, одночасно висвітлюючи різні події польсько-української історії та сучасності. Першим текстом, який зробив польсько-українські відносини предметом жвавого обговорення, була опублікована в 1952 році стаття поета і перекладача Юзефа Лободовського (Józef Łobodowski)⁷⁰ „Проти почвар минулого” („Культура”, 1952, номер 2). Варто підкреслити, що з самого початку існування журналу в ньому з’являлися тексти української літератури в перекладах Лободовського або його статті про цю літературу – до 1996 р їх було надруковано 130⁷¹.

У журналі „Культура” з’явився новий розділ – „Українська хроніка” (Kronika ukraińska). Богдан Осадчук став постійним автором цього розділу. Під псевдонімом БЕО (BEO) в червневому номері журналу за 1952 рік відкрив рубрику „Польсько-українська хроніка” (Kronika polsko-ukraińska)⁷². Осадчук друкувався постійно, допоки виходив журнал, тобто до 2000 року включно. Загалом це були тексти про життя української еміграції, українсько-польські відносини та політичну ситуацію в Східному блоці і в Німеччині. У 637 номерах „Культури” втілилися близько 160 статей Осадчука, збереглося близько 900 листів, якими кореспондували один з одним Осадчук і Гедройць⁷³.

Останній згодом напише:

Богдан Осадчук був і є не тільки точним інформатором про польсько-українські відносини; насамперед він полегшив „Культури” встановлення контактів з чільними українськими діячами. Починаючи нашу діяльність, ми зовсім не орієнтувалися в тому, як виглядає українська еміграція на Заході, і тут Осадчук був перш за все дуже цінним контактером⁷⁴.

⁷⁰ Юзеф Лободовський (1908-1988) – поет, публіцист, прозаїк, перекладач. У 1914-1922 роках перебував в Росії та Грузії, потім мешкав у Польщі. В еміграції з 1939 року. З 1941 року – в Іспанії, у 1945-1975 роках – співзасновник і редактор польської програми Радіо Мадрид. Один з ключових експертів в українських питаннях серед співробітників „Культури”.

⁷¹ Див.: Л. Шаруга, „Культура” и украинский вопрос // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novpol.org/ru/r1LUtOfws/KULTURA-I-UKRAINSKIJ-VOPROS>.

⁷² БЕО, *Kronika polsko-ukraińska*, „Kultura” 1952, nr 5, с. 125-132.

⁷³ Див.: W. Sikora, *Pożegnanie Bohdana Osadczyka*, w: *Ukraiński Polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka*, red. Iwona Hofman, с. 74.

⁷⁴ Цит. за: Єжи Гедройць та українська еміграція. *Листування 1950-1982 років*, упор., передм. і комент. Б. Бердиховської, пер. з пол. та англ., Критика, 2008, с. 15.

У свою чергу, в статті „Роль Єжи Гедройця в польсько-українських відносинах” Осадчук писав:

Часом я допитувався в Єжи, як і навіщо він відкрив українське питання. Все почалося з відвідувань лекцій з історії України Мирона Кордуби⁷⁵. Гедройць тоді вже мав юридичну освіту, тож відвідування лекцій і семінарів професора Кордуби, фахівця з етнічних і територіально-прикордонних питань, було приватною справою, а не обов'язком для молодого політика і редактора-початківця. Лекції українського історика з Варшави відіграли величезну роль у політичній і видавничій кар'єрі Єжи Гедройця. Українська справа на все життя стала для нього центральним питанням⁷⁶.

Хоча центральним питанням всього життя Гедройця було, передусім, питання польське, думка Осадчука все ж не є далекою від правди. Гедройць однозначно обумовлював розв'язання польського питання розв'язанням питання українського. Богуміла Бердиховська визначила ключові елементи української стратегії Гедройця: дискусія довкола проблеми кордонів; рефлексія над історичною спадщиною та критичний аналіз польсько-українського минулого; систематичне спостереження за змінами в Україні та спроба впливати на процеси, які там відбуваються; спроби вивести українське питання на міжнародний рівень; якнайширше представлення української культури⁷⁷.

Українське питання в діяльності „Культури” не було чимось ізольованим – воно вписувалося у проект, принципово окреслений важливою статтею Юліуша Мєрошевського (Juliusz Mieroszewski)⁷⁸ „Російський комплекс Польщі і УЛБ” (1974). У ній, зокрема, мовилося:

⁷⁵ Мирон Кордуба (1876-1947) – історик, публіцист, перекладач. З 1929 року викладав у Варшавському університеті до його закриття нацистами, у 1944-1947 викладав у Львівському університеті.

⁷⁶ Б. Осадчук, *Роль Єжи Гедройця в польсько-українських відносинах* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

⁷⁷ Див.: *Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950-1982 роки*, упор., передм. і комент. Б. Бердиховської, пер. з пол. та англ., с. 29.

⁷⁸ Юліуш Мєрошевський (1906-1976) – журналіст, публіцист, політичний оглядач. Під час Другої світової війни виїхав з Польщі, працював як публіцист у виданнях польського еміграційного уряду, мешкав у Лондоні. У 1950-1972 роках – головний редактор „Англійського відділу” журналу „Культура”.

У Східній Європі – якщо на цих землях колись має встановитися не лише мир, а й свобода – немає місця жодному імперіалізму, ані російському, ані польському. Ми не можемо кричати, що росіяни мають віддати українцям Київ, і одночасно заявляти, що Львів має відійти до Польщі⁷⁹.

І далі:

Якщо, для спрощення, простір, що охоплює Україну, Литву й Білорусь, ми позначимо скороченням УЛБ, слід констатувати, що в минулому, а подекуди і сьогодні, простір УЛБ був чимось більшим, ніж „яблуком розбрату” між Польщею і Росією. Простір УЛБ визначав форму польсько-російських взаємин, прирікаючи нас або на імперіалізм, або на сателітство⁸⁰.

До ліквідації цієї печальної дилеми може призвести лише наполеглива робота задля побудови суверенності простору УЛБ. Це ключова теза Мерошевського і Гедройця.

Однією з основних проблем, пов'язаних з „українським питанням”, стала проблема відмови від міфології польських „кресів” (східних околиць). У листі до Лешека Шаруги в середині 1990-х років Єжи Гедройць пропонував відмовитися від понять „креси” і „кресовий” як визначень, образливих для українців і таких, що викликають у них асоціацію з імперською історією Польщі, і замінити їх поняттями „пограниччя”, „прикордонний”⁸¹.

Гедройць ніколи не ідеалізував польсько-українських відносин. Без ілюзій оцінював їх і Осадчук. Він вважав, що поляки і українці:

[...] це дві нації, розвиток яких дуже відрізняється. Спорідненість існувала лише на початку історії, за Польщі П'ястів і Київської Русі. Потім шляхи розходяться, приводячи до зовсім різних процесів. П'ястівська Польща зміцнюється, а Русь-Україну поглинає німеч. Найчутливішим

⁷⁹ Ю. Мерошевський, *Російський „комплекс Польщі” і простір УЛБ*, w: *Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів*, Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2012, с. 321.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Див.: Л. Шаруга, *„Культура” и украинский вопрос* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novpol.org/ru/r1LUtOfws/KULTURA-I-UKRAIN-SKIJ-VOPROS>.

ударом, нанесеним русинам-українцям, було невизнання цієї частини Ягеллонської імперії автономною частиною, рівною Короні та Литві. Черговим трагічним поділом стала недооцінка ролі православ'я і нерозуміння ролі уніатської церкви. В результаті експансії римо-католицької церкви, в даному випадку ідентичної польському домінуванню, Україна втратила більшу частину своєї аристократії. Іншу, на Лівобережній Україні, тобто на схід від Дніпра, пізніше поглине царська Росія⁸².

Такий стан речей, на думку Осадчука, призвів до того, що:

[...] в поведінці поляків виник елемент зверхності, ставлення „панів” до „хамів”, що утвердилося під час розподілів в польських маєтках на українських землях, переважно на Правобережній Україні, поглибилося в результаті колаборації польської шляхти з російською владою, яка зі свого боку погодилася не чіпати привілеї щодо власності. Козацькі війни не принесли змін на краще, а затвердили стереотип українця-заколотника, а згодом – „гайдамаки”. Оперування подібними стереотипами суттєво посилювалося за часів ПНР, коли відпрацював своє і вичерпався ворожий прототип німця, враховуючи створення держави „добрих німців” – Німецької Демократичної Республіки, і потрібно було знайти інший об'єкт для „народного гніву”, щоб відволікти увагу від сталінських злочинів. Так був створений образ українського ворога[...]”⁸³.

У польсько-українських відносинах не останню роль грали стереотипи одного народу щодо іншого. Осадчук намагався їх руйнувати. Цікаво, що разом з Єжи Стемповським, Станіславом Вінцензом і Юзефом Лободовським Осадчук створив своєрідне „українське лоббі” в журналі „Культура”. Хоча був там єдиним українцем за походженням. Крім того, він зробив чимало для залучення до співпраці з „Культурою” українських авторів із середовища молодшого покоління української еміграції, робив спроби співпраці з емігрантами з української території з-за Збруча. Йдеться про так званих „східняків” з Української революційно-демократичної партії (УРДП) під керівництвом письменника і громадського діяча Івана Багряного⁸⁴,

⁸² Цит. за: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk*, с. 41.

⁸³ Ibidem, с. 42.

⁸⁴ Іван Багрянний (1906-1963) – письменник і політичний діяч, з 1945 року перебував в еміграції в Німеччині, де у 1948 році заснував Українську ре-

до яких Осадчук був близький і, навіть, деякий час входив до згаданої партії.

Це було непросто. Мало хто зі згаданого кола розумів важливість і значення зміцнення відносин з поляками. Над колегами і друзями Осадчука тяжів пропагандистський стереотип анти-української ролі „білополяків”. Осадчук боровся з цими поглядами на сторінках газети „Українські вісті”. В ту пору це видання було єдиною демократичною трибуною української політичної еміграції. З самого початку він проголосив солідарність з ідеями Симона Петлюри (що відповідало переконанням Гедройця). Осадчук робив ставку не на Третю світову війну, як, наприклад, тодішні націоналісти-бандерівці (до слова, робили це і радикально налаштовані представники польської еміграції), а на мирні поступові перетворення, тобто на близький ідеям Гедройця та Меровського еволюціонізм.

Крім того, згадані зв'язки Осадчука з німецькою та швейцарською пресою сприяли просуванню ідей „Культури” на сторінках згаданої преси. Іншою важливою сферою співпраці з Гедройцем став пошук і залучення нових співробітників серед відомих Осадчуку українських інтелектуалів і публіцистів.

Завдяки посередництву Осадчука було налагоджено контакт Гедройця з Борисом Левицьким, Іваном Лисяком-Рудницьким, Любомиром Ортинським⁸⁵. Активним кореспондентом „Культури” став редактор спочатку „Української літературної газети”, а потім журналу „Сучасність” Іван Кошелівець⁸⁶. Також серед публіцистів і авторів „Культури” можна назвати таких відомих представників

волоційно-демократичну партію (УРДП) і редагував газету „Українські вісті”. Претендував на Нобелівську премію і мав шанси на її отримання, оскільки написав два романи про ГУЛАГ („Сад Гетсиманський” та „Тигролови”) ще за 20 років до написання Олександром Солженіциним „Архіпелагу ГУЛАГ”, але раптова смерть завадила офіційному висуненню його на цю нагороду.

⁸⁵ Любомир Ортинський (1919-1961) – публіцист, діяч ОУН, співзасновник Союзу українських комбатантів, редактор часопису „Вісті”, співробітник Радіо Свобода.

⁸⁶ Іван Кошелівець (1907–1999) – літературознавець, критик, публіцист, перекладач, головний редактор журналу „Сучасність” (1961-66, 1976-77, 1983-84). В еміграції з 1944 року, мешкав в Австрії, Німеччині. Найбільш ґрунтовним проектом, що його зреалізував Кошелівець на замовлення Інституту Літератури, була антологія „Україна 1956-1968”, видана у 1969 році польською мовою.

української еміграції, як Леонід Мосендз⁸⁷, Євген Маланюк⁸⁸, Юрій Лавріненко⁸⁹, професор Микола Глобенко – історик літератури та секретар „Енциклопедії українознавства”⁹⁰.

Пізніше Осадчук напише:

Найважливішим у моїй співпраці з Єжи Гедройцем було прокладання нового шляху до подолання старих конфліктів і пошук розв'язань на майбутнє. У цьому контексті Гедройць був ключовою, найважливішою постаттю. Він мав бачення перспективи й був у цьому непоступливий і наполегливий. Він діяв без фанатизму, так, наче це була звичайна річ. Пам'ятаю, як я не раз протягом наших численних довгих розмов в Мезон-Лаффіт часом висловлював сумніви чи застереження. Єжи Гедройць все терпляче вислуховував, а потім виправляв мене й ніколи не гарячкував⁹¹.

⁸⁷ Леонід Мосендз (1897–1948) – поет, прозаїк, есеїст, писав під псевдонімом Леонід Корзон. Після поразки УНР 1920 року емігрував до Польщі, згодом жив у Чехії, Словаччині, Австрії, Швейцарії. Був першим українським автором, чия стаття з'явилась на шпальтах „Культури” у 1948 році.

⁸⁸ Євген Маланюк (1897–1968) – поет, публіцист, історіософ. Після поразки УНР 1920 року емігрував до Польщі, мешкав в Чехії, Польщі, Німеччині, з 1949 року – у США. Вперше надрукувався в „Культурі” у 1948 році під псевдонімом Юліян Кардош. Стаття була присвячена культурному життю української еміграції. Особливо тісні стосунки поєднували Маланюка зі Станіславом Стемповським. Єжи Гедройць прагнув, щоб Маланюк друкувався в „Культурі” частіше (Див.: J. Giedroyc, J. Małaniuk, *Listy 1948-1963*, Opracowała, wstępem i przypisami opatrzyła Halyna Dubyk, Warszawa, Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, 2014).

⁸⁹ Юрій Лавріненко (1905–1987) – критик, історик літератури, перебував в еміграції з 1944 року, спочатку в Австрії, потім в Німеччині, у 1950 році виїхав до США. Друкувався під псевдонімом Юрій Дивнич. Саме йому Єжи Гедройць запропонував створити антологію української поезії „Розстріляне відродження”, що була видана Інститутом Літератури у 1959 році.

⁹⁰ Микола Глобенко (1902–1957) – літературознавець, педагог. 1943 року вирушив в еміграцію, в Мюнхені був редактором тижневого політичного видання; „Українська трибуна” (виходило у 1947-1949 роках). Вперше виступив у „Культурі”, надрукувавши у 1950 році під псевдонімом М. Слобожанин свої спогади про українське літературне життя кінця 1920-х років, зокрема про процес „Спілки визволення України”.

⁹¹ Б. Осадчук, *Роль Єжи Гедройця в польсько-українських відносинах* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

Тандем двох неординарних емігрантів Гедройця та Осадчука зрештою успішно спрацював. Відірвані від своїх країн, позбавлені реальної можливості перевірити, які там панують погляди і настрої, віддані на відкуп ворожой і брехливої пропаганди, вони діяли всупереч головним настроям, що панували в еміграційних середовищах. Ці настрої підживлювали за давніми конфлікти поляків і українців (загострені під час Другої світової війни і під час депортацій в рамках акції „Вісла” в 1947 році)⁹².

Осадчук і Гедройць почали діалог, який допоміг подолати старі упередження і взаємні звинувачення, а польськомовний журнал „Культура” довго був єдиним місцем для таких обговорень і дискусій (в українців не було такого незалежного в своїй позиції відповідника). Осадчук був переконаний, що без Гедройця:

[...] польсько-українське прикордоння могло б зараз бути польсько-українським Косовом – взаємним кровопролиттям. Замість цього після тривалої смуги конфліктів і воєн, коротких періодів дружби, ми протягом уже багатьох років маємо систему, що спирається на взаєморозуміння й обопільну потребу в співпраці й навіть дружби, яка в загальних рисах нагадує реалізацію планів і домовленостей Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою. Без Єжи Гедройця, його концепцій і практичної діяльності, у нас би цього не було. Я гордий і щасливий, що міг разом з ним брати участь у цій великій справі⁹³.

⁹² Акція (операція) „Вісла” (перша назва “Схід”) була розпочата у квітні 1947 року комуністичним урядом Польської Народної Республіки (ПНР). В результаті більш ніж 150 тисяч громадян ПНР української національності були переселені зі східних районів в західні і північно-західні райони Польщі в тому числі на „повернуті землі” (ziemie odzyskane) в Південну Пруссію та Сілезію, приєднані до Польщі після розгрому нацистської Німеччини. У цій операції брали участь понад 20 тисяч польських солдатів, не рахуючи місцевої міліції та прикордонників. Українці повинні були селитися в певній пропорції, в гірших, ніж поляки, умовах. Формально операція закінчилася в липні 1947 року, але фактично переселення тривало до жовтня того ж року. Докладніше див., наприклад: *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб*, Том 5, Акція „Вісла” 1947, Варшава-Київ, Інститут національної пам’яті, 2006.

⁹³ Б. Осадчук, *Роль Єжи Гедройця в польсько-українських відносинах* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

До цих слів можна з повною впевненістю додати, що і без Богдана Осадчука не могло статися потепління польсько-українських відносин, неможливим було б взаєморозуміння двох країн, котре принципово важливе і в сьогоднішньому геополітичному ландшафті Європи.

ПІСЛЯ ҐЕДРОЙЦЯ

Єжи Ґедройць пішов з життя в 2000 році, тобто вже після проголошення незалежності Польщі й України. Він жодного разу не приїхав в свою країну після падіння комунізму, хоча його неодноразово запрошували. Разом з Редактором в історію пішов журнал „Культура”, оскільки Ґедройць заповідав припинити видання після власної смерті.

Богдан Осадчук почав їздити до Польщі з 1989 року, а до Києва вперше приїхав у 1990 році, ще до виходу України з Радянського Союзу. Потім він неодноразово бував у Львові, Коломиї, Харкові, Донецьку, проводив зустрічі, виступав на наукових та інших форумах, дискутував, зустрічався з Президентами Леонідом Кравчуком і Леонідом Кучмою, давав рекомендації, ділився досвідом. Процеси демократизації відкрили йому двері в Польщу. Він зустрічався з Президентом Лехом Валенсою і співпрацював з Президентом Олександром Квасневським. З великим завзяттям, без фальшивої дипломатії писав для польських й українських періодичних видань, реагуючи на всі досягнення і недоліки польсько-українських відносин тепер вже за нових умов, виступав на радіо і телебаченні. В Києві його тексти вперше за багато років почали редагувати, через що він відмовився від співпраці з газетою Верховної Ради „Голос України” (головним редактором тоді був Сергій Правденко), але друкувався в інших виданнях.

19 жовтня 2011 року Богдан Осадчук пішов з життя в будинку своєї опікунки Агати Ф. (Agata F.) в селі Чехувка (Czechówka) неподалік від міста Мисленіце (Myślenice) в Малопольському воєводстві. Важко точно зрозуміти, як саме він опинився в цьому селі. Згадана опікунка в публікації місцевої газети одразу після похорону Осадчука була представлена як „психотерапевт однієї з берлінських клінік”, „асистентка професора” і його „секретарка”⁹⁴. Вона розповіла,

⁹⁴ „Aga, zabierz mnie do Polski, chcę nią pooddychać!” Prof. Bohdan Osadczuk zmarł w Czechówce, „Dziennik Polski, Myślenicki tygodnik” 2011, 29 X.

що до подружжя Осадчуків потрапила завдяки знайомству з пані Іреною, на її запрошення. Невдовзі, у 2008 році, дружина професора померла і була похована в місті Аугсбург (Augsburg) на півдні Німеччини, в Баварії. Влітку 2009 року Агата Ф. вперше привезла Осадчука у Чехувку до своїх батьків, потім він був з ними на Різдво. За словами опікунки, у серпні 2011 року після тижневого перебування в одній з берлінських клінік Осадчук почав категорично вимагати, щоб вона забрала його до Польщі, що й було втілено⁹⁵.

Надзвичайно цікавим є свідчення про те, що опікунка разом з редактором Вітольдом Слюсарським (Witold Ślusarski) працювала над спогадами Осадчука. „З авторизацією спогадів ми впорались за 5 днів до його смерті”, – розповіла вона⁹⁶. Дотепер ці спогади (якщо вони дійсно існують) не надруковані.

У 2017 році з Кракова мені вдалося поїхати до Чехувки. Там знаходиться будинок під номером [...]. Саме тут провів свої останні дні Богдан Осадчук. Мати Агати Ф., погодилася поговорити зі мною, поділитися спогадами про свого квартиранта, запросила до будинку. Вона показала мені кілька фотоальбомів, що належали Осадчуку, а також його архів, запакований в досить велику кількість картонних коробок. На запитання, що вона збирається робити з архівом, господиня відповіла, що хотіла б продати його тому, кому він цікавий.

Похорон Богдана Осадчука відбувся 25 жовтня 2011 року в парафії всіх святих в містечку Заклічин (Zakliczyn). Було зачитано лист від Президента Польщі Броніслава Коморовського. Він назвав Осадчука „вірним представником свободи”⁹⁷. На могильному пам'ятнику, з-поміж іншого, написано: „Отаману польсько-українського поєднання. „Gazeta wyborcza” написала: „Без нього не можна собі уявити польсько-українського єднання. Він будував його, коли ще не було ні вільної Польщі, ні вільної України”⁹⁸.

У 1984 році він отримав премію журналу „Культура”, в 2001 році Президент Польщі нагородив його найвищою нагородою країни –

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Цит. за: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka*, red. I. Hofman, с. 13.

⁹⁸ „Zmarł prof. Bohdan Osadczyk. Ukraiński Polak, polski Ukrainiec”, „Gazeta Wyborcza” 2011, 20 X.

Орденом Білого Орла за заслуги в досягненні польсько-українського порозуміння. У 2001 році Президент України нагородив Осадчука орденом Ярослава Мудрого 5-го ступеня і тоді ж він став почесним громадянином міста Коломиї. У 2005 році його обрали почесним доктором Донецького національного університету, а в 2006 році – почесним доктором Національного університету „Києво-Могилянська академія”.

Він мав й інші нагороди та звання, але, мабуть, найбільш вдало визначеною, а тому й найбільш вагомою нагородою, що відбиває глибинну суть зробленого Богданом Осадчуком, було присвоєння йому в Польщі титулу „Людини пограниччя” (*Człowiek Pogranicza*) за 2005-2006 роки. Цю премію Осадчуку було вручено на початку листопада 2006 року в місті Сейни (*Sejny*) в північно-східній Польщі. Там існує Центр Пограниччя – мистецтв, культур, народів і Фонд „Пограниччя” на чолі з есеїстом Кшиштофом Чижевським (*Krzysztof Czyżewski*). Він пояснював, що поняття „людина пограниччя” стосується:

[...] толерантної особи, часто з заплутаним сімейним корінням, яка характеризулася співпереживанням, критичним патріотизмом, стійкістю до національної фобії, вільним володінням мов, яка цікава іншим людям у поєднанні з відкритістю до світу, любов'ю до своєї маленької Батьківщини⁹⁹.

З іншого боку, присвоєння титулу „Людини пограниччя” виразно віддзеркалює той факт, що рецепція Осадчука в Польщі є значно більш глибокою, ніж в Україні. Як точно зауважив літературознавець і перекладач Юрій Прохасько, варто поміркувати про причини виняткової невідповідності:

[...] між масштабами особистості Осадчука та його вагою в новітній європейській історії – і мізерним їх усвідомленням у континентальній Україні. Ось тільки зробити це вкрай важко, як загалом завжди важко розуміти абсурдні феномени. Для них, безперечно, збереться ціла низка цілком прийнятних пояснень, але відчуття прикрої несправедливості, а ще більше – гіркоти від того, що ми самі себе так охоче так багато чого позбавляємо, вони ледве чи по-справжньому здатні пом'якшити¹⁰⁰.

⁹⁹ К. Czyżewski, *Linia powrotu, Sejny, Pogranicze*, 2008, с. 14.

¹⁰⁰ Ю. Прохасько, *Дон Кіхот із Коломиї*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadcuka*, red. I. Hofman, с. 61.

Багато ще належить зробити, щоб виправити таку ситуацію. Необхідні реалістичні, неквапливі, детальні дослідження життя і творчої спадщини Богдана Осадчука на дисертаційному та монографічному рівнях. В цьому напрямі зроблено лише перші кроки. Доцільно перекласти українською мовою його наукові праці, а також найважливіші публіцистичні і журналістські публікації з відповідними фаховими коментарями і довідковим апаратом. Ці тексти, завдяки ерудиції їх автора, його вмінню аналізувати конкретні ситуації, майстерно концептуалізувати їх і передбачати перебіг подій, стали „коштовними камінцями” грандіозної інтелектуальної мозаїки політичного життя Європи і світу у середині 1950-х років і початку XXI століття. Лауреат Нобелівської премії Чеслав Мілош, говорячи про Осадчука, зауважив: „Всім своїм життям він доводить, що відданість одній справі стає провідною ниткою у хаосі історичних подій”¹⁰¹.

Слід зробити все, щоб уроки діяльності Богдана Осадчука, його творча спадщина, що, зокрема, слугує польсько-українському єднанню, були в Україні актуальною і органічною частиною сучасного наукового, політичного і громадського дискурсів. Дуже багато ще належить зробити і для того, щоб Осадчука та його інтелектуальну спадщину знали і розуміли в Німеччині.

¹⁰¹ Цит. за: Б. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, с. 9.

Jurij Szapował

Bohdan Osadczyk: Życie w dialogu¹

Był znany jako dziennikarz Alexander Korab. To właśnie pod tym pseudonimem znali go przez dekady czytelnicy niemieckich gazet oraz najstarszego (założonego w 1780 roku) dziennika szwajcarskiego „*Neue Zürcher Zeitung*”. W tym opiniotwórczym piśmie w ciągu ponad półwiecza publikował materiały o wydarzeniach w ZSRR i krajach „obożu socjalistycznego”. Pisał także do innych periodyków w Niemczech. Został jednym z najbardziej aktywnych publicystów polskiego emigracyjnego czasopisma „*Kultura*”, redagowanego przez Jerzego Giedroycia, z którym razem konsekwentnie bronił idei polsko-ukraińskiego pojednania. Rzadziej wspomina się o tym, że był naukowcem, profesorem na dwóch uniwersytetach – Wolnym Uniwersytecie w Berlinie (*Freie Universität Berlin*) i Wolnym Uniwersytecie Ukraińskim w Monachium.

Był nadzwyczaj komunikatywną osobą o niewiarygodnym poczuciu humoru. Pomagało mu to w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych, zjednywało mu ludzi – w tym tych, którzy niekoniecznie podzieliali jego poglądy i postawę. Do grona jego przyjaciół należeli: Zbigniew Brzeziński, Willy Brandt, Zhou Enlai, ścisłał mu rękę i sprzyjał mu Josip Broz Tito. Był też nieformalnym doradcą prezydentów Polski i Ukrainy – Aleksandra Kwaśniewskiego i Leonida Kuczmy.

W swojej działalności dziennikarskiej, naukowej i społecznej nieugięcie trzymał się własnej opinii i prezentował niezależną postawę, przez co nazywano go „*Atamanem*”. Radzieccy przywódcy i propagandyści nienawidzili go za konsekwentny antykomunizm i bezstronne analizy wydarzeń w Europie Wschodniej i Związku Radzieckim. Działacz partyjny i państwowy ZSRR Nikita Chruszczow domagał się nawet od ambasadora Szwajcarii w Moskwie usunięcia Alexandra Koraba z dziennika „*Neue Zürcher Zeitung*”, co oczywiście nigdy nie zostało wykonane. Potężny wówczas Komitet Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR opracował specjal-

¹ Niniejszy tekst jest nieznacznie zmienioną wersją artykułu J. Szapowała, *Bohdan Osadczyk jako rzecznik europejskiego dialogu cywilizacyjnego*, „*Studia Polityczne*” 2020, tom 48, nr 4, s. 119-150.

ną broszurę mającą na celu dyskredytację publicysty i naukowca oraz podważenie jego reputacji (co również skończyło się niepowodzeniem).

Nie tylko widział na własne oczy upadek muru w Berlinie (w którym to mieście przeżył 70 lat), lecz także z radością powitał rozpad ZSRR, transformację ustrojową w Polsce i proklamowanie niepodległości Ukrainy. Niejednokrotnie odwiedzał oba kraje i publikował w wydawanych w nich periodykach. Najistotniejsze jednak, co doświadczył, to radykalna zmiana w relacjach polsko-ukraińskich, gdy po latach konfrontacji, wrogości i wzajemnej demonizacji przyszło pojednanie i współpraca. Pewnie właśnie to było najważniejszym rezultatem jego długiego, ciekawego, pełnego dramatyzmu, a niekiedy wręcz awanturniczego życia.

Mowa o Bohdanie Osadczuku. Miałem zaszczyt znać go przez wiele lat, współpracować z nim, występować razem z nim na różnych forach naukowych oraz podróżować. W 1998 roku zaprosiłem go do udziału w międzynarodowym dialogu ekspertów ds. podręczników szkolnych, a w 2000 roku jego artykuł otwierał tom, który opracowałem wspólnie z Magdaleną Telus². Poznawszy go, bez zastanowienia zaliczyłem go do grona tych, których określa się mianem „środkowoeuropejskich dżentelmenów”. Chodzi o intelektualistów, którzy wyemigrowali na Zachód, uciekając przed Hitlerem lub Stalinem w latach 30. i 40. XX wieku oraz przed Chruszczowem w 1956 roku albo też przed Breżniewem w roku 1968. Wielu z nich osiągnęło na Zachodzie sukces i uznanie. O ich ukraińskim, polskim, czeskim, rosyjskim lub jakimkolwiek innym pochodzeniu pamiętają obecnie nieliczni.

Jak dotąd nie istnieje żadna kompletna biografia naukowa Bohdana Osadczuka, a jedynie pojedyncze rozprawy dotyczące tych lub innych aspektów jego działalności³. On sam jednak zdążył dość szczegółowo opowiedzieć o swoim życiu, co też zostało utrwalone⁴.

² Zob. Б. Осадчук, *На перехрестях часів*, w: *Українська історична дидактика. Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*, відп. ред. М. Телус, Ю. Шаповал, Київ 2000, s. 11–14.

³ Zob. np. I. Hofman, *Tematy polsko-ukraińskie Bohdana Osadczuka w paryskiej „Kulturze”*, „Przegląd Politologiczny” 2011, r. 16, nr 3, s. 185–194; П. Лодин, *Подолання негативних міфів і стереотипів українсько-польських відносин у політичній діяльності Богдана Осадчука*, „Гілея: науковий вісник” 2015, nr 103, s. 347–351 i in.

⁴ Zob. np. М. Чех, *Розкриймо карти, панове! – розмова з проф. Вільного університету в Берліні Богданом Осадчуком*, „Зустрічі” 1990, nr 1–2, s. 24–32; B. Osadczuk, *Włoch z Kolomei*, rozm. przepr. R. Januszewski i J. Strękowski, „Rzecz-

W 2006 roku w Kijowie odbyła się konferencja międzynarodowa poświęcona Jerzemu Giedroycowi. Bohdan Osadczyk wziął w niej udział, a jego wystąpienia obfitowały we wspomnienia⁵. Jeszcze gdy żył, wydano wybór jego publicystyki⁶ oraz korespondencję z Jerzym Giedroycem⁷.

Dla zachowania pamięci o Bohdanie Osadczuku wiele zrobiły i nadal to czynią Bogumiła Berdychowska i Ola Hnatiuk. M.in. w 2007 roku pod ich redakcją ukazała się praca zbiorowa *Polska. Ukraina. Osadczyk*⁸. Zbiór ten, którego powstanie zostało zainspirowane obchodami jubileuszu 85-tych urodzin Bohdana Osadczuka w 2005 roku, zawiera rozprawy naukowe poświęcone przeszłości i współczesności Polski i Ukrainy, głównie w XX wieku, a także teksty dziennikarskie i literackie. To wydanie jest cenne także ze względu na umieszczoną w nim bibliografię publikacji Bohdana Osadczuka w języku polskim za lata 1952–2005, opracowaną przez Annę Łazarz⁹.

W 2012 roku (rok po śmierci Bohdana Osadczuka) dokonano bodajże najszerzej zakrojonego zbiorowego wysiłku ukazania jego syl-

pospolita – Plus Minus” 5 VIII 2000, nr 182 (5652), s. 2–3; *Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*, red. B. Kerski, A.S. Kowalczyk, współpraca K. Zastawny, Lublin 2001; *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse. Gespräche mit Bohdan (Alexander Korab)*, Osnabrück 2004; Р. Кабачій, Культурний діяспорянин. Професор Богдан Осадчук ділиться міркуваннями про німецько-російську дружбу, український націоналізм і згадує бурхливу молодість, „Український тиждень” 2008, nr 50, <http://tyzhden.ua/Publication/2413> [dostęp: 23 lipca 2020]; *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*, rozm. przepr. B. Kerski, A.St. Kowalczyk, współpraca K. Zastawny, Wrocław 2008 (w 2009 r. książka ta ukazała się w tłumaczeniu na język ukraiński, zob. Б. Керський, Анджей Ст. Ковальчик, *Розмови з Богданом Осадчуком*, пер. з пол., Київ 2009).

⁵ Zob. *Європа – минуле і майбутнє – візії та ревізії: Матеріали міжнародної конференції пам'яті Єжи Гедройця*, Київ, 24–26 XI 2006 р., ред. О. Гнатюк, А. Мокроусов, Київ 2009, s. 27–28, 61–62, 162–163, 228

⁶ Zob. B. Osadczyk, *Ukraina, Polska, świat*, wybrał i przedmową opatrzył A. St. Kowalczyk, Wydawnictwo Pogranicze, Sejny 2000; Б. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, Київ 2001; B. Osadczyk, *Niepodległa Ukraina: wybór szkiców, artykułów i rozmów (1991–2006)*, Sejny 2006.

⁷ J. Giedroyc – B. Osadczyk, *Listy 1950–1970*, w: J. Giedroyc, *Emigracja ukraińska, Listy 1950–1982*, wybór, wstęp i przyp. B. Berdychowska, Warszawa 2004.

⁸ Zob. *Polska. Ukraina. Osadczyk*, red. B. Berdychowska, O. Hnatiuk, Lublin 2007.

⁹ *Ibidem*, s. 9–28.

wetki. Mowa o publikacji *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka*, wydanej pod redakcją Iwony Hofman¹⁰. Pierwsza część tomu zawiera artykuły o samym publicyście, dotyczące różnych okresów i aspektów jego życia i działalności. Na drugą część złożyły się artykuły o rozmaitej problematyce poświęcone jego pamięci.

Szereg publikacji ukazało się tuż po jego odejściu¹¹. Jego nazwisko zawsze jest wymieniane w publikacjach poświęconych działalności „Kultury” paryskiej lub normalizacji relacji polsko-ukraińskich¹².

Warto podkreślić niemal zupełny brak badań poświęconych postaci, o której jeszcze za życia Osadczuka redaktor naczelny niemiecko-polskiego czasopisma „Dialog” – Basil Kerski, napisał:

Osadczuk jest niezwykle kosmopolitą: włada trzema językami – ukraińskim, polskim i niemieckim, w tych językach pisze i jest aktywnym uczestnikiem trzech obszarów kulturowych, co nawet dziś, w integrującej się Europie, stanowi rzadkie zjawisko. W XX wieku niebezpiecznie było być kosmopolitą. Nawet w naszych demokratycznych społeczeństwach, w których tak modne jest pojęcie „multikulti”, trudno być człowiekiem bez jed-

¹⁰ Zob. *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka*, red. I. Hofman, Lublin 2012.

¹¹ Zob. пр. Я. Грицак, *Джентльмен з Коломиї. Пам'яті Богдана Осадчука*, „Історична правда” 20 X 2011, <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/10/20/59875/> [dostęp: 23 lipca 2020]; О. Зварич, *Україноцентричний космополіт*, „Україна молода” 25 X 2011, <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1967/188/69984/> [dostęp: 23 lipca 2020]; Т. Возняк, *Відомий історик Богдан Осадчук помер у Польщі*, „Gazeta.ua” 20 X 2011, https://gazeta.ua/articles/life/_vidomij-istorik-bogdan-osadchuk-pomer-u-polschi/405613 [dostęp: 23 lipca 2020]; *Помер відомий український історик і публіцист Богдан Осадчук*, 20 X 2011, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1263422-pomer_vidomiy_ukrainskij_storik_publtsist_bogdan_osadchuk_1050425.htm [dostęp: 23 lipca 2020]; М. Чех, *Відійшов останній отаман. Пам'яті Професора Богдана Осадчука*, „Наше слово”, 28 X 2011, <https://www.nasze-slowo.pl/vidiyshov-ostanniy-otaman/> [dostęp: 23 lipca 2020]; W. Jarczyk, *Zmarł ukraiński Giedroyc*, „Monitor Wołyński” 27 X 2011, s. 11 i in.

¹² Zob. np. B. Bakuła, *Polska i Ukraina w działalności „Kultury”*, „Eurazja” 1995, nr 1; *Простір свободи: Україна на шпальтах паризької „Культури”*, вид. підг. Б. Бердиховська, пер. з пол., Київ 2005; О. Гнатюк, *Польсько-український діалог: часопис „Культура” та його спадщина*, Львів, Центр гуманітарних досліджень, Київ 2007; *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej „Kultury”*, red. M. Semczyszyn i M. Zajączkowski, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa–Lublin–Szczecin 2014; Ю. Поліковська, *Україна на шпальтах паризької „Культури” в 1950-х роках*, „Мандрівець” 2014, nr 2, s. 43–47.

nowymiarowej tożsamości narodowej, niemieszczącej się w prostych kategoriach nowoczesnej definicji narodów¹³.

Trudno być człowiekiem niezależnym i poruszającym się w trzech kulturach. Kosmopolita często bywa traktowany jak obcy, ponieważ wnosi nową perspektywę, która może kwestionować punkt widzenia dominujący w określonym obszarze kulturowym.

Właśnie taką postacią był Bohdan Osadczuk.

DROGA DO BERLINA

Urodził się 1 sierpnia 1920 roku w Galicji, w mieście Kołomyja w obecnym obwodzie iwanofrankińskim. W owych czasach Kołomyja, stolica Pokucia, znajdowała się w granicach II Rzeczypospolitej. Jego ojciec – Jan Osadczuk, pochodził z chłopów ukraińskich. Matka, Franciszka z Bobińskich, miała pochodzenie mieszane, ukraińsko-słowackie. W rodzinie zawsze rozmawiano po ukraińsku.

W wieku lat 10 Bohdan znalazł się w centralnej Polsce. Jego ojciec był nauczycielem, czyli urzędnikiem państwowym zmuszonym stosować się do dyrektyw rządowych. Mając na celu polonizację Galicji i Wołynia, polskie władze przenosiły nauczycieli Ukraińców do centralnej Polski, a na ich miejsca kierowały nauczycieli nie władających językiem ukraińskim. Ze względu na pochodzenie ukraińskie i polityczną orientację (miał lewicowe poglądy i był członkiem Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy) Jan Osadczuk został skierowany do powiatu pińczowskiego w województwie kieleckim, do wsi Boszчыnek. Następnie szkołę przeniesiono do wsi Przybenice. Tutaj Osadczuk dorastał, jak później wspominał, „w otoczeniu polskich chłopów”¹⁴. To właśnie stąd jego doskonała znajomość języka polskiego.

Znajomość i rozumienie kultury polskiej przyszły w dużym stopniu za sprawą tego, że w Boszчынку mieszkała dziedziczka darząca sympatią ukraińskiego chłopczyka, który na początku nie chciał chodzić do szkoły. Zachęcała go do czytania książek, uczyła języka francuskiego, dobrych manier oraz... bycia Polakiem. „Wychowywałem się” – konstatował później Osadczuk – „w dwóch światach: na pastwisku z synami

¹³ B. Kerski, *Z Kołomyi w świat*, „Nowa Europa Wschodnia” 2010, nr 3–4, s. 182.

¹⁴ Cyt. za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem...*, s. 11.

tamtejszych chłopów i we dworze u dziwaczki pani Ślaskiej”¹⁵. Kolejnym ważnym czynnikiem było to, że Osadczuk dorastał i wychowywał się w środowisku wielokulturowym, którym były miejsca jego dzieciństwa. W Kołomyi obok Ukraińców mieszkali Polacy, Żydzi, Niemcy, były tam też rodziny ormiańskie i greckie. To na zawsze uodporniło go na nacjonalizm i szowinizm, których nienawidził i nie akceptował do końca życia.

Osadczuka oddano do państwowego gimnazjum w Pińczowie, gdzie zamieszkał z kolegami na stacji. Było to jego pierwsze doświadczenie życia bez rodziców, którzy pozostali na wsi. Na krótko przed ukończeniem gimnazjum w 1938 roku został wydalony pod zmyślnym pretekstem. Rzeczywistym powodem było to, że obronił przed gimnazjalistami antysemitami zaszczutego przez nich kolegę z klasy, Żyda o nazwisku Szapiro. Osadczuka wezwał do siebie i obraził ksiądz katecheta o nazwisku Piskorz. Nazwał chłopca „ukraińską świnia”, na co dostał odpowiedź: „To ty jesteś faszystowską świnia!”¹⁶. Po wyrzuceniu ze szkoły Osadczuk musiał się z czegoś utrzymywać. Został zatem dostawcą raków do jednej z krakowskich restauracji.

Wybuchła II wojna światowa, Niemcy zajęli Polskę. Związek Radziecki po zmowie Hitlera i Stalina dokonał inwazji na wschodnie tereny II RP, obwołując to „zjednoczeniem ziem ukraińskich”. Ojciec Osadczuka został zatrudniony jako tłumacz w cukrowni w Kazimierzy Wielkiej, a następnie rodzina przeniosła się do Buska-Zdroju. W styczniu 1940 roku w Krakowie zaczęła ukazywać się gazeta „Krakiwski Wisti”. W piśmie tym Osadczuk znalazł informację, że dawny docent Uniwersytetu Jagiellońskiego – Wołodimir Kubijowycz¹⁷, który później został przewodniczącym Ukraińskiego Komitetu Centralnego¹⁸, organizuje bezpłatne kursy maturalne. Wios-

¹⁵ *Ibidem*, s. 12.

¹⁶ *Ibidem*, s. 17.

¹⁷ Wołodimir Kubijowycz (1900–1985) – historyk, geograf, wydawca, działacz społeczno-polityczny, redaktor naczelny *Encyklopedii Ukrainoznawstwa*, która powstała pod auspicjami europejskiego oddziału Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki z siedzibą w Sarcelles (Francja). Autor fundamentalnego studium *Geografia Ukrainy i przylegających ziem* (1938); od 1940 r. – Przewodniczący Ukraińskiego Komitetu Centralnego. W 1943 r. brał udział w formowaniu ukraińskiej dywizji SS-Galizien.

¹⁸ Ukraiński Komitet Centralny (UKC) – jedyna w latach 1940–1945 organizacja społeczna zrzeszająca Ukraińców w utworzonym przez nazistów na terytorium Polski Generalnym Gubernatorstwie (GG). Terytorium to postrzegano nie jako tereny okupowane, lecz jako część „Wielkiej Rzeszy Niemieckiej”. UKC był oficjalnie uznany i kontrolowany przez władze niemieckie. Na czele UKC stał W. Kubijowycz. Ze

ną 1940 roku Osadczyk udał się do Krakowa, ukończył wspomniane kursy, zdał maturę i wrócił do Buska-Zdroju.

Z tym okresem związany jest pewien epizod biografii naszego bohatera, który wywarł decydujący wpływ na jego antykomunistyczne przekonania. Jak już zostało wspomniane, jego ojciec był członkiem KPZU, więc Bohdan dość wcześnie zaczął czytać polską prasę lewicową, a także organ Komunistycznej Partii Niemiec na emigracji „Die Rote Fahne” („Czerwony Sztandar”) ¹⁹. Dobrze opanował język niemiecki dzięki temu, że – jak wspominał – w jego gimnazjum nauczała bardzo dobra germanistka ²⁰.

Poglądy ojca nie miały wpływu na syna, chociaż obaj zgadzali się w ocenie antyukraińskiej polityki przedwojennej Polski. Zgadzali się również co do tego, że niczego dobrego nie należało oczekiwać po nazistach. Wielu Ukraińców wstąpiło wówczas do służby w organizacjach lub instytucjach utworzonych przez Niemców. Było tam wielu emigrantów z Galicji, których Niemcy również przyjmowali. Osadczyk ojciec, jak zostało wcześniej powiedziane, pracował jako tłumacz w cukrowni. Przyczyna jego współpracy była bardzo prosta: po porozumieniach między Niemcami a ZSRR bardzo bał się ekstradycji, tego że Niemcy wydadzą go „kacpom”. Oznaczałoby to dla niego koniec, ponieważ Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy była partią represjonowanych – jej przywódców i członków jeszcze w 1938 roku obwołano w stalinowskim ZSRR zdrajcami i „faszystowskimi sprzedawczykami” ²¹.

Bohdan Osadczyk słuchał lwowskiego radia (czyli już radzieckiej propagandy) i czytał gazety o orientacji lewicowej, które rozpisywały się o przewagach „socjalistycznego raj”. W końcu uwierzył, że może warto

względem na to, że wszystkie inne instytucje ukraińskie w GG zostały zlikwidowane przez władze hitlerowskie, zakres działalności UKC obejmował prawie wszystkie sfery życia Ukraińców w GG, z wyjątkiem politycznej. Ponadto UKC reprezentował Ukraińców wobec władz niemieckich. Działalność i struktura UKC wyznaczone były przez politykę okupacyjną i specyficzny charakter reżimu nazistowskiego (szerzej na ten temat zob. В. Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії (1939-1941)*, Чикаго 1975; В. Кубійович, *Мені 85*, Париж – Мюнхен 1985).

¹⁹ „Die Rote Fahne” – dziennik niemiecki ukazujący się w latach 1918–1939, założony przez Karola Liebknechta i Różę Luksemburg. Od grudnia 1918 r. był organem prasowym Komunistycznej Partii Niemiec.

²⁰ Zob. *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem...*, s. 26.

²¹ Szerzej na ten temat zob. М. Панчук, „Білі плями” героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України, Київ 1989; Ю. Сливка, *Сторінки історії КПЗУ*, Львів 1989.

jednak wrócić w rodzinne strony. W tym czasie do Buska przyjechała radziecka misja repatriacyjna, do której Osadczuk udał się, nie znając języka rosyjskiego. Oto co wspominał na ten temat:

Za stołem siedział kwadratowy generał sowiecki z NKWD, a dokoła hitlerowcy z SD. Enkawudzista spytał: „Wasza familia?”. Odpowiedziałem z przekonaniem, że jestem „sam, bez familii”. A on: „Szto, wy nie panimajetie pa ruski? Wy otkuda?”. „A szczo ce znaczyt’ otkuda? – zdziwiłem się. – To nie jest ukraińska misja?” Zaczął na mnie krzyczeć, że jestem burżuazyjnym nacjonalistą i trzeba mnie aresztować. Niemcy wybuchnęli śmiechem, zdążyłem stamtąd wyjść o własnych siłach. Misja wyjechała, a moja miłość do Sowietów na tym etapie zakończyła się definitywnie²².

Następnie w życiu Osadczuka nie działo się nic szczególnego, dopóki nie przeczytał w piśmie „Krakiwski Wisti” ogłoszenia o tym, że Ukraiński Komitet Społeczny w Chełmie poszukuje współpracowników. Tak oto Osadczuk znalazł się w Chełmie i został lokalnym korespondentem tegoż pisma, w którym regularnie publikował. To właśnie wtedy zaczął się dla Osadczuka, wedle sformułowania Oli Hnatiuk, jego „flirt z nacjonalizmem”²³. Nie został jednak ani banderowcem, ani melnykowcem, czyli nie był członkiem żadnej ze zwaśnionych frakcji Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN).

Kiedy powstał Ukraiński Komitet Pomocy²⁴, zaprzyjaźnił się i współpracował ze Stepanem Skrypnykiem, przyszłym Patriarchą Kijowskim i Całej Ukrainy Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (UAKP)²⁵, świadcząc pomoc nie tylko chłopom ukraińskim oraz

²² Cyt. za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem...*, s. 27.

²³ Zob.: O. Hnatiuk, *Nazywali go Atamanem...*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka...*, s. 32.

²⁴ W Dystrykcie Galicja władze niemieckie zezwoliły na istnienie komitetów pomocy – jedynej formy organizacji dla wszystkich grup narodowościowych – Ukraińców, Polaków, Żydów. Korzystając z tego zezwolenia, Ukraińcy w GG wszędzie przekształcili już istniejące (lecz nie zalegalizowane przez władze niemieckie) komitety w dystryktach lub powiatach w Ukraińskie Komitety Pomocy. Koordynacją ich działalności zajmował się UKC. Wiosną 1941 r. UKC zrzeszał 26 Ukraińskich Komitetów Pomocy. Zob. Т. Лапан, *Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху*, <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf> [dostęp: 23 lipca 2020].

²⁵ Stepan Skrypnyk (patriarcha Mścisław) (1898–1993) – wybitny działacz religijny, zwierzchnik Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w dias-

uchodźcom. Próbowano coś zrobić także dla jeńców z Armii Czerwonej, których po wybuchu w 1941 roku wojny niemiecko-radzieckiej osadzono za drutem kolczastym i skazano na śmierć w wyniku głodu i chorób.

Osadczyk widział, jak Niemcy zaczęli faworyzować Ukraińców, zwłaszcza pochodzących z Galicji, a jeszcze bardziej tych z Austrii. Polacy z kolei dostrzegali w tym obrazę i zagrożenie dla siebie, gdyż jedna z kategorii „ich obywateli” zaczęła być uprzywilejowana przez Niemców. Kiedy w Chełmie zorganizowano ukraińską szkołę, polscy radykałowie działający w podziemiu zastrzelili jej nauczyciela. Oto co później mówił o tym sam Osadczyk:

Z jednej strony – rozbrat i rozłam wśród nacjonalistów ukraińskich, prowadzący niemal do krwawych porachunków. Z drugiej strony polsko-ukraińska tragedia, która zaczęła się na Chełmszczyźnie, absolutnie przekonała mnie, że trzeba z tym zjawiskiem walczyć, bo inaczej grozi nam perspektywa wzajemnych mordów w nieskończoność i sąsiedzi będą na tym wygrywali²⁶.

Jest to bardzo ważna konkluzja, która następnie w życiu Bohdana Osadczyka wyznaczy jego miejsce w normalizacji stosunków polsko-ukraińskich. W owym czasie miał miejsce jeszcze jeden istotny moment dla przyszłości naszego bohatera: od wspomnianego Skrypnika dowiedział się o Jerzym Giedroyciu, redaktorze poczytnych czasopism „Bunt Młodych” i „Polityka”²⁷. Spotkają się po dziesięciu latach.

Gdy w czerwcu 1941 roku wybuchła wojna ze Związkiem Radzieckim, w Ukraińskim Komitecie Pomocy w Chełmie prawie nie pozostało młodych ludzi. Jeden z weteranów emigracji petlurowskiej doradził Osadczykowi, by spróbował uciec przed wojną do stolicy III Rzeszy (w myśl powiedzenia, że najciemniej jest pod latarnią).

porze, w latach 1920–1921 był osobistym adiutantem Symona Petlury, w latach 1930–1939 – poseł do Sejmu RP, gdzie bronił praw Ukraińców. W 1941 r. stanął na czele Ukraińskiego Komitetu Pomocy w Chełmie. Szerzej na ten temat zob. A. Смирнов, Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930-1944, Монографія, Київ 2008.

²⁶ Cyt. za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczykiem...*, s. 29–30.

²⁷ Gdzie indziej Osadczyk wspominał: „Czytałem jako szczeniak wypożyczony od sprzedawcy gazet w Pińczowie, garbusa-filozofa żydowskiego, «Bunt Młodych», a potem «Politykę»”. B. Osadczyk, *Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila*, „Kultura” 1977, nr 7–8, s. 205.

Przeprowadzka do Niemiec

W owym czasie Ukraińców z Galicji (i tylko!) przyjmowano na uczelnie niemieckie. Osadczyk napisał do kilku uniwersytetów. Było to we wrześniu 1941 roku. Z berlińskiego Uniwersytetu im. Fryderyka Wielhelma przyszła odpowiedź, że znajdzie się na liście studentów Wydziału Nauk o Zagranicy (*Auslandswissenschaft*) pod warunkiem złożenia egzaminu z języka niemieckiego. W grudniu tegoż roku wyjechał do Berlina.

Podczas studiów w Berlinie Osadczyk najpierw otrzymywał stypendium od Komisji Organizacji Pomocy Studentom Ukraińskim, a później musiał utrzymywać się sam. Pracownik urzędu pracy, który wydawał mu zezwolenie, spojrzawszy w paszport Osadczyka, zapytał go, co to za miasto „Kolomea”. Tak po niemiecku Austriacy ochrzczili miasto w Galicji – *die Stadt in Galizien* – wyjaśnił Osadczyk. Niemieccy urzędnicy zaczęli kpić ze studenta „ignoranta”, przecież Galicja znajduje się w Hiszpanii, a miasto Kolomea – we Włoszech. Po czym przybili mu pieczętkę: *Italien*. W 1945 roku, gdy już Armia Czerwona będzie urzędowała w Berlinie kontrole, „przemiana” z Ukraińca we Włocha uratuje go. Nie mając wiarygodnych dokumentów, przez pewien czas będzie podawał się za Włocha²⁸.

Osadczyk studiował u prof. Albrechta Haushofera – syna Karla Haushofera, twórcy geopolityki²⁹. Haushofer junior należał do uczestników najpoważniejszego zamachu na Adolfa Hitlera latem 1944 roku. Gdyby wszystko się udało, Haushofer miał zostać ministrem spraw zagranicznych w rządzie opozycji antyhitlerowskiej. Zamach jednak skończył się niepowodzeniem, hitlerowcy aresztowali Haushofera. W 1945 roku zastrzelono go podczas spaceru w więzieniu. Dlatego też pracę dyplomową poświęconą początkom i rozwojowi prasy na Ukrainie Zakarpackiej Osadczyk kończył pisać u znanego bałkanisty prof. Fritza Valjaveca³⁰.

²⁸ Zob. *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczykiem...*, s. 63, 65–66; O. Hnatiuk, *Nazywali go Atamanem...*, s. 33.

²⁹ Karl Haushofer (1869–1946) – geograf, socjolog, założyciel niemieckiej szkoły geopolityki. Podczas pobytu Adolfa Hitlera i Rudolfa Hessa w więzieniu po puczu monarchijskim z 1923 r. Haushofer prowadził dla nich wykłady z geopolityki. Uważa się, że Hitler przyswoił idee Haushofera dotyczące „przestrzeni życiowej” (*Lebensraum*). Szerzej na ten temat zob. H.H. Herwig, *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer “Educated” Hitler and Hess*, Lanham 2016.

³⁰ Fritz Valjavec (1909–1960) – historyk specjalizujący się w badaniach nad Europą Południowo-Wschodnią XX w. W 1941 r. był doradcą politycznym i tłumaczem w Sonderkommando 10b der Einsatzgruppe D na Północnej Bukowinie i w

W Berlinie przed, podczas i po wojnie kwitło życie ukraińskie. Przykładowo od 1926 roku istniał Ukraiński Instytut Naukowy założony przy wsparciu dawnego hetmana Państwa Ukraińskiego Pawła Skoropadskiego³¹. Podczas II wojny światowej, Osadczyk wspominał:

[...] mieliśmy własne, odrębne życie ukraińskie. Trudno ustalić, ilu nas było. Elita, którą stanowili wyżsi urzędnicy, lekarze, naukowcy i studenci, ludzie dawnej ukraińskiej prasy, była rozrzucona po rozmaitych instytucjach. [...] Studentów było około trzystu, ale pochodzili z Galicji, Wołynia, Bukowiny, Ukrainy Zakarpackiej, czyli dawnych państw niezależnych, a nie z Reichskommissariatu [...] A po roku 1942 już w ogóle nie przyjmowano Ukraińców na uczelnie³².

Ukraińscy studenci, którymi kierował prof. Albrecht Haushofer, założyli organizację pod nazwą „Mazepiniec”. Obok Osadczyka weszli do niej jego najbliższy przyjaciel Iwan Łysiak-Rudnycki (w przyszłości znany historyk, politolog i jeden z założycieli Canadian Institute of Ukrainian Studies w Edmonton), Omelan Pricak (w przyszłości wybitny orientalista, znawca wielu rzadkich języków i pierwszy dyrektor Harvard Ukrainian Research Institute) oraz inne osoby.

Członkowie wspomnianej organizacji studenckiej nie byli nacjonalistami, tylko raczej liberałami. Prowadzili np. agitację wśród studentów przeciwko wstępowaniu Ukraińców do dywizji SS „Galizien”. Haushofer nie wiedział o tym, ale po uwięzieniu profesora jego studenci znaleźli się w polu zainteresowania Gestapo. Kilka razy Bohdanowi Osadczykowi udawało się uniknąć aresztowania, jego przyjaciele zaś wyjechali z Berlina.

Osadczyk pozostał w Berlinie. Tam w ostatnich miesiącach wojny założył fikcyjny Instytut Morza Czarnego. Instytut był zmyślony, ale

Besarabii. Po powrocie do Berlina w lutym 1943 r. pracował jako profesor na Uniwersytecie Berlińskim, na wydziale, gdzie studiował B. Osadczyk.

³¹ Instytut miał za zadanie szerzenie wśród Niemców (m.in. w środowiskach akademickich) informacji na temat Ukrainy i narodu ukraińskiego, prowadzenie badań na temat dawnych i aktualnych relacji Ukrainy z krajami zachodnimi, w tym z Niemcami, oraz wspomaganie ukraińskich studentów i naukowców w studiach i badaniach naukowych. Instytut przestał istnieć w 1945 r. Szerzej na ten temat zob. Г. Калиберда, *Науково-дослідницька та освітня діяльність Українського наукового інституту у Берліні (1926-1945)*, www.rusnauka.com, http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Istoria/41208.doc.htm [dostęp: 23 lipca 2020].

³² Cyt. za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczykiem...*, s. 68–69.

korzyść przynosił realną. Na adres Instytutu Osadczuk dostawał podziemną prasę z Warszawy oraz polskie wydawnictwa z Londynu, gdzie znajdował się rząd RP na uchodźstwie. Przysyłano mu także dziennik „Neue Zürcher Zeitung” ze Szwajcarii, w którym później będzie publikował. W ten sposób był bardzo dobrze poinformowany o bieżących sprawach. Podczas wojny był korespondentem gazet „Wołyń”³³ w Równem i oraz „Krakiwskich Wisti” (jeden z jego ówczesnych pseudonimów to Jurij Czornomorski).

Berlin bombardowano, ucierpiał także wydział Osadczuka. W tym wojennym chaosie trafiły mu do rąk pieczętki i formularze, które mógł wykorzystywać dla swoich celów. Wspominał o tym następująco:

Był chaos, a ja byłem panem. Nie było inwigilacji, kontroli politycznej nie odczuwałem i w gruncie rzeczy profesorowie zauważyli, że można sobie pozwalać prawie na wszystko i robić, co się chce. Historycy zaczęli mówić rzeczy mocno krytyczne. [...] Wiosną 1945 roku już nie można było swobodnie poruszać się środkami transportu, wprowadzono specjalne karty i przepustki. Metro jeździło rzadko, jeszcze rzadziej tramwaje. Sam wypisywałem sobie zaświadczenia dotyczące wykonywania szczególnie ważnych misji dla dobra III Rzeszy z zaznaczeniem, by okazywano mi wszelkiego rodzaju pomoc. I przystawiałem pieczętkę. To działało³⁴.

Armia Czerwona prowadziła ofensywę i prof. Valjavec doradzał Osadczukowi, aby ten wyjechał z Berlina. Pewien znajomy miał rodzinę w Poczdamie i Osadczuk wyjechał tam razem ze swoją przyszłą żoną, Ireną (Janiną) Kuskewycz, z zawodu lekarką, którą poznał w 1943 roku. Tam też przeżyli wkroczenie Armii Czerwonej i po podpisaniu przez Niemcy kapitulacji postanowili wrócić do Berlina. Tu na Osadczuka czekała niespodzianka. Do berlińskiego mieszkania, w którym wcześniej mieszkał – a było to mieszkanie żydowskiej rodziny Gottschalków – pod jego nieobecność przychodzili poszukujący go radzieccy oficerowie. Prawdopodobnie byli to funkcjonariusze Smiersza³⁵. Osadczuk zrozu-

³³ Gazetę „Wołyń” wydawano w Równem w warunkach okupacji niemieckiej od września 1941 r. do stycznia 1944 r. Szerzej na ten temat zob. Ю. Шаповал, *Історизм часопису „Волинь” (1941-1944; 1991-2009)*, Львів, 2010.

³⁴ Cyt. za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem...*, s. 75–76.

³⁵ Smiersz (skrót od *szpionam* „śmierć szpiegom”) – nazwa niezależnych od siebie organizacji kontrwywiadowczych w ZSRR w okresie II wojny światowej oraz w pierwszym roku po wojnie. Chodzi o Główny Zarząd Kontrwywiadu „Smiersz”

miał, że znalazł się w poważnym niebezpieczeństwie i że nie uda mu się już podawać za Włocha.

Trzeba było podjąć decyzję, jak żyć dalej. Ktoś inny w tej sytuacji mógłby wpaść w rozpacz, ale nie Osadczuk, który przyzwyczaił się do patrzenia na przeciwnieństwa losu z ironicznym dystansem. Twardo postanowił nie wracać do Polski (gdzie Stalin umacniał swoje wpływy), przy tym nie chciał tracić więzi z Polską i Polakami i uporczywie poszukiwał kontaktów, które mogłyby mu w tym pomóc. Wyjście z tej sytuacji się znalazło. Wiosną 1945 roku do Berlina przyjechał jego znajomy żołnierz, któremu pomagał podczas wojny. Od niego Osadczuk dowiedział się, że redaktor naczelny warszawskiego „Kuriera Codziennego” (organ Stronnictwa Demokratycznego legalnie działającego w komunistycznej Polsce) poszukuje berlińskiego korespondenta. Po tygodniu, dzięki protekcji znajomego, Osadczuk dostał legitymację korespondenta i pisał pod pseudonimem Jerzy Pont. Mając taki status, mógł często bywać w Polskiej Misji Wojskowej, która znajdowała się w brytyjskiej strefie okupacyjnej podzielonego przez aliantów Berlina³⁶. Wysyłał swoją ko-

przy Ludowym Komisariacie Obrony ZSRR, na którego czele stał W. Abakumow i który podlegał bezpośrednio J. Stalinowi, oraz Oddział Kontrwywiadu Smiersz w NKWD ZSRR, na którego czele stał S. Juchimowicz i który podlegał ludowemu komisarzowi spraw wewnętrznych ZSRR Ł. Berii. Począwszy od końca 1943 r. aktywizowały się działania Smiersza odnośnie cywilów za granicą ZSRR, głównie obywateli radzieckich i emigrantów. Wśród ofiar było wielu znanych działaczy ukraińskich. Pod koniec wojny i w pierwszym roku po wojnie Smiersz aktywnie sprawdzał byłych radzieckich jeńców wojennych i repatriantów w zorganizowanych w tym celu specjalnych obozach filtracyjnych. Za sprawą działań Smiersza na terenach państw Europy Środkowej i Wschodniej internowano i więziono ponad 260 tys. osób poza jeńcami wojennymi. W maju 1946 r. organy kontrwywiadu wojskowego wcielono z powrotem do systemu organów bezpieczeństwa państwowego. Szerzej na ten temat zob: Л. Млечин, КГБ. Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы, 3-е изд., Изд-во Центрополиграф, 2001; В. Кодачигов (В. Крамар), *Смерть шпионам!*, „Независимая газета”, 25 апреля 2003; Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991: Справочник, ред. акад. А.Н. Яковлева, 2003, i in.

³⁶ Polska Misja Wojskowa w Niemczech istniała w latach 1945–1990. Reprezentowała komunistyczną Polskę, początkowo miała sieć przedstawicielstw, kierowała innymi organami ówczesnej Polski na terytorium Niemiec, koordynowała takie kwestie, jak ściganie zbrodniarzy hitlerowskich czy rekwizycja mienia i odszkodowań dla Polski, a także zajmowała się repatriacją polskich obywateli. Po utworzeniu polskich ambasad w NRD (1949) i RFN (1974) Misja reprezentowała PRL tylko w Ber-

respondencję za pomocą aparatu telegraficznego, do którego tylko tam miał dostęp. W Misji poznał jej szefa, pierwszego wojewodę olsztyńskiego i przedwojennego komunistę, gen. Jakuba Prawina. W lipcu 1946 roku Prawin dał Osadczukowi posadę referenta prasowego, który miał zajmować się analizą niemieckich gazet.

Bohdana Osadczuka cechowały antykomunistyczne przekonania, ale nie miał pieniędzy ani solidnych dokumentów. Teraz dostał przyzwicie płatną pracę. Ponadto wyrobiono mu berliński dowód osobisty na podstawie tego, że mieszkał w Berlinie. Najważniejsza jednak, zdaniem Osadczuka, była legitymacja dziennikarska³⁷. Polska Misja Wojskowa na kilka lat stanie się dla niego azylem.

Aby dostać pracę w Misji, „zmienił”, czyli sfalsyfikował własną biografię. Świadczenia tego przetrwały w Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej w Warszawie. Bogumiła Berdychowska, która zbadała te dokumenty, ujęła to w sposób delikatny: Osadczuk „musiał skonstruować na nowo swoją biografię”³⁸. W przeciwnym razie – ze względu chociażby na jego pracę w Ukraińskim Komitecie Pomocy w Chełmie i jego publikacje w pismach „Krakiwski Wisti” i „Wołyń” – wątpliwe, aby został przyjęty do pracy. W dniu 6 września 1946 roku Osadczuk własnoręcznie napisał życiorys, w którym m.in. zaznaczył, że w październiku 1941 roku wyjechał z Kołomyi do Warszawy na studia, ale został schwytany przez Niemców i wywieziony do prac przymusowych do Niemiec, gdzie następnie poddał się kuracji szpitalnej ze względu na zaskorupiałą chorobę serca, a dopiero potem został korespondentem „Kuriera Codziennego”³⁹.

Ciekawe jest to, że ten będący owocem wyobraźni Osadczuka życiorys, w którym prawdziwe były tylko miejsce urodzenia i imiona rodziców, na długie lata stał się jego oficjalną biografią. Cała jego kariera zawodowa została bowiem skonstruowana tak, by wydawała się jak najbardziej typowa dla losów Polaków podczas wojny. Poza tym natychmia-

linie. Szerzej na ten temat zob. J.A. Radomski, *Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz z Polski i ich zadania 1945–1948*, „Zeszyty Historyczne”, t. 12: *Si vis pacem, para bellum: bezpieczeństwo i polityka Polski: księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, red. R. Majzner, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2013, <http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/1749/22.pdf> [dostęp: 23 lipca 2020].

³⁷ Zob. Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem..., s. 92.

³⁸ B. Berdychowska, *Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka...*, s. 17.

³⁹ *Ibidem*, s. 18.

stowe sprawdzenie jakichkolwiek informacji nie było możliwe ze względu na odległość Kołomyi od Berlina Zachodniego.

W Polsce rósł w siłę stalinizm. Zaczęły się poszukiwania wrogów nowego sytemu. Objęło to również Polską Misję Wojskową w Berlinie infiltrowaną przez funkcjonariuszy służb specjalnych PRL. Osadczyk wszedł w konflikt z wpływowym pracownikiem Misji – Hubertem Mel-lerem, co poskutkowało narastaniem wobec niego podejrzeń. Ponadto, kierując się szczerą miłością do wolności słowa, wykorzystał w jednej ze swoich publikacji informacje z dokumentu służbowego. Osadczykowi groził sąd i wobec tego po prostu uciekł z Misji. Stało się to w styczniu 1950 roku. Od tego czasu stał się emigrantem⁴⁰.

Powojenny Berlin Zachodni, zdaniem Basila Kerskiego, był dla Osadczyka:

[...] idealnym miejscem do życia. Mógł tam połączyć tożsamość ukraińskiego emigranta z tożsamością europejskiego demokrata. Do 1989 roku żył na kosmopolitycznej i demokratycznej wyspie otoczonej czerwonym morzem imperium sowieckiego, w miejscu, gdzie rozstrzygały się losy Europy. Berlin Zachodni był miastem emigrantów, nie tylko tych ze wschodu. Tutaj osiedli się niemieccy emigranci polityczni, na przykład burmistrzowie miasta – Ernst Reuter i Willy Brandt, politolog Richard Löwenthal czy publicysta Sebastian Haffner. Dzięki nim miasto nabrało nowego, demokratycznego charakteru. Wraz z zachodnimi aliantami i emigrantami z południowej i wschodniej Europy ukształtowali kosmopolityczny klimat powojennego Berlina⁴¹.

Rzeczywiście historię Berlina Zachodniego można potraktować jako opowieść o ludziach, którzy wybrali to miasto, by bronić demokracji. Wśród tych ludzi znalazł się także Osadczyk.

⁴⁰ Kiedy Armia Czerwona wkroczyła do Polski, rodzice Bohdana Osadczyka wyjechali do niego do Berlina. Wiadomo, że w 1948 r. matka mieszkała u niego. W Berlinie zakończyła swoje życie. Ojciec wkrótce znalazł się w Berlinie Wschodnim, gdzie pracował jako tłumacz w organach NKWD. Niedługo potem okazało się, że podobno podczas okupacji niemieckiej w Busku pracował w starostwie, nie uczestnicząc w niemieckich przestępstwach. Ponadto podejrzewano go o szpiegostwo na rzecz USA. W 1947 r. został aresztowany i wywieziony do Polski. Informacje o szpiegostwie się nie potwierdziły. Od 1948 r. współpracował z organami bezpieczeństwa PRL. Ożenił się po raz drugi w 1949 r. Spotkał się z synem jesienią 1961 r. w Austrii, którą odwiedził na zaproszenie kuzynki. Bohdan Osadczyk i jego żona Irena mieli syna Mychajła, który zmarł w wieku 6 lat.

⁴¹ B. Kerski, *Z Kołomyi w świat...*, s. 183.

OD BOHDANA OSADCZUKA DO ALEXANDRA KORABA

Kogoś innego sytuacja po ucieczce z Polskiej Misji Wojskowej mogłaby zaprowadzić w ślepą uliczkę – lecz nie Osadczyk, którego zawsze ratowały komunikatywność i szerokie kontakty. Zwrócił się do dwóch oficerów CIA – Silbersteina i Mokrego, którzy pomogli mu nawiązać współpracę z niemieckojęzyczną gazetą „Die Neue Zeitung”, wydawaną za amerykańskie pieniądze do lutego 1955 roku. Pisał o Związku Radzieckim, Polsce, emigracji ukraińskiej, politykach przyjeżdżających do Berlina z Europy Wschodniej. Publikował najpierw pod pseudonimem Hubert Sławek Neuhäus, a następnie Alexander Korab. Ciekawe, że przez dłuższy czas komunistyczne służby specjalne traktowały Osadczyka i Koraba jako dwie różne osoby⁴².

Można tylko podziwiać kolosalną energię i zdolność do pracy naszego bohatera, który pisał do berlińskiego liberalnego dziennika „Der Tagesspiegel”, do monachijskiego dziennika „Münchner Merkur”, a także do dzienników „Stuttgarter Nachrichten” i „Kölner Stadtanzeiger”.

Z dwoma pismami szwajcarskimi współpracował jako oficjalny korespondent – z „Baseler Nationalzeitung” (jako korespondent berliński) i z „Neue Zürcher Zeitung” (tutaj podjął pracę w 1955 roku i był stałym komentatorem wydarzeń w komunistycznych krajach Europy Wschodniej). Sukcesywnie stał się stałym, cieszącym się autorytetem, publicystą prasy niemieckiej i szwajcarskiej.

Ponadto od 1956 roku Osadczyk był związany z telewizją w RFN, brał udział w popularnym cotygodniowym programie politycznym „Internationaler Frühschoppen” (można to przetłumaczyć jako „Międzynarodowe śniadanie”). Ciekawe, że Osadczyk nazywał się przedstawicielem Ukrainy. Po kilku audycjach do Ministerstwa Spraw Zagranicznych przysłała nota dyplomatyczna od ambasadora radzieckiego, mówiąca o tym, że nie zna osobnika występującego w imieniu Ukrainy i że wystąpienia te szkodzą stosunkom dobrosąsiedzkim. Strona radziecka zażądała usunięcia nieznanego pana z audycji. Szef programu Werner Höfer zmartwił się i zaproponował, by Osadczyk wygłosił jakieś oświadczenie, co ten też zrobił. Oto treść oświadczenia zrelacjonowana przez samego Osadczyka:

⁴² Zob. B. Berdychowska, *Bohdan Osadczyk w świetle...*, s. 20.

Jestem gotowy zrezygnować z reprezentowania Ukrainy pod warunkiem, że do Berlina przyjedzie akredytowany korespondent z Kijowa, przedstawiciel radia lub prasy, i będzie wyrażał się o ustroju sowieckim równie krytycznie jak ja. To jest mój warunek. Jeżeli nie zostanie on spełniony – nie zrezygnuję ze swojego udziału⁴³.

Zgodnie z zapowiedzią kontynuował udział w programie „Internationaler Frühschoppen” do lat 70., aż do czasu, gdy otrzymał niemieckie obywatelstwo, czyli stracił status cudzoziemca. Ponadto od 1956 roku wykładał historię najnowszą Europy Wschodniej na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie, gdzie zaprosił go historyk Walter Hofer. Później zaprzyjaźnił się tam z politologiem Richardem Löwenthałem. Ten ostatni zaś blisko współpracował z socjaldemokratą Willym Brandtem, którego Osadczyk wkrótce poznał.

Po wydarzeniach z października 1956 roku w Polsce⁴⁴ Osadczyk szybko został głównym ekspertem od spraw polskich. „Byłem wówczas człowiekiem niezwykle płodnym – wspominał później o tym – pisałem czasami kilka artykułów dziennie”⁴⁵. Podstawowym źródłem informacji było dla niego radzieckie radio (nauczył się języka rosyjskiego), prasa, spotkania z ludźmi, którzy przyjeżdżali do Berlina i opowiadali o komunistycznej rzeczywistości. „Miałem w owych czasach – pisał później – również inne kontakty i znajomości, gdyż inaczej nie mogłem dawać niemal codziennie komentarzy i ocen na temat wydarzeń w krajach komunistycznych”⁴⁶. Za

⁴³ *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczykiem...*, s. 111.

⁴⁴ Chodzi o wydarzenia związane z fiaskiem planu władz ZSRR, by nie dopuścić do najwyższych stanowisk Władysława Gomułkę (ukaranego w 1951 r. za „odchYLENIE prawicowo-nacjonalistyczne” karą więzienia, którą odbywał do końca 1954 r.). Wbrew zaleceniom Kremla VIII Plenum KC PZPR wybrało nowe Biuro Polityczne, wyrzucając z niego wszystkich stalinistów. Na I sekretarza KC PZPR wybrano W. Gomułkę, zwolennika „polskiej drogi do socjalizmu”. Szerzej na ten temat zob. B. Голубничий, *Розвиток подій в Польщі (квітень-жовтень 1956 р.)*, Вперед, Мюнхен, 1956, nr 11 (72), s. 5–7; L.W. Gluchowski, E.J. Nalepa, *The Soviet-Polish confrontation of October 1956: the situation in the Polish Internal Security Corps*, Woodrow Wilson Internat. Center for Scholars, Washington, D.C. 1997; Н. Бухарин, И. Яжборовская, *На поворотах истории*, „Новая и новейшая история” 2011, nr 4, s. 146–168; J. Eisler, *Październik 1956. Radzieckie czołgi szły na Warszawę*, „Newsweek Historia” 2014, nr 5; I. Мельник, *Жовтень 1956-го – попередження для „комуни”*, Zbruč, 21 X 2016, <https://zbruc.eu/node/57669> > i in. [dostęp: 23 lipca 2020].

⁴⁵ *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczykiem...*, s. 112.

⁴⁶ B. Osadczyk, *Ukraina, Polska, świat...*, s. 264.

swojego głównego informatora w sprawach związanych z Polską uważał warszawskiego pisarza Wiktora Woroszyńskiego, z którym przyjaźnił się przez wiele lat⁴⁷.

W owym czasie Osadcuka zaczęła angażować rozgłośnia radiowa RIAS (*Rundfunk im amerikanischen Sektor*).

OSADCZUK A SŁUŻBY SPECJALNE

Na lata 50. przypada nowa fala zainteresowania służb specjalnych Osadcukiem. Najpierw chciały go zwerbować służby radzieckie, a potem wywiad PRL. Obie próby skończyły się niepowodzeniem⁴⁸. Po raz kolejny zwiększone zainteresowanie polskich służb specjalnych Osadcukiem obserwowano w 1962 roku. Teraz wiedziały już, że jest Ukraińcem (choć łatwo było to ustalić, śledząc życie emigracji ukraińskiej), miały informacje o jego żonie, miały jego adres, telefon, wiedziały, że posiada dwa magnetofony i odbiornik krótkofalowy, domyślały się, że ma informatorów w Polsce. Przy tym cały czas dokonywano perlustracji polskiej korespondencji Osadcuka, analizowano jego publikacje w „*Neue Zürcher Zeitung*” (sporo tych publikacji przetłumaczono przez służby specjalne PRL na język polski do użytku służbowego i te tłumaczenia się zachowały), gromadzono informacje na temat jego ojca. To specyficzne zainteresowanie przetrwało faktycznie do końca istnienia PRL⁴⁹. Bogumiła Berdychowska całkiem przekonująco wskazuje na to, że ze względu na ówczesne realia zimnej wojny i mentalność służb specjalnych, charakterystyczne były próby powiązania Osadcuka z wywiadem amerykańskim. To miało wyjaśnić jego wysoką pozycję w środowisku dziennikarskim, doskonałą orientację w życiu politycznym PRL,

⁴⁷ Wiktor Woroszyński (1927–1996) – polski poeta, prozaik i tłumacz. Był komunistą, w latach 70. brał udział w opozycji demokratycznej, objęty zakazem druku. W latach 1978–1981 był wykładowcą Towarzystwa Kursów Naukowych. W grudniu 1981 r. po wprowadzeniu stanu wojennego internowany. Później Osadcuk napisze: „Pomoc Witka była dla mnie niezwykle ważna, gdyż odznaczała się umiarkowaną oceną zachodzących przemian. Dla mnie, przekonanego liberała i oczywiście dla tradycyjnego pisma liberalnego, takie sądy pozbawione zacietrzewienia i resentymentów były bazą dla wystawiania opinii”. B. Osadcuk, *Ukraina, polska świat...*, s. 265.

⁴⁸ Zob. B. Berdychowska, *Bohdan Osadcuk w świetle...*, s. 21.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 22.

a także – do pewnego stopnia – fiasko służb w sprawie werbunku Osadczyka⁵⁰.

W Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie zachowało się sporo interesujących dokumentów dotyczących tego praktycznie niezbadanego tematu. Jako jeden z pierwszych w styczniu 1953 roku do Osadczyka dotarł tajny współpracownik oznaczony kryptonimem „B-15”. Według jego słów Osadczyk „ma bezpośredni kontakt z amerykańskim ośrodkiem wywiadowczym w Berlinie, od którego otrzymuje informacje o uciekinierach, z którymi następnie przeprowadza rozmowy na temat sytuacji w Kraju”⁵¹. Zachował się obszerny „ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć” w sprawie Osadczyka z dnia 17 października 1962 roku. Plan ten przewidywał m.in. ustalenie osób kontaktowych Osadczyka w Polsce i w Berlinie Zachodnim, zbadanie materialnych warunków jego życia oraz stosunku do niego środowiska dziennikarskiego, zbieranie informacji na temat codziennego rozkładu dnia Osadczyka i jego żony itp. Ponadto plan przewidywał wyjazd do Berlina i próbę skontaktowania się z Osadczykiem tajnych współpracowników o kryptonimach „Bar”, „Krzysztof II” oraz „Ryszard”⁵². „Paweł” bardzo wyraźnie określił, dlaczego służby specjalne tak żywo interesowały się jego osobą: „Osadczyk utrzymuje zażyłe stosunki z rozmaitymi politykami niemieckimi, amerykańskimi i posiada wiele informacji, które mają większą wartość dla nas jak dla niego”⁵³.

To właśnie za pośrednictwem wspomnianego „Pawła” w 1955 roku w Szwajcarii dokonano próby zwerbowania Osadczyka. Rezultat wydawał się pozytywny, ale niedługo, podczas spotkań w Berlinie Zachodnim, stało się jasne, że Osadczyk blefuje i w rzeczywistości nie zamierza udzielać żadnych wartościowych informacji. Mimo to służby specjalne PRL, jak świadczą dokumenty, wciąż nie traciły nadziei na jego pozyskanie. Od 1964 roku Osadczyk w założonej na niego teczce figurował pod kryptonimem „Mann” (w pierwszej sprawie agenturalnego rozpracowania, tuż po jego ucieczce z Polskiej Misji Wojskowej, miał kryptonim „Okulski”). W 1969 roku współpracownicy Polskiej Misji Wojsko-

⁵⁰ *Ibidem*, s. 23.

⁵¹ Archiwum IPN w Warszawie [dalej: AIPN], sygn. BU 003195/711/Diazo, Notatka operacyjna z dn. 20 VII 1953 r., k. 13.

⁵² AIPN, sygn. BU 01224/512 Jacket, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć w sprawie Osadczyk Bogdan z dn. 17 X 1962 r., k. 11.

⁵³ *Ibidem*, Odpis z dn. 20 V 1955 r., k. 75.

wej w rozmowach z Osadcukiem próbowali ustalić jego zamiary. Czym to się zakończyło, dobrze opisał inspektor Wydziału VIII Departamentu I MSW PRL Roman Bartczak:

Kontakty te nie wniosły nic istotnego do sprawy. Zachodziło również podejrzenie, że „Mann” podtrzymuje ten kontakt też w celu zorientowania się co do zamierzeń naszych pracowników. Z tego względu nie widać w chwili obecnej żadnych realnych możliwości co do lepszego wykorzystania kontaktu z „Mannem”⁵⁴.

Niemniej jednak śledzenie Osadczuka kontynuowano, zgromadzone materiały zaś zaczęto wykorzystywać do jego dyskredytacji (pod tym względem najbardziej aktywni byli tajni współpracownicy „Tell” i „Atol”). W 1984 roku Osadczukowi podstawiono agenta o kryptonimie „Wiki”. Kontakty te utrzymywano do marca 1987 roku, kiedy to stwierdzono „brak możliwości operacyjnego i informacyjnego rozszerzenia tej znajomości”⁵⁵. Następnie samo życie postawiło kropkę w relacjach między Osadcukiem a służbami specjalnymi: powstała niepodległa, antykomunistyczna Polska oraz upadł ZSRR.

MONACHIJSKIE KARTY BIOGRAFII

Ważne karty biografii Bohdana Osadczuka związane są z Monachium. To właśnie tutaj nawiązał współpracę z Radiem Swoboda (przed rokiem 1959 – Radio Wolna Europa), gdzie prowadził cotygodniową audycję „Listy zachodniego liberała”. Założona w okolicznościach zimnej wojny rozgłośnia ta przekazywała swojemu wielonarodowemu audytorium w ZSRR i Europie Wschodniej prawdę o faktach radzieckiej historii i aktualnych wydarzeniach zatajanych przez władze i pomijanych przez oficjalne media. Bardzo istotne były informacje o działalności osób i organizacji występujących przeciwko reżimowi komunistycznemu oraz o represjach przeciwko nim ze strony władz. Rozgłośnia udzielała głosu znajdującym się w opałach i nonkonformistycznie nastawionym działaczom politycznym, zbiegom, tzw. refusenikom, dysydentom, znanym twórcom ze Związku Radzieckiego i krajów Europy Wschodniej. Jest oczywiste, że takie antykomunistyczne narzędzie, jakim było Radio

⁵⁴ *Ibidem*, Odpis z dn. 20 V 1955 r., k. 75.

⁵⁵ *Ibidem*, Notatka końcowa ze sprawy krypt. „Mann” z dn. 10 III 1987 r., k. 56.

Swoboda, nie mogło nie zaangażować do współpracy Bohdana Osadczuka, który jako renomowany znawca problematyki Europy Wschodniej chętnie udzielał komentarzy. Nawiązał dobre relacje z kierownikiem sekcji ukraińskiej Mychajłem Dobrianskim-Demkowyczem, a później z jego następcą Bohdanem Nahajłą.

Swoją pracę habilitacyjną, która dawała prawo do zajęcia stanowiska profesora, a poświęcona była planom Józefa Piłsudskiego dotyczącym wojny prewencyjnej z Hitlerem, Osadczuk pisał na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie. Tutaj w 1966 roku otrzymał stanowisko profesora. Na Wolnym Uniwersytecie Ukraińskim w Monachium⁵⁶ pracował jako profesor, a następnie prorektor. Wcześniej, w latach 50., na tejże uczelni napisał i obronił doktorat na temat polityki narodowościowej w ZSRR w okresie rządów od Lenina do Chruszczowa. Spośród najbardziej istotnych publikacji naukowych Osadczuka wymienić należy *Rozwój partii komunistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej* (1962)⁵⁷ oraz *Biały orzeł, krzyż i czerwony sztandar. Kronika kryzysów reżimów komunistycznych w Polsce, 1956–1982* (1982)⁵⁸.

W Monachium Osadczuk współpracował i przyjaźnił się z Borysem Łewyckim, który jest mało znany we współczesnej Ukrainie. Dawny nacjonalista, został socjaldemokratą, a następnie liberałem z przekonania. Podobnie jak Osadczuk, dużo i kompetentnie pisał o polityce radzieckiej, o „obozie socjalistycznym”, zdobył autorytet i poważanie nie tylko wśród czytelników, lecz także w środowisku sowietologów⁵⁹.

⁵⁶ Wolny Uniwersytet Ukraiński (WUU) został założony 17 I 1921 r. w Wiedniu i jesienią tego samego roku przeniesiony do Pragi, gdzie był finansowany przez strukturę rządową Czechosłowacji. Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Pragi zakończył swoje istnienie. Został reaktywowany w Monachium w 1946 r.

⁵⁷ Zob. A. Korab, *Die Entwicklung der kommunistischen Parteien in Ost- und Mitteleuropa*. 1. Teil: Polen, Ungarn, Tschechoslowakei, Hamburg 1962.

⁵⁸ Zob. B. Osadczuk, *Weisser Adler, Kreuz und rote Fahne. Chronik der Krisen des kommunistischen Herrschaftssystems in Polen, 1956–1982*, Zürich 1982.

⁵⁹ Borys Łewycki (1915–1984) – dziennikarz, politolog i polityk. W 1939 r. ukończył studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Dawny zwolennik Stepana Bandery, odszedł od nacjonalistów w 1942 r., od końca wojny mieszkał w Monachium. W 1946 r. był jednym z założycieli Ukraińskiej Partii Rewolucyjno-Demokratycznej. W latach 1949–1956 wraz z Iwanem Majstrenką i Wsewołodem Hołubnym współredagował w Monachium organ prasowy lewego skrzydła partii – gazetę „Wpered”. Po 1956 r. zerwał ze środowiskami emigracji ukraińskiej. Poddał krytyce przywódców diaspory ukraińskiej, m.in. za kolaborację z Niemcami podczas II wojny światowej i strategię ostrej retoryki antykomunistycznej. Postulował wspie-

W 1992 roku Osadczyk zaprezentował swoje „atamańskie” cechy, dokonując oceny Wolnego Uniwersytetu Ukraińskiego. W 10. numerze „Kultury” napisał, że z uczelni usunięto demokratów i że uniwersytet został duchowym zapleczem obozu nacjonalistycznego. Ówczesny rektor WUU Petro Goy zaprotestował przeciw tej tezie w liście do redakcji „Kultury”, który Giedroyc opublikował w 3. numerze za rok 1993.

W latach 1984–1987 w Monachium Bohdan Osadczyk spróbował swoich sił nie tylko jako autor i wykładowca, lecz także wydawca, a dokładniej redaktor odpowiedzialny czasopisma „Widnowa”. Miał to być swego rodzaju ukraiński odpowiednik „Kultury”. Nawiasem mówiąc, Jerzy Giedroyc dołączył do kolegium redakcyjnego czasopisma. Osadczyk wspominał:

Idea „Widnowy” wyszła nie ode mnie, lecz od mojego kolegi z Ameryki – Jarosława Pełenskiego⁶⁰. On ją rzucił spontanicznie, zaczął pertraktacje ze mną i z innymi, a potem postanowił, że „Widnowa” ma wychodzić w Europie. [...] Nie chcieliśmy się wiązać z żadną grupą polityczną, ale poświęcić

ranie ruchów rewizjonistycznych w krajach Europy Wschodniej i życzliwie wyrażał się o niezależnych wobec ZSRR nurtach komunizmu w rodzaju titoizmu i maoizmu. Począwszy od 1956 r. poświęcił się badaniom sowietologicznym: był m.in. doradcą ds. ZSRR w Socjaldemokratycznej Partii Niemiec, współpracownikiem Forschungsdienst Osteuropa w Düsseldorfie, ekspertem Fundacji im. Friedricha Eberta, publikował w czasopismach „Osteuropa” i „Österreichische Hefte”. Był autorem szeregu prac (po części opublikowanych pod pseudonimem Paul Sikora) tłumaczonych na wiele języków. W ostatnich latach życia wykładał na Wolnym Uniwersytecie Ukraińskim w Monachium. Polowały na niego służby specjalne ZSRR i NRD. Szerzej na ten temat zob. B. Berdychowska, *Od nacjonalisty do lewicowca (Przypadek Borysa Łewyckiego)*, „Zeszyty Historyczne” 2003, nr 145 (524), s. 214–230; H. Bubke, *Der Einsatz des Stasi- und KGB-Spions Otto Freitag im München der Nachkriegszeit*, Hamburg 2004, s. 114–120.

⁶⁰ Jarosław Pełenski (ur. 1929) – historyk i politolog, profesor, członek zagraniczny Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (1992), członek rzeczywisty Ukraińskiej Wolnej Akademii Nauk (UWAN). Autor prac z zakresu historii Europy Wschodniej późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności, stosunków polsko-ukraińskich, ukraińskiej myśli społeczno-politycznej XX w. i studiów politycznych. Od 1987 r. prezydent Wschodnioeuropejskiego Instytutu Badawczego im. W. Łypynskiego (W.K. Lypynsky East European Research Institute) w Filadelfii (USA). Dyrektor Instytut Badań Wschodnioeuropejskich Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (1993–2008; od 2001 r. – Instytut Badań Europejskich NAN Ukrainy). Szerzej na ten temat zob. П. Гай-Нижник, Я. Пеленський, *Етапи життєвого і наукового шляху*, „Київська старовина” 2004, nr 1, s. 155–162.

się wyłącznie krzewieniu myśli demokratycznej na emigracji. [...] Wydaliśmy kilka numerów poświęconych przede wszystkim stosunkom polsko-ukraińskim, później numer specjalny poświęcony tragedii czarnobylskiej, a potem nagle Pełenski oświadczył, że pora „Widnowę” zlikwidować, bo nie ma funduszy na kontynuowanie pisma. [...] Szkoda, bo to było pismo, które startowało bardzo dobrze i zaczęło się obiecująco rozwijać⁶¹.

Dużo bardziej udane i korzystniejsze dla relacji polsko-ukraińskich okazało się w zasadzie przypadkowe spotkanie Bohdana Osadczuka z dyrektorem Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte, Jerzym Giedroyciem.

SPOTKANIE Z GIEDROYCIEM

Spotkali się w berlińskim hotelu Savoy w czerwcu 1950 roku. To właśnie tam zamieszkali Jerzy Giedroyc i jego najbliższy współpracownik Józef Czapski⁶². Przyjechali na zjazd założycielski Kongresu Wolności Kultury. Obrady odbywały się w pobliżu hotelu. Osadczuk nie był oficjalnie zaproszony do udziału w Kongresie – przyjechał tam jako dziennikarz „Die Neue Zeitung”.

Powstanie Kongresu Wolności Kultury stało się odpowiedzią na różne fora międzynarodowe organizowane przez stalinistów w Berlinie Wschodnim oraz znany Światowy Kongres Intelktualistów w Obronie Pokoju, który odbył się w sierpniu 1948 roku we Wrocławiu. W intencji Moskwy celem tego kongresu było pokazanie, że większość intelektualistów w Europie popiera komunizm.

Na Kongresie w Berlinie Zachodnim dominowali antykomuniści, którzy utworzyli alternatywę dla lewicujących intelektualistów Zachodu, mających prosovietkie orientacje i serwujących światu złudzenia na temat Związku Radzieckiego. Berliński Kongres także apelował do zwolenników pokoju, z jednym tylko zastrzeżeniem: był skierowany do przekonanych antykomunistów, którzy wiedzieli i rozumieli, co w rzeczywistości dzieje się w stalinowskim ZSRR. Pomysłodawcą Kongresu był publicysta, założyciel liberalnego miesięcznika „Der Monat”, Melvin

⁶¹ Cytat za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem...*, s. 144–145.

⁶² Józef Czapski (1896–1993) – artysta malarz, pisarz, krytyk literacki, więzień Gułagu, autor wspomnień o łagrach: *Wspomnienia starobielskie* (1944), *Na nieludzkiej ziemi* (1949). Jeden z najbliższych współpracowników J. Giedroycia, współzałożyciel i członek zespołu redakcyjnego „Kultury”.

Lasky, dawny trockista z Nowego Jorku. Inicjatorzy Kongresu należeli zatem do ludzi, których zachodni alianci po podziale Niemiec i Berlina darzyli zaufaniem⁶³.

Tym bardziej wrogi był stosunek do uczestników Kongresu ze strony stalinistów. „Na Kongresie” – wspominał później Giedroyc – „panowała atmosfera strachu; wielu uczestników bało się porwania przez NKWD”⁶⁴. Niemniej jednak Kongres, podczas którego żywiołowe przemówienie (rozpoczęte w języku niemieckim) wygłosił Józef Czapski, się odbył. Było to jedyne przemówienie, w którym została poruszona m.in. kwestia ukraińska. Właśnie dzięki temu spotkali się i poznali Giedroyc i Osadcuk⁶⁵.

Ten ostatni wspominał:

Pierwsza rozmowa była niepozbawiona elementów dystansu i nieufności. Ale jeśli chodzi o piszącego, była wydarzeniem przełomowym w stosunku do poprzednich poszukiwań. Stało się jasne, że nareszcie mam do czynienia ze środowiskiem świadomym swych celów, niezależnym w myśleniu i tworzeniu nowych treści [...]. I tak zaczęła się nasza współpraca [...]⁶⁶.

Nawiązanie dobrych relacji z Ukrainą było dla Giedroycia, podobnie jak niepodległość Polski, sprawą jego życia. Jeszcze w latach 30., w wa-

⁶³ Szerzej na ten temat zob. P. Grémion, *Konspiracja wolności. Kongres Wolności Kultury (1950–1975)*, Warszawa 2004.

⁶⁴ J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, opr. i posł. opatrzył K. Pomian, wyd. 4, Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, Warszawa 2006, s. 188.

⁶⁵ „Dla obydwu przybyszów z Zachodu byłem nieznanym, trochę egzotycznym ptakiem. Nic o mnie nie wiedzieli i zdaje się, że z trudem przyjmowali do wiadomości moje opowieści o losach człowieka rzuconego z dalekiej Kołomyi do Polski centralnej, a potem do Berlina. Ja natomiast o nich coś niecoś wiedziałem. O Czapskim z opowieści młodego Łubieńskiego z Kazimierzy Wielkiej, a o Giedroyciu najpierw ze sporadycznej lektury „Polityki” wypożyczanej mi przez gazeciarza Lopka w Pińczowie, a potem z ust byłego posła na Sejm z Wołynia, Stepana Skrypnika, kuzyna atamana Petlury i przyjaciela wojewody Józewskiego – podczas rozmów w 1940 roku w Chełmie Lubelskim, a trochę później od Henadiego Kotorowycza, dziennikarza ukraińskiego, który był sprawozdawcą parlamentarnym „Polityki”. [...] Odczułem, że znalazłem wreszcie to, czego szukałem i o czym marzyłem: drogę do dialogu i partnerstwa”. B. Osadcuk, *Rola Jerzego Giedroycia w stosunkach polsko-ukraińskich*, w: *Jerzy Giedroyc – Redaktor, Polityk, Człowiek*, red. K. Pomian, Lublin 2001, s. 159.

⁶⁶ B. Osadcuk, *Ukraina, Polska, świat...*, s. 128.

runkach polsko-ukraińskiej konfrontacji, Giedroyc jako redaktor opinio-twórczych czasopism młodych konserwatystów („Bunt Młodych”, następnie „Polityka”) i jako urzędnik państwowy szukał dróg porozumienia. Był przekonany, że aby rozpocząć dialog, należy przede wszystkim dojrzeć i uznać w Ukraińcach partnerów. Później, znalazłszy się wraz z Armią gen. Władysława Andersa na Bliskim Wschodzie, Giedroyc wydał dla żołnierzy pochodzenia ukraińskiego modlitewnik w ich języku ojczystym.

Warto przypomnieć, że na przełomie lat 40. i 50. XX wieku, po tragicznej bratobójczej walce między Polakami a Ukraińcami, było niezbyt wielu chętnych do prowadzenia dialogu – właśnie dialogu, a nie rozbudowywania listy wzajemnych oskarżeń. Z tego też powodu inicjatywa Giedroycia, dotycząca wypracowania koncepcji przyszłych stosunków polsko-ukraińskich, ziściła się nie od razu. Początkowo, w 1948 roku, Giedroyc zaproponował opracowanie takiej koncepcji działaczom, którzy zaskarbili sobie szacunek wśród Ukraińców – np. Jerzemu Stempowskiemu⁶⁷, synowi Stanisława Stempowskiego, ministra w rządzie Symona Petlury, autorowi epopei z życia Huculszczyzny *Na wysokiej połoninie* Stanisławowi Vincenzowi⁶⁸, czy wybitnemu myślicielowi politycznemu Piotrowi Dunin-Borkowskiemu⁶⁹. Przedwczesna śmierć tego ostatniego uniemożliwiła realizację tej inicjatywy, ale Giedroyc wkrótce znalazł inny sposób.

Zainicjował debatę publiczną wokół najbardziej bolesnego wówczas problemu – kwestii uznania nowych granic Polski. Wywołało to przewidywaną falę oburzenia wśród prenumeratorów „Kultury” i wzniciło ostrą dyskusję. Giedroyc nie zamierzał jednak się wycofywać – kontynuował debatę, jednocześnie ukazując na łamach pisma różne wydarzenia z polsko-ukraińskiej historii i współczesności. Pierwszym tekstem, który uczynił relacje polsko-ukraińskie przedmiotem żywej dyskusji, był opublikowany w drugim numerze „Kultury” za rok 1952

⁶⁷ Jerzy Stempowski (1893–1969) – krytyk teatralny, tłumacz, jeden z najwybitniejszych polskich eseistów. Od 1940 r. mieszkał w Szwajcarii. Publikował pod pseudonimem Paweł Hostowiec. Od niego Bohdan Osadczyk później przejął rolę pośrednika między „Kulturą” a emigracją ukraińską.

⁶⁸ Stanisław Vincenz (1888–1971) – pisarz, filozof, eseista, tłumacz, współpracował z „Kulturą”.

⁶⁹ Piotr Dunin-Borkowski (1890–1949) – polityk, działacz państwowy, publicysta. Był związany z czasopismami „Bunt Młodych” i „Polityka” redagowanymi przez J. Giedroycia. Orędownik współpracy polsko-ukraińskiej wobec zagrożenia ze strony ZSRR.

artykuł poety i tłumacza Józefa Łobodowskiego⁷⁰ *Przeciw upiorom przeszłości*. Warto podkreślić, że od samego początku istnienia pisma publikowano w nim teksty literatury ukraińskiej w przekładach Łobodowskiego, a także jego artykuły o tej literaturze – do 1996 roku ukazało się łącznie 130 takich publikacji⁷¹.

W „Kulturze” pojawił się nowy dział „Kronika ukraińska”, którego stałym autorem został Bohdan Osadczyk. Swoją rolę w tej rubryce zainaugurował w czerwcowym numerze czasopisma za rok 1952 publikacją *Kronika polsko-ukraińska* pod pseudonimem BEO⁷². Osadczyk stale publikował w „Kulturze” aż do czasu zakończenia wydawania czasopisma, czyli do 2000 roku włącznie. Były to głównie teksty o życiu emigracji ukraińskiej, stosunkach polsko-ukraińskich oraz sytuacji politycznej w krajach bloku wschodniego i w Niemczech. W 637 numerach „Kultury” ukazało się około 160 artykułów Osadczyka, poza tym zachowało się około 900 listów wymienionych między Osadczykiem a Giedroyciem⁷³.

Ten ostatni później napisze:

Bohdan Osadczyk był i jest nie tylko dokładnym informatorem o stosunkach polsko-ukraińskich, ale przede wszystkim ułatwił „Kulturze” nawiązanie kontaktów z czołowymi działaczami ukraińskimi. Rozpoczynając naszą działalność, nie byliśmy zupełnie zorientowani, jak wygląda emigracja ukraińska na Zachodzie, i tutaj Osadczyk był przede wszystkim bardzo cennym kontaktem⁷⁴.

Z kolei Bohdan Osadczyk w artykule *Rola Jerzego Giedroycia w stosunkach polsko-ukraińskich* pisał:

Niekiedy męczyłem Jerzego, aby mi wyjaśnił, jak i dlaczego odkrył sprawę ukraińską. [...] Zaczęło się to od uczęszczania na wykłady Myrona Kordu-

⁷⁰ Józef Łobodowski (1909–1988) – poeta, publicysta, prozaik, tłumacz. W latach 1914–1922 przebywał w Rosji i Gruzji, następnie zamieszkał w Polsce. Od 1939 r. na emigracji. Od 1941 r. mieszkał w Hiszpanii, był współzałożycielem oraz w latach 1945–1975 redaktorem polskiej sekcji Radia Madryt. Jeden z kluczowych ekspertów ds. ukraińskich wśród współpracowników „Kultury”.

⁷¹ Zob. Л. Шаруга, „Культура” и украинский вопрос, „Новая Польша” 2006, nr 2, s. 19.

⁷² BEO, *Kronika polsko-ukraińska*, „Kultura” 1952, nr 5, s. 125–132.

⁷³ Zob. W. Sikora, *Pożegnanie Bohdana Osadczyka*, w: *Ukraiński Polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka...*, s. 74.

⁷⁴ J. Giedroyc, *Słowo wstępne*, w: B. Osadczyk, *Ukraina, Polska, świat...*, s. 5.

by⁷⁵ o historii Ukrainy. Giedroyc był już po studiach prawa, więc chodzenie na lekcje i seminaria profesora Korduby, specjalisty od zagadnień etnicznych i terytorialno-granicznych, było prywatnym luksusem młodego polityka i początkującego redaktora. Wykłady warszawskiego historyka ukraińskiego odegrały w politycznej i wydawniczej karierze Jerzego Giedroycia ogromną rolę. Sprawa ukraińska stała się dla niego centralnym zagadnieniem na całe życie⁷⁶.

Mimo że centralnym zagadnieniem w całym życiu Giedroycia była sprawa polska, opinia Osadczuka jest jednak usprawiedliwiona. Giedroyc bowiem w sposób jednoznaczny uzależniał rozstrzygnięcie sprawy polskiej od rozwiązania kwestii ukraińskiej. Bogumiła Berdychowska trafnie wskazuje kluczowe elementy ukraińskiej strategii Giedroycia, do których należały: dyskusja wokół kwestii granic, refleksja nad dziedzictwem historycznym i krytyczna analiza polsko-ukraińskiej przeszłości, systematyczna obserwacja przemian zachodzących na Ukrainie oraz próby wpływania na zachodzące w niej procesy, wysiłki na rzecz „umiędzynarodowienia” sprawy ukraińskiej, możliwie wszechstronna prezentacja kultury ukraińskiej⁷⁷.

Kwestia ukraińska w działalności „Kultury” nie była czymś odizolowanym – wpisywała się w projekt nakreślony w ważnym artykule Juliusza Mieroszewskiego⁷⁸ *Rosyjski „kompleks polski” i obszar ULB* (1974). Pisał w nim m.in.:

W Europie Wschodniej – jeżeli na tych ziemiach ma kiedyś ustalić się nie tylko pokój lecz wolność – nie ma miejsca na żaden imperializm – ani rosyjski ani polski. Nie możemy gardłować, że Rosjanie winni oddać Ukraincom Kijów i równocześnie głosić, że Lwów musi wrócić do Polski⁷⁹.

⁷⁵ Myron Korduba (1876–1947) – historyk, publicysta, tłumacz. Od 1929 r. wykładał na Uniwersytecie Warszawskim do czasu jego zamknięcia przez Niemców, w latach 1944–1947 wykładał na Uniwersytecie Lwowskim.

⁷⁶ B. Osadczuk, *Rola Jerzego Giedroycia...*, s. 163.

⁷⁷ Zob. B. Berdychowska, *Giedroyc i Ukraińcy*, w: J. Giedroyc, *Emigracja ukraińska, Listy 1950–1982...*, s. 26.

⁷⁸ Juliusz Mieroszewski (1906–1976) – dziennikarz, publicysta, obserwator polityczny. Podczas II wojny światowej wyjechał z Polski, pracował jako publicysta dla polskiego rządu na emigracji, mieszkał w Londynie. W latach 1950–1972 redaktor *Kroniki angielskiej* w czasopiśmie „Kultura”.

⁷⁹ J. Mieroszewski, *Rosyjski „kompleks polski” i obszar ULB*, „Kultura” 1974, nr 89, s. 7.

I następnie:

Jeżeli dla uproszczenia obszar obejmujący Ukrainę, Litwę i Białoruś określimy literami ULB – to należy stwierdzić, że w przeszłości – a poniekąd i dziś – obszar ULB był czymś więcej niż „kością niezgody”, pomiędzy Polską a Rosją. Obszar ULB determinował formę stosunków polsko-rosyjskich, skazując nas albo na imperializm, albo na satelictwo⁸⁰.

Do likwidacji tego smutnego dylematu może doprowadzić jedynie konsekwentna praca na rzecz zbudowania suwerenności obszaru ULB – taka była kluczowa teza Mieroszewskiego i Giedroycia.

Jednym z podstawowych problemów związanych z kwestią ukraińską stał się postulat odejścia od mitologizacji tzw. Kresów Wschodnich. W liście do Leszka Szarugi, napisanym w połowie lat 90., Jerzy Giedroyc proponował, by zrezygnować z pojęć „Kresy” i „kresowy” jako obraźliwych dla Ukraińców i kojarzących im się z imperialną historią Polski oraz zastąpić je pojęciami „pogranicze”, „pograniczny”⁸¹. Giedroyc nigdy nie idealizował relacji polsko-ukraińskich. Bez iluzji patrzył na nie również Osadczuk. Uważał, że są to:

[...] dwie nacje, których rozwój historyczny był bardzo odmienny. Pokrewieństwa istniały tylko na początku naszych dziejów za Polski Piastów i Rusi Kijowskiej. Potem drogi się rozchodzą i prowadzą do zupełnie odmiennych procesów. Polska piastowska rośnie w siłę, a Ruś-Ukraina pogrąża się w niemocy. Najdotkliwszym ciosem zadany Rusinom-Ukraińcom było nieuznanie tej części „imperium” jagiellońskiego za autonomiczny człon, równy Koronie i Litwie. Kolejnymi tragicznymi rozdziałami było zlekceważenie prawosławia i niezrozumienie roli Kościoła greckokatolickiego. W rezultacie ekspansji Kościoła rzymskokatolickiego, w danym wypadku identycznej z dominacją polską, Ukraina utraciła wielką część swojej arystokracji. Drugą połknę później carska Rosja na lewobrzeżnej Ukrainie [...] ⁸².

Następstwem takiego stanu rzeczy zdaniem Osadczuka był:

[...] element wyższości w postawie Polaków, stosunek „panów” wobec „chamów”, który utwierdził się w okresie rozbiorów we włościach polskich ziemian na ziemiach ukraińskich, głównie na prawobrzeżnej Ukrainie, a po-

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Zob. Л. Шапура, „Культура” и украинский вопрос, s. 20.

⁸² Cyt. za: *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem...*, s. 41.

głębił w wyniku kolaboracji polskiej szlachty z władzą rosyjską w zamian za tolerowanie przywilejów własnościowych. Wcześniejsze wojny kozackie nie przyniosły zmiany na lepsze, utwierdziły raczej stereotyp Ukraińca-warchoła, a z czasem „mordercy-rezuna”. Operowanie tego rodzaju prototypami wzmoże się szczególnie w okresie PRL, kiedy po zużyciu wrogiego stereotypu Niemca i z uwagi na powstanie państwa „dobrych Niemców” – Niemieckiej Republiki Demokratycznej, należało znaleźć inny obiekt dla „gniewu ludu”, odwracający uwagę od zbrodni stalinowskich. Utrwalono w ten sposób obraz ukraińskiego wroga [...]”⁸³.

Niepoślednią rolę w relacjach polsko-ukraińskich odgrywały negatywne stereotypy obu narodów w stosunku do siebie. Osadczyk próbował je burzyć. Ciekawe jest, że wraz z Jerzym Stempowskim, Stanisławem Vincenzem i Józefem Łobodowskim stworzył on swego rodzaju lobby ukraińskie w „Kulturze”, w którym był jedynym Ukraińcem z pochodzenia. Poza tym dużo zrobił w zakresie zaangażowania do współpracy z „Kulturą” ukraińskich autorów z kręgu młodszej emigracji ukraińskiej, próbował nawiązać współpracę z przedstawicielami emigracji ukraińskiej zza Zbrucza. Mowa o tzw. wschodniakach z Ukraińskiej Partii Rewolucyjno-Demokratycznej (UPRD) z pisarzem i działaczem społecznym Iwanem Bahrianym⁸⁴ na czele, do których Osadczyk się zbliżył i przez pewien czas należał do wspomnianej partii.

To akurat nie było proste. Nieliczni przedstawiciele tego środowiska rozumieli wagę i znaczenie umocnienia relacji z Polakami. Nad kolegami i przyjaciółmi Osadczyka ciążył propagandowy stereotyp antyukraińskiej grupy „białopolaków”. Osadczyk walczył z tymi poglądami na łamach gazety „Ukrajński Wisti” będącej podówczas jedyną demokratyczną trybuną dla ukraińskiej emigracji politycznej. Od samego początku głosił solidarność z ideami Symona Petlury (co odpowiadało przekonaniom Giedroycia). Osadczyk stawiał nie na III wojnę światową, jak np. ówczesni nacjonaliści z obozu banderowców (nawiasem mówiąc, robili to

⁸³ *Ibidem*, s. 42.

⁸⁴ Iwan Bahriany (1906–1963) – pisarz i działacz polityczny, od 1945 r. przebywał na emigracji w Niemczech, gdzie w 1948 r. założył Ukraińską Partię Rewolucyjno-Demokratyczną (UPRD) i redagował gazetę „Ukrajński Wisti”. Był pretendentem do Nagrody Nobla w dziedzinie literatury i miał szansę, by ją otrzymać, ponieważ napisał dwie powieści o Gułagu (*Ogród Getsemański* i *Łowcy tygrysów*) na 20 lat przed powstaniem *Archipelagu GUŁag* Aleksandra Sołżenicyna, jednak nagła śmierć Bahrianego przeszkodziła jego oficjalnej nominacji do tej nagrody.

również radykalnie nastawieni przedstawiciele polskiej emigracji), tylko na sukcesywne pokojowe zmiany, czyli na – bliski ideom Giedroycia i Mieroszewskiego – ewolucjonizm.

Poza tym wspomniane już związki Osadczuka z prasą niemiecką i szwajcarską przyczyniały się do promocji idei „Kultury” na łamach tej prasy. Inną ważną sferą współpracy z Giedroyciem stało się poszukiwanie i pozyskiwanie nowych współpracowników z grona znanych Osadczukowi intelektualistów i publicystów ukraińskich.

Dzięki pośrednictwu Osadczuka Giedroyc nawiązał kontakty z Borysem Łewyckim, Iwanem Łysiakiem-Rudnyckim, Lubomyrem Ortyńskim⁸⁵. Aktywnym korespondentem „Kultury” został Iwan Koszeliweć⁸⁶, początkowo redaktor pisma „Ukraińska Literaturna Hazeta”, a potem miesięcznika „Suczastnist”. Ponadto wśród publicystów i autorów „Kultury” można wymienić tak znanych przedstawicieli emigracji ukraińskiej, jak Łeonid Mosendz⁸⁷, Jewhen Małaniuk⁸⁸, Jurij Ławrinenko⁸⁹,

⁸⁵ Lubomyr Ortynsky (1919–1961) – publicysta, działacz OUN, współzałożyciel Związku Ukraińskich Kombatantów, redaktor czasopisma „Wisti”, współpracownik Radia Swoboda.

⁸⁶ Iwan Koszeliweć (1907–1999) – badacz literatury, krytyk, publicysta, tłumacz, redaktor naczelny czasopisma „Suczastnist” (1961–66, 1976–77, 1983–84). Na emigracji od 1944 r., mieszkał w Austrii i Niemczech. Najważniejszym projektem zrealizowanym przez Koszeliwca na zamówienie Instytutu Literackiego była antologia *Ukraina 1956–1968* wydana w 1969 r. w języku polskim.

⁸⁷ Łeonid Mosendz (1897–1948) – poeta, prozaik, eseista, pisał pod pseudonimem Łeonid Korzon. Po porażce UNR w 1920 r. wyemigrował do Polski, następnie mieszkał w Czechach, Słowacji, Austrii, Szwajcarii. Był pierwszym autorem ukraińskim, którego artykuł pojawił się na łamach „Kultury” w 1948 r.

⁸⁸ Jewhen Małaniuk (1897–1968) – poeta, publicysta, historyk. Po porażce UNR w 1920 r. wyemigrował do Polski, mieszkał w Czechach, Niemczech, od 1949 r. w USA. Jego pierwsza publikacja w „Kulturze” ukazała się w 1948 r. pod pseudonimem Julian Kardosz. Artykuł poświęcony był życiu kulturalnemu emigracji ukraińskiej. Szczególnie bliskie relacje łączyły Małaniuka ze Stanisławem Stempowskim. J. Giedroyc pragnął, aby Małaniuk częściej publikował w „Kulturze” (zob. J. Giedroyc, J. Małaniuk, *Listy 1948–1963*, oprac., wstęp, przyp. H. Dudyk, Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, Warszawa 2014).

⁸⁹ Jurij Ławrinenko (1905–1987) – krytyk, historyk literatury, przebywał na emigracji od 1944 r., najpierw w Austrii, następnie w Niemczech, w 1950 r. wyjechał do USA. Publikował pod pseudonimem Jurij Dywnycz. To właśnie jemu J. Giedroyc zaproponował stworzenie antologii literatury ukraińskiej *Rozstrzelane odrodzenie* opublikowanej przez Instytut Literacki w języku ukraińskim w 1959 r.

prof. Mykoła Hłobenko – historyk literatury i sekretarz *Encyklopedii ukraїnoznawstwa*⁹⁰.

Później Osadczyk napisze:

Podstawową sprawą w mojej współpracy z Jerzym Giedroyciem było wytyczanie drogi do pokonywania starych konfliktów i szukania rozwiązań na przyszłość. Giedroyc był w tym kontekście postacią kluczową, dominującą. Posiadał talent i upór wizjonerski. [...] Miał jak nikt historyczną perspektywę, w którą wierzył bez wahań. [...] Robił to bez fanatyzmu jak coś zupełnie normalnego. Pamiętam, że nieraz w naszych licznych i długich rozmowach w Maisons-Laffitte wyrażałem czasem wątpliwości lub zastrzeżenia. Jerzy Giedroyc wysłuchiwał wszystkiego cierpliwie, a potem mnie korygował, nigdy się nie unosząc⁹¹.

Tandem dwóch nieprzeciętnych emigrantów – Giedroycia i Osadczyka działał z powodzeniem. Oderwani od swoich krajów, pozbawieni możliwości sprawdzenia, jakie opinie i nastroje w społeczeństwach zdanych na łaskę wrogiej i kłamliwej propagandy panują, działali wbrew nastrojom dominującym w środowiskach emigranckich. Nastroje te były podsycane przez zadawnione konflikty między Polakami a Ukraińcami (zastrzone podczas II wojny światowej i podczas deportacji w ramach Akcji „Wisła” w 1947 roku)⁹².

⁹⁰ Mykoła Hłobenko (1902–1957) – badacz literatury, pedagog. W 1943 r. udał się na emigrację, w Monachium był redaktorem tygodnika politycznego „Ukraińska Trybuna” (ukazywał się w latach 1947–1949). Po raz pierwszy wystąpił na łamach „Kultury” w 1950 r., publikując pod pseudonimem M. Słobożanin swoje wspomnienia o ukraińskim życiu literackim końca lat 20. dotyczące m.in. procesu tzw. Związku Wyzwolenia Ukrainy.

⁹¹ B. Osadczyk, *Rola Jerzego Giedroycia...*, s. 162.

⁹² Akcja „Wisła” (pierwotny kryptonim „Wschód”) została rozpoczęta w kwietniu 1947 r. przez komunistyczne władze PRL. W jej wyniku ponad 150 tys. obywateli PRL narodowości ukraińskiej przesiedlono z terenów południowo-wschodnich Polski na obszary zachodnie i północno-zachodnie, czyli tzw. Ziemię Odzyskaną przyłączone do Polski po klęsce Niemiec nazistowskich. W akcji brało udział ponad 20 tys. żołnierzy Wojska Polskiego, nie licząc lokalnej milicji obywatelskiej, funkcjonariuszy SB i pograniczników. Ukraińców osiedlano, zachowując pewne proporcje, w gorszych warunkach w porównaniu z Polakami. Formalnie Akcja „Wisła” została zakończona w lipcu 1947 r., jednak przesiedlenia faktycznie trwały do października tegoż roku. Szerzej na ten temat zob. np. *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб*, Том 5, Акція „Вісла” 1947, Варшава-Київ 2006.

Osadczuk i Giedroyc rozpoczęli dialog, który pomógł pokonać dawne uprzedzenia i wzajemne oskarżenia, a wydawane w języku polskim czasopismo „Kultura” przez długi czas było jedyną platformą do prowadzenia tego rodzaju dyskusji (Ukraińcy nie mieli tak niezależnego odpowiednika). Osadczuk był przekonany że bez Giedroycia:

[...] polsko-ukraińskie pogranicze mogłoby dziś być polsko-ukraińskim Kosowem – wzajemną mordownią. Natomiast po długim paśmie konfliktów i wojen, krótkich okresach przyjaźni, mamy już od wielu lat system oparty na wzajemnym porozumieniu i obopólnej potrzebie współpracy, a nawet przyjaźni, przypominający w zarysach realizację planów i umów Józefa Piłsudskiego z Semenem Petlurą. Bez Jerzego Giedroycia, jego wizji i praktycznej działalności, nie mielibyśmy tego. Jestem dumny i szczęśliwy, że mogłem wraz z nim w tym dziele uczestniczyć⁹³.

Do tych słów można z całkowitą pewnością dodać, że również bez Bohdana Osadczuka nie mogło nastąpić ocieplenie stosunków polsko-ukraińskich, niemożliwe byłoby wzajemne zrozumienie dwóch krajów, mające zasadnicze znaczenie także w dzisiejszym krajobrazie geopolitycznym Europy.

PO GIEDROYCIU

Jerzy Giedroyc odszedł w 2000 roku, czyli już po transformacji systemowej w Polsce i ogłoszeniu niepodległości Ukrainy. Nigdy nie przyjechał do kraju po obaleniu komunizmu, mimo że niejednokrotnie go zapraszano. Wraz z Redaktorem odszedł do historii miesięcznik „Kultura”, gdyż Giedroyc zapowiedział zamknięcie pisma po jego śmierci.

Bohdan Osadczuk zaczął odwiedzać Polskę w 1989 roku, a do Kijowa po raz pierwszy przyjechał w 1990 roku, jeszcze przed wystąpieniem Ukrainy ze Związku Radzieckiego. Potem niejednokrotnie był we Lwowie, Kołomyi, Charkowie, Czerniowcach, Doniecku. Odbывał spotkania, brał udział w forach naukowych, ale także dyskutował, spotykał się z prezydentami Leonidem Krawczukiem i Leonidem Kuczmą, dawał rekomendacje, dzielił się doświadczeniem. Procesy demokratyzacji otworzyły mu drzwi do Polski. Spotykał się z prezydentem Lechem Wałęsą i współpracował z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim.

⁹³ B. Osadczuk, *Rola Jerzego Giedroycia...*, s. 167.

Publikował w polskich i ukraińskich periodykach, bez udawanej dyplomacyzności reagując na wszystkie osiągnięcia i niepowodzenia w stosunkach polsko-ukraińskich już w nowych warunkach, pojawiał się w radiu i telewizji. W Kijowie jego teksty po raz pierwszy od wielu lat zaczęto redagować, co stało się powodem jego rezygnacji ze współpracy z dziennikiem „Hołos Ukrainy”, będącym organem Rady Najwyższej (redaktorem naczelnym był wówczas Serhij Prawdenko), nadal jednak publikował w innych pismach.

W dniu 19 października 2011 roku Bohdan Osadczyk zmarł w domu swojej opiekunki Agaty Frajtag w Czechówce koło Myślenic w województwie małopolskim. Nie do końca wiadomo, jak znalazł się w tej wsi. Wspomnianą opiekunkę zaprezentowano w publikacji lokalnego dziennika tuż po pogrzebie Osadczyka jako „psychoterapeutę w jednej z berlińskich klinik”, jako „asystentkę profesora” i jego „sekretarkę”⁹⁴. Opowiedziała o tym, że do państwa Osadczyków trafiła dzięki znajomości z panią Ireną i na jej zaproszenie. Wkrótce po tym, w 2008 roku, małżonka profesora zmarła i została pochowana w Augsburgu w Bawarii. Latem 2009 roku Agata Frajtag po raz pierwszy przywiozła Osadczyka do domu swoich rodziców w Czechówce, potem też spędził z nimi Święta Bożego Narodzenia. Według słów opiekunki, w sierpniu 2011 roku, po tygodniowym pobycie w jednym z berlińskich szpitali, Osadczyk zaczął kategorycznie domagać się, by Frajtag zabrała go do Polski, co też się stało⁹⁵.

Niezwykle interesująca jest wiadomość o tym, że opiekunka wraz z redaktorem Witoldem Ślusarskim opracowywała wspomnienia Osadczyka. „Z autoryzacją wspomnień uporaliśmy się na pięć dni przed jego śmiercią” – oznajmiła Agata Frajtag⁹⁶. Wspomnienia te (o ile istnieją) nie zostały jak dotąd opublikowane.

W 2017 roku udałem się z Krakowa do Czechówki. Tam znalazłem [właściwy] dom [...]. To właśnie tutaj spędził swoje ostatnie dni Bohdan Osadczyk. Pani Krystyna Fi., matka Agaty Frajtag, zgodziła się porozmawiać ze mną, podzielić się wspomnieniami o swoim lokatorze, zaprosiła do domu. Pokazała mi kilka albumów fotograficznych należących do Osadczyka oraz jego archiwum spakowane w dość dużą liczbę

⁹⁴ Aga, *zabierz mnie do Polski, chcę nią pooddychać! Prof. Bohdan Osadczyk zmarł w Czechówce*, „Dziennik Polski. Myślenicki Tygodnik” 29 X 2011.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

pudeł kartonowych, Na moje pytanie, co zamierza zrobić z archiwum, odpowiedziała, że chciałaby sprzedać je komuś, kto nim się interesuje.

Pogrzeb Bohdana Osadcuka odbył się 25 października 2011 roku w parafii pw. Wszystkich Świętych w Zakliczynie. Odczytano list prezydenta RP Bronisława Komorowskiego, który nazwał Osadcuka „wiernym orędownikiem wolności”⁹⁷. Na nagrobku wyryto m.in.: „Ataman pojednania polsko-ukraińskiego. Orędownik pokoju na świecie”. „Gazeta Wyborcza” napisała: „Nie sposób wyobrazić sobie bez niego polsko-ukraińskiego pojednania. Budował je, gdy nie było wolnej Polski ani wolnej Ukrainy”⁹⁸.

W 1983 roku Osadcuk otrzymał ustanowioną przez „Kulturę” paryską Nagrodę Przyjaźni i Współpracy, w 2001 roku prezydent RP uhonorował go najwyższym odznaczeniem państwowym – Orderem Orła Białego w uznaniu znamienitych zasług dla Rzeczypospolitej Polskiej. W 2001 roku prezydent Ukrainy uhonorował Osadcuka Orderem Jarosława Mądrego V stopnia, wtedy też przyznano mu obywatelstwo honorowe miasta Kołomyi. W 2005 roku przyznano mu doktorat honoris causa Donieckiego Uniwersytetu Narodowego, a w 2006 roku – Narodowego Uniwersytetu Akademia Kijowsko-Mohylańska.

Otrzymał również inne nagrody i tytuły, ale chyba najbardziej trafnie zdefiniowaną i przez to najważniejszą, odzwierciedlającą dogłębnie istotę dorobku Osadcuka nagrodą było przyznanie mu w Polsce tytułu Człowiek Pogranicza za lata 2005–2006. Tytuł ten przyznano mu na początku listopada 2006 roku w Sejnach, w północno-wschodniej Polsce, gdzie ma swoją siedzibę Ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” i Fundacja Pogranicze. Założyciel Ośrodka i Fundacji eseista Krzysztof Czyżewski wyjaśniał, że zwrot „człowiek pogranicza” odnosi się do:

[...] osoby tolerancyjnej, często o splątanych korzeniach rodzinnych, którą cechowały empatia, krytyczny patriotyzm, odporność na narodowe fobie, biegość w językach, ciekawość innego i, połączona z otwartością na świat, miłość do swojej małej ojczyzny⁹⁹.

Z drugiej strony przyznanie mu tytułu Człowiek Pogranicza wyraźnie podkreśliło fakt, że recepcja działalności Osadcuka w Polsce jest

⁹⁷ Cyt. za: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadcuka...*, s. 13.

⁹⁸ M. Wojciechowski, *Zmarł prof. Bohdan Osadcuk. Ukraiński Polak, polski Ukrai-niec*, „Gazeta Wyborcza” 20 X 2011.

⁹⁹ K. Czyżewski, *Linia powrotu*, Sejny 2008, s. 14.

dużo głębsza niż w Ukrainie. Jak trafnie zauważył badacz literatury i tłumacz Jurij Prochaśko, warto zastanowić się nad przyczynami tej wyjątkowej dysproporcji:

[...] między skalą osobowości Osadczuka i jego znaczeniem w najnowszej historii europejskiej a mizernym zrozumieniem w państwie ukraińskim. Tyle że wyjaśnienie tego jest wyjątkowo trudne, podobnie jak na ogół ciężko jest pojmować rozumem absurdalne zjawiska. Z całą pewnością dałoby się uezbierać cały szereg całkiem zadowalających wyjaśnień tych zjawisk, ale wątpliwe, by rzeczywiście złagodziły poczucie bolesnej niesprawiedliwości, a co więcej – goryczy z powodu tego, że sami tak chętnie pozbawiamy siebie wielu rzeczy¹⁰⁰.

Wiele pozostaje jeszcze do zrobienia, aby zmienić tę sytuację. Potrzebne są rzetelne, sytematyczne, szczegółowe badania nad życiem i spuścizną Bohdana Osadczuka w postaci dysertacji i monografii. Poczyniono w tym kierunku dopiero pierwsze kroki. Warto przetłumaczyć na język ukraiński jego prace naukowe oraz najważniejsze teksty publicystyczne i dziennikarskie, opatrując je odpowiednimi fachowymi komentarzami i krytycznymi uwagami. Teksty te, ze względu na erudycję ich autora, jego umiejętność analizy konkretnych sytuacji i ich mistrzowskiej conceptualizacji oraz zdolność przewidywania przebiegu wydarzeń, stały się wartościowymi „kamykami” w majestatycznej intelektualnej mozaice życia politycznego Europy i świata w połowie lat 50. i na początku XXI wieku. Noblista Czesław Miłosz, mówiąc o Osadczuku, stwierdził: „Przykładem swego życia dowodzi, że uparte trzymanie się jednej sprawy dostarcza nici przewodniej w chaosie historycznych wydarzeń”¹⁰¹.

Należy uczynić wszystko, aby doświadczenia płynące z działalności Bohdana Osadczuka, jego dorobek, który służy m.in. pojednaniu polsko-ukraińskiemu, stały się aktualną i trwałą częścią współczesnego dyskursu naukowego, politycznego i społecznego w Ukrainie.

Z ukraińskiego przełożył Andrij Saweneć

¹⁰⁰ Ю. Прохасько, *Дон Кіхот із Коломиї*, w: *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka...*, s. 61.

¹⁰¹ Cz. Miłosz, *Słowo wstępne*, w: B. Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat...*, s. 7.

Yuri Shapoval

Bohdan Osadczuk: Leben im Trialog

Als Journalist Alexander Korab erlangte er erste größere Bekanntheit. Unter diesem Pseudonym war er nämlich den Leserinnen und Lesern der deutschsprachigen Presse wie der „Neuen Zürcher Zeitung“, der ältesten schweizerischen Tageszeitung (gegründet 1780) bekannt, in welcher er mehr als ein halbes Jahrhundert über die Ereignisse in der UdSSR und den Ländern des „sozialistischen Lagers“ berichtete. Zudem schrieb er für andere Periodika in Deutschland. In der von Jerzy Giedroyc herausgegebenen, polnischen Exilzeitschrift „Kultura“ gehörte er zu den aktivsten Publizisten, und vertrat gemeinsam mit Giedroyc konsequent die Idee der polnisch-ukrainischen Versöhnung. Seltener findet Erwähnung, dass er Wissenschaftler und Professor an zwei Universitäten war: der Freien Universität Berlin und der Ukrainischen Freien Universität (UFU) in München.

Er war ein sehr kommunikativer Mensch mit einem unglaublichen Sinn für Humor, der ihm dabei half, schwierige Lebenslagen zu meistern und Menschen für sich zu gewinnen – darunter auch solche, die seine Ansichten und Haltungen nicht unbedingt teilten. Zu seinen Freunden konnte er Zbigniew Brzeziński und Willy Brandt zählen. Zhou Enlai reichte ihm die Hand und Josip Broz Tito schätzte ihn. Er war informeller Berater des polnischen Präsidenten Aleksander Kwaśniewski und seines ukrainischen Amtskollegen Leoníd Kúčma.

In seiner journalistischen, wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Tätigkeit bewahrte er unbeirrt seine eigene Meinung und eine unabhängige Haltung, wofür er mit dem Spitznamen „Ataman“ versehen wurde. Die sowjetische Parteiführung und ihre Propagandisten konnten ihn wegen seiner kosequent antikommunistischen Haltung und seiner unparteiischen Analysen zu Ereignissen in Osteuropa und der Sowjetunion nicht ausstehen. Nikita Chruščev, Partei- und Staatsfunktionär der UdSSR, forderte sogar vom Schweizer Botschafter in Moskau, Alexander Korab aus der „Neuen Zürcher Zeitung“ zu entfernen, was natürlich nicht geschah. Das damals mächtige Komitee für Staatssicherheit

[Komitet Gosudarstvennoy Bezapasnosti, KGB] ließ ein spezielles Dossier anfertigen, um den Publizisten und Wissenschaftler zu diskreditieren und seinen Ruf zu ruinieren, doch auch diese Operation scheiterte.

Vor seinen Augen fiel nicht nur die Berliner Mauer, hinter der er 70 Jahre lang gelebt hatte; zu seiner großen Freude erlebte er auch den Zusammenbruch der Sowjetunion, die Systemtransformation in Polen und die Ausrufung der ukrainischen Unabhängigkeit. Regelmäßig besuchte er beide Länder und publizierte in dort erscheinenden Zeitschriften. Aber das Wichtigste, das er beobachten konnte, war ein radikaler Wandel in den polnisch-ukrainischen Beziehungen: Auf Jahre der Konfrontation, Feindseligkeit und gegenseitiger Dämonisierung folgten Annäherung und Zusammenarbeit. Es war das wohl bedeutendste Ergebnis seines langen, interessanten, dramatischen und manchmal sogar streitlustigen Lebens.

Die Rede ist von Bohdan Osadcuk. Ich hatte die Ehre, ihn viele Jahre zu kennen, mit ihm zusammenzuarbeiten, auf vielen wissenschaftlichen Foren zu sprechen und gemeinsam mit ihm zu reisen. 1998 lud ich ihn ein, am internationalen Expert:innendialog über Schulbücher teilzunehmen, und im Jahr 2000 eröffnete ein Artikel von Osadcuk einen von Magdalena Telus und mir herausgegebenen Band.¹ Nachdem ich ihn kennengelernt hatte, gehörte er für mich augenblicklich zur Gruppe derjenigen, die ich als „mitteleuropäische Gentlemen“ bezeichne – Intellektuelle, die in den 1930er und 1940er Jahren vor Hitler oder Stalin, 1956 vor Chruščev und 1968 vor Brežnev in den Westen geflohen waren. Viele von ihnen hatten im Westen Erfolg und erlangten Anerkennung. Nur noch wenige erinnern sich an ihre ukrainische, polnische, tschechische, russische oder sonstige Herkunft.

Über Bohdan Osadcuk ist bislang keine vollständige wissenschaftliche Biografie erschienen, nur einzelne Abhandlungen, die sich mit bestimmten Aspekten seiner Tätigkeit befassen.² Ihm selbst ist es aber gelungen, recht ausführlich über sein Leben zu berichten, was auch fest-

¹ Siehe Б. Осадчук, *На перехрестях часів*, in: М. Телус, Ю. Шаповал (Hg.), *Українська історична дидактика. Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії)*, Київ 2000, S. 11-14.

² Siehe u. a. I. Hofman, *Tematy polsko-ukraińskie Bohdana Osadcuka w paryskiej „Kulturze”*, in: „Przegląd Politologiczny” 3/2011, Jg. 16, S. 185-194; П. Лодин, *Подолання негативних міфів і стереотипів українсько-польських відносин у політичній діяльності Богдана Осадчука*, in: Гілея: науковий вісник 103/2015, у. а. S. 347-351.

gehalten werden konnte.³ 2006 fand in Kyjiw eine internationale Konferenz zu Ehren von Jerzy Giedroyc statt, an welcher auch Bohdan Osadczuk teilnahm. Seine Beiträge waren gespickt mit persönlichen Erinnerungen.⁴ Noch zu seinen Lebzeiten wurden ausgewählte publizistische Schriften⁵ und sein Briefwechsel mit Giedroyc veröffentlicht.⁶

Für die Bewahrung des Gedenkens an Bohdan Osadczuk engagieren sich Bogumiła Berdychowska und Ola Hnatiuk nach wie vor sehr; so gaben sie u. a. 2007 ein Sammelwerk mit dem Titel *Polska. Ukraina. Osadczuk* anlässlich Osadczuks 85. Geburtstags heraus.⁷ Der Band beinhaltet journalistische, literarische und wissenschaftliche Beiträge, wobei sich letztere der Vergangenheit und Gegenwart Polens und der Ukraine vor allem im 20. Jahrhundert widmen. Wertvoll ist diese Publikation zudem, weil sie in einer von Anna Łazar zusammengestellten Bibliografie die polnischsprachigen Veröffentlichungen Osadczuks aus den Jah-

³ Siehe u. a. M. Чех, *Розкриймо карти, панове! – розмова з проф. Вільного університету в Берліні Богданом Осадчуком*, in: Зустрічі 1-2/1990, S. 24-32; B. Osadczuk, *Włoch z Kolomei*, rozm. przepr. R. Januszewski i J. Strękowski, in: „Rzeczpospolita – Plus Minus”, 05.08.2000, Nr. 182 (5652), S. 2-3; Basil Kerski/Andrzej Stanisław Kowalczyk (Hg.), *Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*, Lublin 2001; dies., *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse. Gespräche mit Bohdan Osadczuk (Alexander Korab)*, Osnabrück 2004; P. Кабачій, *Культурний діялаторянин. Професор Богдан Осадчук ділиться міркуваннями про німецько-російську дружбу, український націоналізм і згадає бурхливу молодість*, in: „Український тиждень” 50/2008, <http://tyzhden.ua/Publication/2413> [25.03.2023]; B. Kerski, A. St. Kowalczyk, in Zusammenarbeit mit K. Zastawny, *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem*, Wrocław 2008 (im Jahr 2009 erschien das Buch in ukrainischer Übersetzung, siehe Б. Керський, Анджей Ст. Ковальчик, *Розмови з Богданом Осадчуком*, пер. з пол., Київ 2009.).

⁴ Siehe O. Гнатюк, A. Мокроусов (Hg.), *Европа – минуле і майбутнє – візії та ревізії: Матеріали міжнародної конференції пам'яті Єжи Гедройця*, Київ, 24-26 XI 2006 р., Київ 2009, S. 27-28, 61-62, 162-163, 228.

⁵ B. Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat*, ausgewählt und redigiert von A. St. Kowalczyk, Einleitung von J. Giedroyc und Cz. Miłosz, Sejny 2000; B. Осадчук, *Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті*, Київ 2001; B. Osadczuk, *Niepodległa Ukraina: wybór szkiców, artykułów i rozmów (1991–2006)*, Sejny 2006.

⁶ J. Giedroyc/B. Osadczuk, *Listy 1950–1970*, in: J. Giedroyc, *Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982*, ausgewählt, mit einer Einführung und einem Fußnotenapparat versehen von B. Berdychowska, Warszawa 2004.

⁷ Siehe B. Berdychowska/O. Hnatiuk (Hg.), *Polska, Ukraina. Osadczuk*, Lublin 2007.

ren 1952–2005 enthält.⁸ 2012 – ein Jahr nach Osadczyks Tod – wurde die wohl aufwendigste kollektive Anstrengung zur Darstellung seines Portraits unternommen. Es handelt sich um das von Iwona Hofman herausgegebene Werk *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka* [Ein ukrainischer Polenfreund. Zum Gedenken an Bohdan Osadczyk].⁹ Im ersten Teil finden sich Beiträge über Osadczyk, die unterschiedliche Abschnitte und Aspekte seines Lebens und Wirkens thematisieren. Der zweite Teil besteht aus Artikeln, die sich auf vielschichtige Weise mit dem Gedenken an ihn beschäftigen.

Eine Reihe von Publikationen erschien posthum.¹⁰ Sein Name taucht beständig in Veröffentlichungen auf, die sich entweder mit der Tätigkeit der Pariser „Kultura“ oder der Normalisierung polnisch-ukrainischer Beziehungen befassen.¹¹

Nichtsdestoweniger ist auf den offensichtlichen Mangel an Forschung zu dieser Persönlichkeit hinzuweisen, über die der Chefredakteur des deutsch-polnischen Magazins „Dialog“, Basil Kerski, noch zu Osadczyks Lebenszeiten Folgendes schrieb:

⁸ A. Łazar, *Bibliografia*, in: Berdychowska/Hnatiuk, *Polska, Ukraina*, S. 9-28.

⁹ Siehe I. Hofman (Hg.), *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka*, Lublin 2012.

¹⁰ Siehe u. a. Я. Грицак, *Джентльмен з Коломиї. Пам'яті Богдана Осадчука*, in: „Історична правда” 20.10.2011, <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/10/20/59875/> [27.03.2023]; О. Зварич, *Україноцентричний космополіт*, in: „Україна молода” 25.10.2011, <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1967/188/69984/> [27.03.2023]; Т. Возняк, *Відомий історик Богдан Осадчук помер у Польщі*, in: „Gazeta.ua” 20.10.2011, https://gazeta.ua/articles/life/_vidomij-istorik-bogdan-osadchuk-pomer-u-polschi/405613 [27.03.2025]; *Помер відомий український історик і публіцист Богдан Осадчук*, in: „Укрінформ” 20.10.2011, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1263422-pomer_vdomiy_ukrainskiy_storik_publtsist_bogdan_osadchuk_1050425.htm [23.07.2020]; М. Чех, *Відійшов останній отаман. Пам'яті Професора Богдана Осадчука*, in: „Наше слово” 28.10.2011, <https://www.nasze-slovo.pl/vidiyshov-ostanniy-otaman/> [27.03.2025]; W. Jaruczyk, *Zmarł ukraiński Giedroyc*, in: „Monitor Wołyński” 27.10.2011, u. a. S. 11.

¹¹ Siehe z. B. B. Bakuła, *Polska i Ukraina w działalności „Kultury”*, in: „Eurazja” 1/1995, S. 97-103; Б. Бердиховська (Hg.), *Простір свободи: Україна на шпальтах паризької „Культури”*, вид. підг. Київ 2005; О. Гнатюк, *Польсько-український діалог: часопис „Культура” та його спадщина*, Львів, Центр гуманітарних досліджень, Київ 2007; М. Semczyszyn/М. Zajaczkowski (Hg.), *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej „Kultury”*, Warszawa-Lublin-Szczecin 2014; Ů. Ю. Поліковська, *Україна на шпальтах паризької „Культури” в 1950-х роках*, in: „Мандривець” 2/2014, S. 43-47.

Osadczuk ist ein ungewöhnlicher Kosmopolit: Er beherrscht mit Ukrainisch, Polnisch und Deutsch drei Sprachen, in denen er schreibt und in deren drei Kulturkreisen er wirkt, was selbst im heutigen, zusammenwachsenden Europa eine Seltenheit darstellt. Im 20. Jahrhundert war es durchaus gefährlich, ein Kosmopolit zu sein. Sogar in unseren demokratischen Gesellschaften, in denen das Wort ‚Multikulti‘ so in Mode ist, scheint es nicht einfach, ein Mensch ohne eine eindimensionale nationale Identität zu sein, die nicht zu den einfachen Kategorien des ethnisch definierten Nationalstaates passt.¹²

Es ist schwer, ein unabhängiger Mensch zu sein, der sich in drei verschiedenen Kulturbereichen bewegt. Ein Kosmopolit wird oft als ein Fremder betrachtet, denn er bringt eine andere Perspektive ein, eine Perspektive und einen Erfahrungshorizont, der den dominierenden Standpunkt in einem bestimmten kulturellen Kreis infrage stellen könnte.

Genau so eine Persönlichkeit war Bohdan Osadczuk.

Der Weg nach Berlin

Geboren wurde Bohdan Osadczuk am 1. August 1920 in der galizischen Stadt Kolomyja (poln. Kołomyja, dt. Kolomea), die sich heute in der Oblast Iwano-Frankiwsk befindet. Damals war Kolomea die Hauptstadt Pokutiens und lag in den Grenzen der Zweiten Polnischen Republik. Sein Vater Jan Osadczuk stammte von ukrainischen Bauern ab; seine Mutter Franciszka, geb. Bobińska, war ukrainisch-slowakischer Herkunft. In der Familie wurde stets Ukrainisch gesprochen.

Im Alter von zehn Jahren kam Bohdan nach Zentralpolen. Als Lehrer war sein Vater Staatsbeamter, dem es oblag, den staatlichen Weisungen zu folgen. Mit dem Ziel, Galizien und Wolhynien zu polonisieren, siedelten die polnischen Behörden ukrainische Lehrkräfte nach Zentralpolen um und ersetzten sie durch Lehrer:innen, die kein Ukrainisch sprachen. In Anbetracht seiner ukrainischen Herkunft und politischen Orientierung (er hatte linke Ansichten und war Mitglied der Kommunistischen Partei der Westukraine) wurde Jan Osadczuk das Dorf Boszczynek im Bezirk Pińczów in der Woiwodschaft Kielce zuge-

¹² B. Kerski, *Z Kołomyi w świat*, in: „Nowa Europa Wschodnia” 3-4/2010, S. 182. Die deutsche Übersetzung orientiert sich an der Wortwahl des folgenden Nachrufs: B. Kerski, *Bohdan Osadczuk – Erinnerung an einen ukrainischen Kosmopoliten*, in: „Dialog” 98/2011-2012, S. 81-82.

wiesen. Später wurde die Schule ins Dorf Przybienice verlegt. Hier wuchs Osadcuk „unter polnischen Bauern auf“¹³, wie er sich später erinnerte, woher auch seine hervorragenden Sprachkenntnisse des Polnischen rühren.

Seine Kenntnis und das Verständnis der polnischen Kultur verdankt er zu einem Großteil der Tatsache, dass in Boszczyń eine Erbin lebte, die für den jungen Ukrainer, der zunächst nicht zur Schule gehen wollte, Sympathien hegte. Sie ermutigte ihn, Bücher zu lesen, lehrte ihn die französische Sprache, gute Manieren und auch, ein guter Pole zu sein. „Ich wuchs in zwei Welten auf“, konstatierte Osadcuk später, „auf der Weide mit den Dorfjungen, den Söhnen der dortigen Bauern, und auf dem Gutshof bei der wunderlichen Frau Ślaska.“¹⁴ Ein weiterer wichtiger Faktor war, dass Osadcuk an den Orten seiner Kindheit in einem multikulturellen Umfeld aufwuchs. In Kolomea lebten neben Ukrainer:innen auch Pol:innen, Jüdinnen und Juden sowie Deutsche, aber auch armenisch- und griechischstämmige Familien. Dies immunisierte ihn gegen Nationalismen und Chauvinismen, die er verachtete und für den Rest seines Lebens ablehnte.

Osadcuk wurde auf ein staatliches Gymnasium in Pińczów geschickt, wo er mit seinen Klassenkameraden in einem Wohnheim lebte. Es war seine erste Erfahrung eines Lebens ohne Eltern, die im Dorf zurückgeblieben waren. Kurz vor seinem Gymnasialabschluss 1938 wurde er unter einem Vorwand der Schule verwiesen. Der wahre Grund dafür aber war, dass er einen jüdischen Mitschüler namens Szapiro gegen die antisemitischen Übergriffe anderer Gymnasiasten verteidigte. Der Religionslehrer Pfarrer Piskorz ließ Osadcuk vorladen und beleidigte ihn als „ukrainisches Schwein“, woraufhin der junge Osadcuk konterte: „Du Faschistenschwein!“¹⁵ Da er seinen Lebensunterhalt damals selbst verdienen musste, arbeitete Osadcuk schließlich als Lieferant von Flusskrebsen für ein Krakauer Restaurant.

Der Zweite Weltkrieg brach aus und die Deutschen besetzten Polen. Entsprechend dem Hitler-Stalin-Pakt „befreite“ die Sowjetunion die östlichen Gebiete der Zweiten Polnischen Republik, wobei sie die Invasion als „Vereinigung der ukrainischen Gebiete“ bezeichnete. Osadczuks Va-

¹³ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 15.

¹⁴ Ebd., S. 16.

¹⁵ Ebd., S. 22.

ter fand eine Anstellung als Dolmetscher in einer Zuckerfabrik in Kaziemierza Wielka und so zog die Familie nach Busko-Zdrój.

Ab Januar 1940 erschien die Zeitung „Kraivs'ki Visti“ (deutscher Titel: „Krakauer Nachrichten – Ukrainische Tageszeitung“). In dieser Zeitung fand Osadczyk eine Information darüber, dass Volodymyr Kubijovyč¹⁶ – ehemaliger Dozent an der Jagiellonen-Universität, später Vorsitzender des Ukrainischen Zentralkomitees¹⁷ – kostenlose Kurse zur Vorbereitung auf das Abitur organisierte. Im Frühjahr 1940 begab sich Osadczyk nach Krakau, absolvierte die besagten Kurse, bestand sein Abitur und kehrte zu seinen Eltern nach Busko-Zdrój zurück.

Aus dieser Zeit stammt eine Episode im Leben unseres Protagonisten, die einen entscheidenden Einfluss auf seine antikommunistischen Überzeugungen haben sollte. Wie bereits erwähnt, war sein Vater Mitglied der Kommunistischen Partei der Westukraine, sodass Bohdan schon früh begann, sowohl die polnische linke Presse als auch „Die Rote Fahne“ (das Organ der KP Deutschlands im Exil) zu lesen.¹⁸ Seine

¹⁶ Volodymyr Kubijovyč (1900–1985), Historiker, Geograf, Verleger, Bürgerrechtler und Herausgeber der *Encyclopedia of Ukraine*. Dieses Grundlagenwerk im Bereich der Ukrainestudien entstand unter der Schirmherrschaft der europäischen Zweigstelle der Wissenschaftlichen Schewtschenko-Gesellschaft mit Sitz in Sarcelles (Frankreich). Kubijovyč ist Autor der grundlegenden Studie *Geografia Ukrainy i przylegających ziem* aus dem Jahr 1938. Ab 1940 Vorsitzender des Ukrainischen Zentralkomitee. 1943 beteiligte er sich an der Aufstellung der ukrainischen Division SS-Galizien.

¹⁷ Das Ukrainische Zentralkomitee (Український центральний комітет УЦК / UCK) war zwischen 1940 und 1945 die einzige gesellschaftliche Organisation für die ukrainische Bevölkerung im Generalgouvernement (GG), die von den Nationalsozialisten auf polnischem Gebiet eingerichtet wurde, zumal es nicht als besetztes Gebiet, sondern als Teil des „Großdeutschen Reiches“ betrachtet wurde. Das UCK war von den deutschen Behörden offiziell anerkannt und kontrolliert; geleitet wurde das Komitee von Volodymyr Kubijovyč. In Anbetracht der Tatsache, dass alle anderen ukrainischen Institutionen im GG von den NS-Behörden liquidiert worden waren, umfasste das Tätigkeitsfeld des UCK fast alle Bereiche des ukrainischen Lebens im GG, mit Ausnahme des politischen. Darüber hinaus vertrat das UCK die Ukrainerinnen und Ukrainer vor den deutschen Behörden. Sowohl die Aktivitäten als auch die Struktur des UCK waren von der Besatzungspolitik und dem spezifischen Charakter des NS-Regimes bestimmt. Mehr zu diesem Thema vgl. В. Кубійович, *Українці в Генеральній Губернії (1939–1941)*, Чикаго 1975; ders., *Мені 85*, Париж – München 1985.

¹⁸ *Die Rote Fahne* war eine deutsche Tageszeitung, die zwischen 1918 und 1939 erschien. Sie war von Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg gegründet worden und war seit Dezember 1918 das Presseorgan der Kommunistischen Partei Deutschlands.

Deutschkenntnisse waren gut, da er im Gymnasium, wie er es in seinen Memoiren erklärt, eine sehr gute Deutschlehrerin gehabt hatte.¹⁹

Die Ansichten des Vaters hatten keinerlei Einfluss auf den Sohn, und das obwohl Jan und Bohdan bezüglich ihrer Einschätzung der Ukrainepolitik Polens vor dem Krieg einer Meinung waren. Sie waren sich auch einig, dass von den Nationalsozialisten nichts Gutes zu erwarten war. Viele Ukrainer traten damals in den Dienst von Organisationen oder Einrichtungen, die von den Deutschen gegründet worden waren. Es gab dort viele Emigranten aus Galizien, die ebenfalls von den Deutschen aufgenommen wurden. Die erwähnte Tätigkeit des älteren Osadczuks als Dolmetscher in einer Zuckerfabrik hatte wiederum einen sehr einfachen Grund: Er hatte Angst, dass die Deutschen ihn nach dem Abkommen zwischen dem Deutschen Reich und der UdSSR an die „Sowjets“ ausliefern würden, was für ihn das Ende bedeutet hätte, zumal die Kommunistische Partei der Westukraine Repressionen ausgesetzt war. Ihre Führungsriege und Mitglieder waren bereits 1938 in der stalinistischen Sowjetunion als „faschistische Verräter“ gebrandmarkt worden.²⁰

Der jüngere Osadczuk hörte das Lemberger Radio (das bereits die sowjetische Propaganda verbreitete) und las linksgerichtete Zeitungen, die von den Vorzügen des „sozialistischen Paradieses“ berichteten. Schließlich kam er zu der Überzeugung, dass es sich lohnen könnte, in die elterliche Gegend zurückzukehren. Zu dieser Zeit kam die sowjetische Repatriierungsmission nach Busko-Zdrój, zu der sich Osadczuk begab, obwohl er kein Russisch konnte. An diesen Besuch erinnerte er sich später wie folgt:

Am Tisch saß ein quadratischer sowjetischer NKWD-General, und um ihn herum Nazis vom SD. Der NKWD-Typ fragte mich: „Vaša familia?“ („Ihr Name?“). Und ich antwortete voller Überzeugung, ich sei: „Allein, ohne Familie“. Und er darauf: „Was, verstehen Sie kein Russisch? Woher kommen Sie?“ – „Was heißt denn woher“, wunderte ich mich, „ist das keine ukrainische Mission?“ Er begann zu schimpfen, ich sei ein bourgeois Nationalist und man solle mich verhaften. Die Deutschen lachten und ich

¹⁹ Siehe Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 28.

²⁰ Ausführlicher dazu siehe М. Панчук, „Білі плями“ героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України, Київ 1989; Ю. Сливка, *Сторінки історії КПЗУ*, Львів 1989.

konnte nach Hause gehen. Die Mission fuhr wieder weg, und meine Liebe zu den Sowjets endete damit definitiv.²¹

Danach geschah in Osadczyks Leben nichts Besonderes, bis er in „Krakivs'ki Visti“ las, dass das Ukrainische Sozialkomitee in Cholm (poln. Chełm) Mitarbeiter suchte. Auf diese Weise fand sich Osadczyk in Cholm wieder und wurde dort Lokalkorrespondent einer Zeitung, in der er regelmäßig publizierte. In diese Zeit fiel auch Osadczyks „Flirt mit dem Nationalismus“²², wie es Ola Hnatiuk ausdrückt, und doch wurde er weder ein Anhänger Banderas noch Melnyks, d. h. er war kein Mitglied der sich miteinander im Konflikt befindenden Fraktionen der Organisation der Ukrainischen Nationalisten (*Orhanizatsiya ukrajin-s'kykh natsionalistiv*, OUN).

Als das Ukrainische Hilfskomitee²³ gegründet wurde, freundete sich Osadczyk mit Stepan Skrypnyk an, der später Patriarch von Kyjiw und der gesamten Ukrainischen Autokephalen Orthodoxen Kirche (UAPT)²⁴ wurde. Osadczyk arbeitete mit ihm zusammen, wobei sie nicht nur ukrainischen Bauern und Flüchtlingen halfen, sondern auch versuchten, sich für die kriegsgefangenen Rotarmisten einzusetzen, die nach dem Ausbruch des deutsch-sowjetischen Krieges im Jahr 1941

²¹ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 29-30.

²² Siehe O. Hnatiuk, *Nazywali go Atamanem...*, in: I. Hofman (Hg.), *Ukraiński polonofil* (siehe Fn. 9), S. 32.

²³ Im Distrikt Galizien erlaubten die deutschen Behörden Hilfskomitees, die einzige Organisationsform für alle nationalen Gruppen (Ukrainer:innen, Pol:innen sowie Jüdinnen und Juden). Die Ukrainer:innen nutzten die Genehmigung aus und wandelten flächendeckend im GG die bereits bestehenden (aber von den deutschen Behörden nicht legalisierten) Komitees in den Distrikten oder Landkreisen in Ukrainische Hilfskomitees um. Im Frühjahr 1941 schloss das UCK 26 Ukrainische Hilfskomitees zusammen, siehe Т. Лапан, *Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху*, <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf> [28.03.2025].

²⁴ Stepan Skrypnyk (Patriarch Mstyslav) (1898–1993) war ein bedeutender religiöser Aktivist und Oberhaupt der Ukrainischen Autokephalen Orthodoxen Kirche (УАПЦ) in der Diaspora. In den Jahren 1920–1921 war er persönlicher Adjutant von Symon Petljura; zwischen 1930 und 1939 Mitglied des polnischen Sejm, wo er sich für die Rechte der Ukrainer:innen einsetzte. 1941 leitete er das ukrainische Hilfskomitee in Cholm. Mehr zu diesem Thema, siehe А. Смирнов, *Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930–1944* Київ 2008.

hinter dem Stacheldraht landeten und dem Tod durch Hunger und Krankheit geweiht waren.

Osadcuk sah, wie die Deutschen begannen, die Ukrainer:innen zu bevorzugen, insbesondere die aus Galizien und noch mehr die aus Österreich. In der polnischen Bevölkerung wurde dies als Kränkung und Bedrohung wahrgenommen, nach dem Motto: ‚Sie waren unsere Bürger und jetzt erhalten sie Privilegien von den Deutschen.‘ Als in Cholm eine ukrainische Schule eingerichtet wurde, erschossen polnische Radikale, die im Untergrund tätig waren, den Lehrer. Rückblickend äußerte sich Osadcuk dazu:

Einerseits die Spaltung unter den ukrainischen Nationalisten, die beinahe zu blutigen Auseinandersetzungen führte. Andererseits überzeugte mich die polnisch-ukrainische Tragödie, die im Chelmer Land ihren Anfang nahm, absolut davon, dass man gegen sie ankämpfen müsse, da uns sonst die Perspektive gegenseitiger Morde bis ins Unendliche drohte und nur die Nachbarstaaten dabei gewöhnen.²⁵

Dies ist eine sehr wichtige Schlussfolgerung, die im weiteren Leben Bohdan Osadczuks seine Position im Sinne der Normalisierung der polnisch-ukrainischen Beziehungen bestimmen sollte. Zu dieser Zeit ergibt sich ein für die Zukunft unseres Protagonisten weiterer wichtiger Moment: Von dem bereits erwähnten Skrypnyk erfuhr er von Jerzy Giedroyc, dem Herausgeber der viel gelesenen Zeitschriften „Bunt Młodych“ und „Polityka“.²⁶ Zehn Jahre später werden sich die beiden schließlich begegnen.

Als im Juni 1941 der Krieg gegen die Sowjetunion ausbrach, gab es im Ukrainischen Hilfskomitee in Cholm kaum noch junge Leute. Ein Veteran aus der Petljura-Emigration riet Osadcuk dazu, die Flucht in die Hauptstadt des Dritten Reiches zu versuchen (getreu dem Sprichwort, dass es unter dem Leuchtturm am dunkelsten ist).

²⁵ Zit. nach Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 32.

²⁶ An anderer Stelle erinnerte sich Osadcuk: „Als Jungspund las ich die von einem Zeitungsverkäufer, einem buckligen jüdischen Philosophen, ausgeliehenen Ausgaben von ‚Bunt Młodych‘ und später auch ‚Polityka‘“, in: B. Osadcuk, *Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila*, in: „Kultura“ 7-8/1977, S. 205.

Der Umzug nach Deutschland

Zu dieser Zeit wurden Ukrainer aus Galizien (und nur sie!) an deutschen Universitäten zugelassen. Im September 1941 wandte sich Osadczyk an mehrere Universitäten. Von der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin erhielt er eine Rückmeldung, dass er – nach bestandener Deutschprüfung – auf die Liste für Studenten der Auslandswissenschaft aufgenommen werden würde. Im Dezember desselben Jahres reiste er nach Berlin.

Während seines Studiums in Berlin erhielt Osadczyk zunächst ein Stipendium von der Kommission der Hilfsorganisation für Ukrainische Studenten und musste später selbst Geld verdienen. Der Beamte im Arbeitsamt, der ihm die Arbeitsgenehmigung ausstellte, fragte Osadczyk nach einem Blick in dessen Reisepass „[...] warum Kołomyja [...] unter der Bezeichnung ‚Kolomea‘ stehe, aber so war es ja von den Österreichern auf Deutsch getauft worden. Als ich erklärte, dass Kołomyja in Galizien liege, stellten die Beamten meine Ignoranz in Geographie fest und befanden, Galizien gäbe es nur in Spanien und ‚Kolomea‘ in Italien. Nach langem Geplänkel stempelte mir der Beamte ‚Italien‘ ein [...]“. 1945, als die Rote Armee begann, Inspektionen durchzuführen, rettete ihn selbige „Verwandlung“ vom Ukrainer in einen Italiener. Da er keine glaubwürdigen Dokumente besaß, gab er eine Zeit lang vor, Italiener zu sein.²⁷

Osadczyk studierte bei Professor Albrecht Haushofer, Sohn von Karl Haushofer, dem Begründer der Geopolitik.²⁸ Albrecht Haushofer war am schwerwiegendsten Attentat auf Adolf Hitler im Sommer 1944 beteiligt gewesen. Wäre das Attentat geglückt, so hätte Haushofer in der Regierung der Anti-Hitler-Opposition Außenminister werden sollen. Nach dem gescheiterten Attentat verhafteten die Nationalsozialisten Haushofer. 1945 wurde er bei einem Spaziergang im Gefängnis erschossen. Aus diesem Grund schloss Osadczyk seine Diplomarbeit über die

²⁷ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 64–65, Zitat, S. 65; Hnatiuk, *Nazywali go Atamanem* (siehe Fn. 22), S. 33.

²⁸ Karl Haushofer (1869–1946) war Geograf, Soziologe und Begründer der deutschen Schule der Geopolitik. Während der Inhaftierung von Adolf Hitler und Rudolf Heß nach dem Münchner Putsch 1923 hielt Haushofer von den beiden Vorträge über die Geopolitik. Es wird angenommen, dass Hitler Haushofers Ideen vom „Lebensraum“ übernommen hat. Ausführlicher dazu vgl. H. H. Herwig, *The Demon of Geopolitics. How Karl Haushofer “Educated” Hitler and Hess*, Lanham 2016.

Ursprünge und Entwicklung der Presse in der Karpato-Ukraine bei dem renommierten Balkanexperten Prof. Fritz Valjavec ab.²⁹

Das ukrainische Leben in Berlin blühte vor, während und nach dem Krieg. So etwa existierte ab 1926 das Ukrainische Wissenschaftliche Institut, das mit der Unterstützung des ehemaligen ukrainischen Hetmans und Staatsoberhauptes Pavlo Skoropads'kyj gegründet worden war.³⁰ Auf die Frage hin, ob es in Berlin während des Zweiten Weltkriegs eine ukrainische Kolonie gegeben habe, erinnerte sich Osadcuk:

Ja, wir hatten unser eigenes ukrainisches Leben. Es ist schwer zu bestimmen, wie viele wir waren. Die Elite, die aus höheren Beamten, Ärzten, Wissenschaftlern und Studenten bestand, aus Leuten der ehemaligen ukrainischen Presse, war über verschiedene Institutionen verstreut. [...] Es gab etwa dreihundert Studenten, aber die Studenten stammten aus Galizien, Wolhynien, der Bukowina und der Karpato-Ukraine, das heißt aus ehemaligen unabhängigen Staaten und nicht aus dem Reichskommissariat [...]. Und nach 1942 wurden überhaupt keine Ukrainer mehr zum Studium zugelassen.³¹

Die unter der Leitung von Prof. Albrecht Haushofer studierenden Ukrainer gründeten eine Organisation mit dem Namen „Mazepinec“. Dazu gehörten neben Osadcuk und einigen anderen Personen sein engster Freund Ivan Lysjak Rudnyc'kyj (aus dem später ein bekannter

²⁹ Fritz Valjavec (1909–1960) war ein Historiker, der sich auf Südosteuropa im 20. Jahrhundert spezialisierte. 1941 war er als politischer Berater und Übersetzer im Sonderkommando 10b der Einsatzgruppe D in der Nordbukowina und Bessarabien tätig. Nach seiner Rückkehr nach Berlin im Februar 1943 arbeitete er an der Berliner Universität in derselben Fakultät, an der Bohdan Osadcuk studierte.

³⁰ Das Institut hatte die Aufgabe, unter den Deutschen (auch in akademischen Kreisen) Informationen über die Ukraine und das ukrainische Volk zu verbreiten, Forschungen über die vergangenen und gegenwärtigen Beziehungen der Ukraine zu westlichen Ländern – darunter Deutschland – durchzuführen und ukrainische Studenten wie Wissenschaftler bei ihren Studien zu unterstützen. 1945 hörte das Institut auf zu existieren. Für weitere Informationen, siehe: Г. Калиберда, *Науково-дослідницька та освітня діяльність Українського наукового інституту у Берліні (1926–1945)*, in: www.rusnauka.com, http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Istoria/41208.doc.htm [28.03.2025].

³¹ Zit. nach Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 67. Da in der deutschen Übersetzung der letzte Satz des obigen Zitats fehlt, wurde dieser zusätzlich übersetzt, siehe Kerski/Kowalczyk, *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem* (siehe Fn. 3), S. 68–69.

Historiker, Politologe und Mitbegründer des Canadian Institute of Ukrainian Studies in Edmonton wurde) und Omeljan Prizak (der sich im Laufe seines Lebens einen Namen als bedeutender Orientalist, Experte für zahlreiche seltene Sprachen und erster Direktor des Harvard Ukrainian Research Institute machte). Die Mitglieder der oben erwähnten Studentenorganisation waren keine Nationalisten, sondern eher Liberale. Unter den Studenten agitierten sie etwa gegen den Eintritt von Ukrainern in die SS-Division „Galizien“. Und obwohl Haushofer davon keine Kenntnis gehabt hatte, gerieten seine Studierenden nach seiner Inhaftierung ins Visier der Gestapo. Während es Osadczuk mehrmals gelang, einer Verhaftung zu entgehen, verließen seine Freunde Berlin.

Osadczuk blieb und gründete in den letzten Kriegsmonaten ein fiktives „Schwarzmeer-Institut“ in Berlin. Das Institut war erfunden, aber der Nutzen war real. An die Adresse des Instituts ließ sich Osadczuk die Untergrundpresse aus Warschau und polnische Publikationen aus London schicken, wo sich die polnische Exilregierung befand. Aus der Schweiz erhielt er die „Neue Zürcher Zeitung“, für die er später schreiben sollte. Auf diese Weise war er sehr gut informiert. Während des Krieges schrieb er für die Zeitung „Volyn“³² in Rivne und für „Krakivs'ki Visti“ (einer seiner damaligen Pseudonyme war Jurij Čornomors'kyj [ein Nachname, der sich direkt vom Schwarzen Meer ableitet, *Anm. d. Ü.*]).

Unter der Bombardierung Berlins litt auch Osadczuks Fakultät. In all dem Chaos fand er Stempel und Formulare, die er für sich zu nutzen wusste:

Es herrschte Chaos, und ich war der Herr. Es gab keine Bespitzelung, keine politische Kontrolle, und im Grunde genommen hatten die Professoren bemerkt, dass man sich fast alles erlauben und machen konnte, was man wollte. Die Historiker begannen, sehr kritische Dinge zu sagen. [...] Im Frühjahr 1945 konnte man sich nicht mehr frei mit den Verkehrsmitteln bewegen, es wurden besondere Karten und Passierscheine eingeführt. Die U-Bahn fuhr selten, Straßenbahnen noch seltener. Ich stellte mir selbst Bescheinigungen über die Ausführung von für das Wohl des Dritten Reiches besonders wichtiger Missionen aus, mit der Betonung, mir solle jegliche

³² Die Zeitung „Volyn“ erschien in Rivne (poln. Równe, dt. Riwne) unter den Bedingungen der deutschen Besatzer von September 1941 bis Januar 1944, vgl. Ю. Шаповал, *Історизм часопису „Волинь“ (1941–1944; 1991–2009)*, Львів, 2010.

mögliche Hilfe erwiesen werden, und ich setzte selbst einen Stempel darunter. Das tat seine Wirkung.³³

Die Rote Armee rückte allmählich näher, woraufhin Professor Valjavec Osadczyk dazu riet, Berlin zu verlassen. 1943 fuhr er mit seiner zukünftigen Frau Iryna (Janina) Kuskewycz – einer Ärztin – nach Potsdam, wo die Familie eines Bekannten wohnte. In Potsdam überlebten sie den Einmarsch der Roten Armee und beschlossen, nach der deutschen Kapitulation nach Berlin zurückzukehren. Auf Osadczyk wartete dort eine unangenehme Überraschung, denn die Berliner Wohnung, in der er zuvor gelebt hatte und die der jüdischen Familie Gottschalk gehörte, war während seiner Abwesenheit mehrfach von sowjetischen Offizieren aufgesucht worden, die nach ihm fahndeten. Aller Wahrscheinlichkeit nach waren es Offiziere der SMERŠ gewesen.³⁴ Osadczyk erkannte, dass er in großer Gefahr war und es ihm fortan nicht mehr gelingen würde, sich als Italiener auszugeben.

³³ Zit. nach Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 73-74.

³⁴ SMERŠ, SMERŠch oder SMERSH (ein Akronym für „*Smert' špionam*“, d. h. „Tod den Spionen“) ist die Bezeichnung für die unabhängig voneinander agierenden Spionageabwehrorganisationen der UdSSR während des Zweiten Weltkriegs und im ersten Nachkriegsjahr. Der Hauptausschuss für Spionageabwehr SMERŠ des Volkskommissariats für Verteidigung der UdSSR stand unter der Leitung von V. Abakumov, der direkt J. Stalin unterstellt war, als auch der Abteilung SMERŠ des NKWD der UdSSR, an dessen Spitze S. Yukhimovich stand, der wiederum L. Berija, dem Volkskommissar des Inneren der UdSSR unterstand. Ende 1943 konzentrierten sich die Aktivitäten der SMERŠ auf Zivilist:innen außerhalb der UdSSR, vor allem auf Sowjetbürger:innen und Emigrant:innen. Unter den Opfern befanden sich viele bekannte ukrainische Aktivisten. Gegen Ende des Krieges und im ersten Nachkriegsjahr kontrollierte SMERŠ gezielt ehemalige sowjetische Kriegsgefangene und Repatriierte in eigens zu diesem Zweck eingerichteten Filtrationslagern. Zusätzlich zu den Kriegsgefangenen wurden mehr als 260.000 Personen aufgrund der Aktivitäten der SMERŠ in mittel- und osteuropäischen Ländern interniert und inhaftiert. Im Mai 1946 wurden die militärischen Spionageabwehrorgane wieder in das System der staatlichen Sicherheitsorgane eingegliedert. Für weiterführende Informationen, siehe u. a. Л. Млечин, *КГБ. Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы*, 3-е изд., Изд-во Центрполиграф, 3. überarb. Auflage, Москва 2001; В. Кодачигов (В. Крамар), *Смерть шпионам!*, in: „Независимая газета“ 25.04.2003; А.Н. Яковлева (Hg.), *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991: Справочник*, Москва 2003.

Es musste eine Entscheidung getroffen werden, wie es weitergehen sollte. Jemand anderes in dieser Lage wäre wohl verzweifelt, doch nicht Osadczuk, der daran gewöhnt war, den Widrigkeiten des Schicksals mit einer ironischen Gelassenheit zu begegnen. Fest entschlossen, nicht nach Polen zurückzukehren (wo Stalin seine Position zu festigen begann), wollte er gleichzeitig seine Verbindung zu Polen und der polnischen Bevölkerung nicht verlieren, so dass er beharrlich nach Kontakten suchte, die ihm dabei behilflich sein könnten. Schließlich fand sich ein Ausweg aus der Situation. Im Frühjahr 1945 kam ein Soldat nach Berlin, dem er während des Krieges geholfen hatte, von welchem Osadczuk wiederum erfuhr, dass der Chefredakteur der Warschauer Tageszeitung „Kurier Codzienny“ (das Presseorgan der im kommunistischen Polen legal agierenden Demokratischen Partei [*Stronnictwo Demokratyczne*, SD]) einen Korrespondenten für Berlin suchte. Nach einer Woche erhielt Osadczuk dank seines Bekannten einen Presseausweis und fing an, unter dem Pseudonym Jerzy Pont zu schreiben. Mit dieser Akkreditierung verweilte er oft in der Polnischen Militärmission im britischen Sektor³⁵, zumal er seine Korrespondenz per Telegraf verschickte, der sich nur in der Militärmission befand. Dort lernte er auch ihren Vorsitzenden General Jakub Prawin kennen, vor dem Krieg Kommunist, der 1945 der erste Woiwode von Olsztyn (Allenstein) wurde. Im Juli 1946 übertrug Prawin Osadczuk den Posten des Pressereferenten, mit der Aufgabe, die deutsche Presse zu analysieren.

Bohdan Osadczuk hatte antikommunistische Überzeugungen, aber weder Geld noch unzweifelhafte Ausweispapiere. Nun aber hatte er eine anständig bezahlte Arbeit. Weil er in der ehemaligen Hauptstadt des

³⁵ Die Polnische Militärmission (*Polska Misja Wojskowa*) in Deutschland bestand von 1945 bis 1990. Sie vertrat das kommunistische Polen, verfügte zunächst über ein Netz von Vertretungen, leitete andere Organe der Volksrepublik auf deutschem Gebiet, koordinierte Aufgaben wie die Verfolgung von NS-Verbrecher:innen oder die Beschlagnahmung von Eigentum und Entschädigungen für den polnischen Staat sowie die Bearbeitung von Rückführungen polnischer Staatsangehöriger. Nach der Eröffnung polnischer Botschaften in der DDR (1949) und BRD (1974) vertrat die Militärmission die Volksrepublik Polen nur noch in Berlin. Mehr zum Thema, siehe J. A. Radomski, *Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz z Polski i ich zadania 1945–1948*, in: R. Majzner (Hg.), *Si vis pacem, para bellum: bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, Częstochowa 2013, <http://http://dlibra.bg.ajd.czyst.pl:8080/Content/1749/22.pdf> [30.03.2023].

Dritten Reiches lebte, wurde ihm zudem ein Berliner Personalausweis ausgestellt. Aus der Sicht Osadczuks war der Journalistenausweis von einer noch größeren Bedeutung³⁶ und die Polnische Militärmission in den kommenden Jahren für ihn eine Art Asyl.

Um die Stellung in der Mission zu bekommen, „veränderte“ – sprich: fälschte – er seine Biografie. Zeugnisse davon sind im Archiv des Instituts für Nationales Gedenken (*Instytut Pamięci Narodowej*, IPN) in Warschau erhalten geblieben. Bogumiła Berdychowska, die die Dokumente sichtete, erfasst dies auf empathische Weise: Osadczuk „musste seine Biografie neu konstruieren“, ³⁷ anderenfalls wäre es aufgrund seiner Tätigkeit im Ukrainischen Hilfskomitee in Cholm und seiner Veröffentlichungen in „*Krakivs'ki Visti*“ und „*Volyn*“ fraglich gewesen, ob er die Stelle bekommen hätte. Am 6. September 1946 verfasste Osadczuk eigenhändig einen Lebenslauf, in dem er u. a. vermerkte, dass er 1941 aus Kolomea ausgereist sei, um in Warschau ein Studium aufzunehmen, aber von den Deutschen gefasst und zur Zwangsarbeit ins Deutsche Reich deportiert worden sei, wo er sich aufgrund eines verschleppten Herzleidens in einem Krankenhaus behandeln lassen habe. Erst danach sei er Korrespondent im „*Kurier Codzienny*“ geworden.³⁸

Bemerkenswert ist, dass diese Osadczuks Fantasie entsprungene Biografie, in der nur sein Geburtsort und die Namen seiner Eltern stimmten, viele Jahre lang als sein offizieller Lebenslauf galt. Seine gesamte berufliche Karriere war nämlich so konstruiert worden, dass sie den Anschein eines vermeintlich typischen Schicksals eines Polen während des Zweiten Weltkriegs hatte. Ferner wäre eine unmittelbare Überprüfung jeglicher Informationen aufgrund der geografischen Entfernung Kolomeas von West-Berlin nicht möglich gewesen.

Indes gewann in Polen der Stalinismus an Einfluss und die Suche nach „Systemfeinden“ begann. Von selbigem war auch die Polnische Militärmission in Berlin betroffen, die von Funktionären des Geheimdienstes der Volksrepublik Polen unterwandert war. Osadczuk geriet in einen Konflikt mit Hubert Meller, einem einflussreichen Mitarbeiter der

³⁶ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 88.

³⁷ B. Berdychowska, *Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN*, in: I. Hofman (Hg.), *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka*, Lublin 2012, S. 17.

³⁸ Ebd. S. 18.

Mission, was zunehmenden Verdacht gegen ihn aufkommen ließ. Hinzu kam, dass er – geleitet von seiner aufrichtigen Liebe zur Meinungsfreiheit – in einer seiner Veröffentlichungen Informationen aus einem Dienstdokument verwendet hatte. Angesichts eines drohenden Prozesses floh er im Januar 1950 schlicht aus der Mission; seither war er Emigrant.³⁹

Das West-Berlin der unmittelbaren Nachkriegszeit stellte Basil Kerski zufolge für Osadczyk

[...] einen idealen Lebens- und Arbeitsort dar. Hier konnte er die Identität des ukrainischen Emigranten mit der des europäischen Demokraten verbinden. Hier lebte er auf einer kosmopolitischen und demokratischen Insel mitten im Roten Meer des Sowjetimperiums – an einer Stelle, in der sich das Schicksal Europas entschied. Osadczyk wirkte in einer Stadt der Emigranten, nicht nur derjenigen aus dem Osten, denn unmittelbar nach dem Krieg wurde es eine Stadt, in der ehemalige deutsche politische Emigranten – wie Ernst Reuter, Willy Brandt, Richard Löwenthal oder Sebastian Haffner – die demokratischen Grundlagen für die politische Kultur West-Berlins legten. Ihre Anwesenheit und die der Westalliierten sowie die späteren Wellen von Einwanderern aus Süd- und Osteuropa prägten den neuen kosmopolitischen Charakter der westlichen Sektoren der Spreemetropole.⁴⁰

In der Tat lässt sich die Geschichte West-Berlins als Geschichte derjenigen Menschen schreiben, die diese Stadt gewählt hatten, um die Demokratie zu verteidigen. Zu diesen Menschen zählte auch Osadczyk.

³⁹ Als die Rote Armee in Polen einmarschierte, kamen Osadczyks Eltern zu ihm nach Berlin. Es ist bekannt, dass seine Mutter 1948 bei ihm lebte und dort starb. Sein Vater zog nach Ost-Berlin, wo er als Übersetzer für NKWD-Behörden zu arbeiten begann. Bald stellte sich heraus, dass er während der deutschen Besatzung in Busk (ukr. Bus'k) im Landratsamt gearbeitet hat, an den dortigen Verbrechen jedoch nicht beteiligt gewesen sein soll. Überdies wurde er der Spionage für die USA verdächtigt. 1947 wurde er verhaftet und nach Polen deportiert. Seine angebliche Spionagetätigkeit konnte nicht nachgewiesen werden. Ab 1948 arbeitete er mit den Sicherheitsbehörden der VR Polen zusammen. 1949 heiratete er zum zweiten Mal. Seinen Sohn traf er während eines Besuchs seiner Cousine 1961 in Österreich. Bohdan Osadczyk wiederum hatte mit seiner Frau Iryna einen Sohn, Mychailo, der im Alter von 6 Jahren verstarb.

⁴⁰ Kerski, *Bohdan Osadczyk* (siehe Fn. 12), S. 82.

Von Bohdan Osadcuk zu Alexander Korab

Jemand anderen hätte die Lage nach der Flucht aus der Polnischen Militärmission in eine Sackgasse führen können – nicht aber Osadcuk, den seine Kommunikationsfähigkeit und weitreichenden Kontakte retteten. Er wandte sich an zwei CIA-Offiziere, Silberstein und Mokry, die ihm dabei halfen, eine Zusammenarbeit mit der deutschsprachigen „Neuen Zeitung“ aufzunehmen, welche bis Februar 1955 mithilfe US-amerikanischer Gelder herausgegeben wurde. Er schrieb über die Sowjetunion, Polen, die ukrainische Emigration und Politiker, die aus Osteuropa nach Berlin kamen. Zunächst veröffentlichte er unter dem Pseudonym Hubert Sławek Neuhaus, später zeichnete er als Alexander Korab. An dieser Stelle sollte nicht unerwähnt bleiben, dass die kommunistischen Geheimdienste Osadcuk und Korab lange für zwei verschiedene Personen hielten.⁴¹

Die kolossale Energie und Arbeitsbegabung Osadcuks ist nur zu bewundern; so schrieb er für den Berliner „Tagesspiegel“, den „Münchener Merkur“, aber auch für die „Stuttgarter Nachrichten“ und den „Kölner Stadtanzeiger“. Für gleich zwei schweizerische Zeitungen war er als offizieller Korrespondent tätig: Für die Basler Nationalzeitung arbeitete er als Berliner Korrespondent und bei der „Neuen Zürcher Zeitung“ kommentierte er ab 1955 die Ereignisse in den kommunistischen Ländern Osteuropas. Sukzessive wurde er zu einem steten Publizisten der deutschen und schweizerischen Presselandschaft, der sich überdies einer gewissen Autorität erfreute.

Ab 1956 war Osadcuk zudem im Deutschen Fernsehen zu sehen, indem er an der wöchentlichen Diskussionsrunde „Der Internationale Frühschoppen“ teilnahm. Interessanterweise nannte sich Osadcuk selbst einen Vertreter der Ukraine. Nach mehreren Sendungen erhielt das bundesrepublikanische Außenministerium eine diplomatische Note des sowjetischen Botschafters, in der es hieß, er kenne jenes im Namen der Ukraine auftretende Subjekt nicht, und dass solche Auftritte den guten nachbarschaftlichen Beziehungen schaden würden. Die sowjetische Seite verlangte, den unbekannten Herren aus der Sendung zu entfernen. Der besorgte Programmchef Werner Höfer schlug Osadcuk vor, eine Art Erklärung abzugeben, was dieser auch tat. Die Erklärung lautete Osadcuk zufolge so:

⁴¹ Berdychowska, *Bohdan Osadcuk w świetle* (siehe Fn. 37), S. 20.

Ich bin bereit, auf die Repräsentanz der Ukraine unter der Bedingung zu verzichten, dass ein akkreditierter Korrespondent aus Kiew herkommt, vom Rundfunk oder als Vertreter der Presse, und sich ebenso kritisch wie ich über das sowjetische System äußern wird. Das ist meine Bedingung. Falls diese Bedingung nicht erfüllt wird, werde ich auf meine Teilnahme nicht verzichten.⁴²

Aus diesen Gründen nahm er bis in die 1970er Jahre am „Internationalen Frühschoppen“ teil, bis er die bundesdeutsche Staatsangehörigkeit erhielt und nicht mehr als Ausländer galt. Ab 1956 gab er auf Einladung des Historikers Walter Hofer an der Freien Universität in Berlin Vorlesungen zur Neuesten Geschichte Osteuropas, wo er sich später mit dem Politikwissenschaftler Richard Löwenthal anfreundete, der wiederum eng mit dem Sozialdemokraten Willy Brandt zusammenarbeitete, den Osadczuk bald kennenlernen sollte.

Nach den Ereignissen vom Oktober 1956 in Polen⁴³ wurde Osadczuk schnell zu einem der wichtigsten Experten für polnische Angelegenheiten. „Damals war ich enorm produktiv, manchmal schrieb ich mehrere Artikel am Tag.“⁴⁴ Seine Hauptinformationsquelle waren der sowjetische Rundfunk (er hatte inzwischen Russisch gelernt), Presseberichte sowie Treffen mit Menschen, die nach Berlin kamen und von

⁴² Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 105.

⁴³ Die Ereignisse hängen mit dem gescheiterten Versuch der sowjetischen Führung zusammen, Władysław Gomułka von den höchsten Ämtern fernzuhalten (1951 wurde er wegen „rechts-nationalistischer Abweichung“ zu einer Gefängnisstrafe verurteilt, die er bis Ende 1954 verbüßte). Entgegen der Empfehlungen des Kremls wählte das VIII. Plenum des Zentralkomitees der PZPR ein neues Politbüro, von dem alle Stalinisten ausgeschlossen wurden. Zum Ersten Sekretär wurde mit Gomułka ein Verfechter des „polnischen Weges zum Sozialismus“ gewählt. Mehr dazu, siehe u. a. W. Holubnychyi, *Entwicklungen in Polen (April–Oktober 1956)*, in: „Вперед“ (München) 11/1956, Jg. 72, S. 5–7; L. W. Gluchowski/E. J. Nalepa, *The Soviet-Polish confrontation of October 1956. The situation in the Polish Internal Security Corps*, Washington, D.C.: Woodrow Wilson Internat. Center for Scholars 1997; N.I. Buharin, I.S. Āzborovskaā, *На поворотах истории*, in: *Новая и новейшая история* 4/2011, S. 146–168; J. Eisler, *Październik 1956. Radzieckie czołgi szły na Warszawę*, in: „Newsweek. Historia“ 5/2014; I. Мельник, *Жовтень 1956-го – попередження для „комуни“*, in: Zbruc, 21.10.2016, <https://zbruc.eu/node/57669> [04.04.2025].

⁴⁴ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 107.

der kommunistischen Realität erzählten. „Ich hatte in jenen Tagen auch andere Kontakte und Bekannte, denn sonst hätte ich nicht fast täglich einen Kommentar oder eine Einschätzung zu den Ereignissen in den kommunistischen Ländern liefern können“⁴⁵, schrieb er später. Im Hinblick auf polnische Angelegenheiten betrachtete er den Warschauer Schriftsteller Wiktor Woroszyński, mit dem er viele Jahre lang befreundet war, als seinen wichtigsten Informanten.⁴⁶

In jener Zeit begann auch der RIAS (Rundfunk im amerikanischen Sektor) Osadczuk zu engagieren.

Osadczuk und die Geheimdienste

In den 1950er Jahren erwachte bei den Geheimdiensten erneut das Interesse an Osadczuk; zunächst wollten ihn die sowjetischen Dienste anwerben, dann der Geheimdienst der VR Polen. Beide Versuche scheiterten.⁴⁷ Eine nochmalige Zunahme des Interesses an Osadczuk seitens des polnischen Geheimdienstes kann für 1962 festgestellt werden. Dem Geheimdienst war bereits bekannt, dass Osadczuk Ukrainer war (was sich allerdings sehr leicht feststellen ließ, wenn man das Leben der ukrainischen Emigration verfolgte); zudem hatte der Geheimdienst Informationen über seine Frau, seine Adresse und Telefonnummer, wusste, dass Osadczuk zwei Tonbandgeräte sowie einen Kurzwellenempfänger besaß, und vermutete, dass er über Informanten in Polen verfügte. Parallel dazu wurde Osadczuks polnische Korrespondenz lustriert, seine Veröffentlichungen in der „Neuen Zürcher Zeitung“ analysiert (viele dieser Publikationen ließ der polnische Geheimdienst für den

⁴⁵ Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat* (siehe Fn. 5), S. 264.

⁴⁶ Wiktor Woroszyński (1927–1996) war ein polnischer Dichter, Prosaiker und Übersetzer. Als ehemaliger Kommunist war er in den 1970er Jahren in der demokratischen Opposition aktiv, woraufhin er mit einem Druckverbot belegt wurde. Von 1978 bis 1981 war er Dozent in der Gesellschaft für wissenschaftliche Kurse (*Towarzystwo Kursów Naukowych*). Nach der Verhängung des Kriegsrechts 1981 wurde er interniert. Osadczuk sagte später über ihn: „Die Hilfe von Wiktor Woroszyński war für mich enorm wichtig, da er die stattfindenden Wandlungen auf sehr gemäßigte Art beurteilte. Für mich, einen überzeugten Liberalen, und natürlich für die traditionelle liberale Zeitung, waren solche Urteile, ohne blinden Eifer und Ressentiments eine Grundlage für die Formulierung von Ansichten.“, in: Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 108.

⁴⁷ Berdychowska, *Bohdan Osadczuk w świetle* (siehe Fn. 37), S. 21.

internen übersetzen. Diese sind bis heute erhalten geblieben) und Informationen über seinen Vater gesammelt. Dieses besondere Interesse hielt faktisch bis zum Ende der VR Polen an.⁴⁸ Bogumiła Berdychowska verweist zu Recht darauf, dass es mit Blick auf die damaligen Realitäten des Kalten Krieges durchaus charakteristisch für die Denkweise der Geheimdienste gewesen sei, Osadczuk mit dem US-amerikanischen Geheimdienst in Verbindung bringen zu wollen. Dies habe sein hohes Ansehen in Journalistenkreisen, seinen ausgezeichneten Einblick in das politische Leben der VR Polen und gewissermaßen auch das Versagen der Dienste bei der Anwerbung Osadczuks erklären sollen.⁴⁹

Im Archiv des Instituts für Nationales Gedenken sind viele interessante Dokumente zu diesem praktisch unerforschten Thema erhalten geblieben. Als einer der ersten kontaktierte ein polnischer Geheimdienstmitarbeiter mit dem Decknamen „B-15“ Osadczuk im Januar 1953. Seiner Aussage zufolge stehe Osadczuk „in direktem Kontakt mit der amerikanischen Geheimdienstzentrale in Berlin, von der er Informationen über Geflüchtete erhält, mit denen er dann Gespräche über die Lage im Lande führt.“⁵⁰ In der Akte Osadczuk ist ein „operativer Aktionsrahmenplan“ vom 17. Oktober 1962 erhalten geblieben, der u. a. vorsah, Osadczuks Kontaktpersonen in Polen und West-Berlin zu verifizieren, seine materielle Lage wie das Verhältnis von Journalistenkreisen zu ihm zu untersuchen, Informationen über seinen Tagesablauf und den seiner Frau zu sammeln usw. Außerdem war eine Reise nach Berlin geplant, während derer die Geheimdienstmitarbeiter unter den Decknamen „Bar“, „Krzysztof II“ und „Ryszard“ versuchen sollten, mit Osadczuk Kontakt aufzunehmen.⁵¹ Eindrücklich erklärte „Paweł“, weshalb sich der Geheimdienst so sehr für seine Person interessiere: „Osadczuk unterhält enge Beziehungen zu verschiedenen deutschen und amerikanischen Politikern und verfügt über eine Vielzahl von Informationen, die für uns wertvoller sind als für ihn.“⁵²

⁴⁸ Ebd. S. 22.

⁴⁹ Ebd. S. 23.

⁵⁰ Archiwum IPN w Warszawie [Archiv des IPN (AIPN) in Warschau], Sign. BU 003195/711/Diazo, Notatka operacyjna z dn. 20 VII 1953 r., k. 13.

⁵¹ AIPN, Sign. BU 01224/512 Jacket, Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć w sprawie Osadczuk Bohdan z dn. 17 X 1962 r., k. 11.

⁵² Ebd. Odpis z dn. 20 V 1955 r., k. 75.

Es war der erwähnte „Paweł“, der 1955 in der Schweiz den Versuch unternahm, Osadczuk zu rekrutieren. Die Anwerbung schien erfolgreich verlaufen zu sein, doch schon bald wurde bei Treffen in West-Berlin klar, dass Osadczuk bluffte und keinesfalls beabsichtigte, wertvolle Informationen zu liefern. Trotzdem geht aus den Dokumenten hervor, dass der polnische Geheimdienst die Hoffnung noch nicht aufgegeben hatte, Osadczuk für sich zu gewinnen. Ab 1964 wurde Osadczuks Akte unter dem Decknamen „Mann“ geführt (in der ersten Sache, als sich der Geheimdienst nach seiner Flucht aus der Militärmission für ihn zu interessieren begann, hieß er noch „Okulski“). 1969 versuchten sich Mitarbeiter der Polnischen Militärmission in Gesprächen mit Bohdan Osadczuk ein Bild über seine Absichten zu machen. Was dabei herauskam, beschrieb Roman Bartczak, Inspektor der Abteilung VIII des Innenministeriums der VR Polen *en detail*:

Diese Kontakte trugen nichts zur Sache bei. Es ergab sich zudem der Verdacht, dass ‚Mann‘ diesen Kontakt aufrechterhält, um sich selbst ein Bild über die Absichten unserer Mitarbeiter zu machen. Aus diesem Grund gibt es derzeit keine realen Möglichkeiten, den Kontakt mit ‚Mann‘ besser zu nutzen.⁵³

Nichtsdestoweniger wurde Osadczuk weiter observiert und das gesammelte Material dazu genutzt, um ihn zu diskreditieren (diesbezüglich taten sich die Genossen „Tell“ und „Atol“ hervor). 1984 wurde ein Agent mit dem Decknamen „Wiki“ auf Osadczuk angesetzt. Diese Kontakte wurden bis zum März 1987 aufrechterhalten, als man schließlich einen „Mangel an Möglichkeiten [feststellte], die Beziehung operativ und informativ zu erweitern“⁵⁴. Dann setzte die geschichtliche Entwicklung dem Verhältnis zwischen Osadczuk und den polnischen Geheimdiensten ein Ende, denn es entstand ein unabhängiges Polen und die UdSSR brach zusammen.

⁵³ AIPN, Sign. BU 02521/59/J, Notatka końcowa ze sprawy krypt. „Mann” z dn. 29 XII 1973 r., k. 17 [Abschlussnotiz im Fall Deckname „Mann“ vom 29.12.1973, Blatt 17].

⁵⁴ Ebd. Notatka końcowa ze sprawy krypt. „Mann” z dn. 10 III 1987 r., k. 56.

Münchner Stationen

Wichtige Aspekte der Biografie Osadczyks sind mit München verbunden. Dort begann er seine Arbeit bei Radio Svoboda (vor 1959 Radio Free Europe), wo er die wöchentliche Sendung *Lysty zachidnoho liberala* [Briefe eines westlichen Liberalen] moderierte. Vor dem Hintergrund des Kalten Krieges eingerichtet, vermittelte dieser Radiosender seinem multinationalen Publikum in der UdSSR und in Osteuropa die Wahrheit über die Fakten der sowjetischen Geschichte sowie über aktuelle Ereignisse, die von den Behörden verschwiegen und von den offiziellen Medien übersehen wurden. Besonders wichtig waren Informationen über Aktivitäten von Einzelpersonen und Organisationen, die gegen das kommunistische Regime agierten oder Repressalien ausgesetzt waren. Der Radiosender gab in Bedrängnis geratenen und nonkonformistischen politischen Aktivist:innen, Überläufer:innen, sogenannten *Refuseniks*, Dissident:innen und bekannten Künstler:innen aus der Sowjetunion und den Ländern Osteuropas eine Stimme. Es ist offensichtlich, dass solch eine antikommunistische Einrichtung wie Radio Svoboda nicht umhinkonnte, einen renommierten Osteuropa-Experten wie Bohdan Osadczyk zu engagieren, der wiederum gerne bereit war, die Lage zu kommentieren. Er pflegte gute Beziehungen zum Leiter der ukrainischen Sektion, Mychajlo Demkovič-Dobryjans'ky und später zu dessen Nachfolger Bohdan Nahajlo.

Seine Habilitationsschrift, die Osadczyk an der Freien Universität in Berlin eingereicht hatte, widmete sich Józef Piłsudskis Plänen für einen Präventivkrieg gegen Hitler. 1966 wurde er dort auch zum Professor ernannt. An der Ukrainischen Freien Universität in München (UFU)⁵⁵ arbeitete er als Professor und später als Prorektor. Zuvor, in den 1950er Jahren hatte er an der UFU seine Dissertation über die sowjetische Nationalitätenpolitik von Lenin bis Chrusčev verfasst und verteidigt. Zu Osadczyks bedeutendsten wissenschaftlichen Veröffentlichungen gehören *Die Entwicklung der kommunistischen Parteien in Ost- und Mitteleuropa*⁵⁶

⁵⁵ Die Ukrainische Freie Universität (UFU) wurde am 17. Januar 1921 in Wien gegründet und zog im Herbst desselben Jahres nach Prag um, wo sie von der tschechoslowakischen Regierung finanziert wurde. Nach dem Einmarsch der Roten Armee hörte sie auf zu existieren und konnte 1946 in München reaktiviert werden.

⁵⁶ Siehe A. Korab, *Die Entwicklung der kommunistischen Parteien in Ost- und Mitteleuropa. 1. Teil: Polen, Ungarn, Tschechoslowakei*, Hamburg 1962.

(1962) und Weisser Adler, Kreuz und rote Fahne. Chronik der Krisen des kommunistischen Herrschaftssystems in Polen, 1956–1982⁵⁷ (1982).

In München arbeitete Osadcuk mit Borýs Levyc'kyj (deutsche Schreibweise Boris Lewytskyj) zusammen, mit dem er sich auch anfreundete. Der in der heutigen Ukraine wenig bekannte Levyc'kyj war zunächst Nationalist, später Sozialdemokrat und dann ein überzeugter Liberaler. Wie Osadcuk publizierte er viel und kompetent über die sowjetische Politik und das „sowjetische Lager“ und verschaffte sich nicht nur unter seiner Leserschaft, sondern auch unter den Sowjetolog:innen Autorität und Respekt.⁵⁸

Als er 1992 die Ukrainische Freie Universität kritisch unter die Lupe nahm, kamen seine „atamanischen“ Qualitäten zum Vorschein. In der zehnten Ausgabe der „Kultura“ schrieb er, dass Demokraten von der Universität entfernt worden seien und die Universität zur geistigen Stätte des

⁵⁷ Siehe B. Osadcuk, *Weisser Adler, Kreuz und rote Fahne. Chronik der Krisen des kommunistischen Herrschaftssystems in Polen, 1956–1982*, Zürich 1982.

⁵⁸ Borys Levyc'kyj (1915–1984) war Journalist, Politikwissenschaftler und Politiker. 1939 schloss er sein Studium an der Johann II. Kasimir-Universität in Lwów (damals Lwów) ab. Als ehemaliger Anhänger Stepan Banderas verließ er die Nationalisten 1942 und lebte seit Kriegsende in München. 1946 gehörte er zu den Mitbegründern der Ukrainisch-Revolutionären Demokratischen Partei (Ukrajíns'ka revoljucijno-demokratýčna pártija, URDP). Von 1949 bis 1956 war er zusammen mit Iván Majstrénko und Vsevolod Holubnychy Mitherausgeber der Zeitung „Vpered“, eines Presseorgans des linken Flügels der URDP. Nach 1956 brach er mit den Kreisen der ukrainischen Emigration. Er kritisierte die Anführer der ukrainischen Diaspora u. a. vor dem Hintergrund ihrer Kollaboration mit den Deutschen im Zweiten Weltkrieg und ihrer Strategie einer scharfen antikommunistischen Rhetorik. Er sprach sich für die Unterstützung der revisionistischen Bewegungen in den osteuropäischen Ländern sowie für die von der UdSSR unabhängige kommunistischen Strömungen wie den Titoismus und den Maoismus aus. Ab 1956 widmete er sich der Sowjetologie: Er war u. a. Berater für die Sowjetunion bei der SPD, Mitarbeiter des Forschungsdienstes Osteuropa in Düsseldorf, Experte bei der Friedrich-Ebert-Stiftung und veröffentlichte in der Fachzeitschrift „Osteuropa“ sowie in den „Österreichischen Heften“. Er war Autor zahlreicher Schriften, die zum Teil unter seinem Pseudonym Paul Sikora erschienen und in viele Sprachen übersetzt wurden. In seinen letzten Lebensjahren seines Lebens lehrte er an der Ukrainischen Freien Universität in München. Er wurde von den Geheimdiensten aus der UdSSR und DDR verfolgt. Mehr zu seinem Leben vgl. B. Berdychowska, *Od nacjonalisty do lewicowca (Przypadek Borysa Łewyckiego)*, in: *Zeszyty Historyczne* 145/2003, S. 214-230; H. Bubke, *Der Einsatz des Stasi- und KGB-Spions Otto Freitag im München der Nachkriegszeit*, Hamburg 2004, S. 114-120.

nationalistischen Lagers geworden sei. Petro Goj, der damalige Rektor der UFU, protestierte gegen Osadczyks These in einem Brief an die Redaktion der „Kultura“, den Giedroyc in der dritten Ausgabe von 1993 veröffentlichte. Von 1984 bis 1987 versuchte sich Osadczyk in München nicht nur als Autor und Dozent, sondern auch als Verleger, genauer gesagt als verantwortlicher Redakteur der Zeitschrift „Vidnova“, die eine Art ukrainisches Pendant zur „Kultura“ werden sollte, und dessen Redaktionskollegium auch Jerzy Giedroyc angehörte. Osadczyk erinnerte sich:

Die Idee von ‚Widnowa‘ kam nicht von mir, sondern von meinem amerikanischen Kollegen Jaroslaw Pelenski.⁵⁹ Er hatte sie spontan aufgeworfen, begann Verhandlungen mit mir und mit anderen, und dann beschloss er, dass ‚Widnowa‘ in Europa herausgegeben werden sollte. [...] Wir wollten uns mit keiner politischen Gruppe verbinden, sondern ausschließlich der Verbreitung der demokratischen Ideen im Exil widmen. [...] Wir gaben mehrere Hefte heraus, die vor allem den polnisch-ukrainischen Beziehungen gewidmet waren. Später gab es eine Sondernummer über die Tragödie von Tschernobyl, und dann erklärte mir Pelenski plötzlich, dass es an der Zeit wäre, ‚Widnowa‘ zu beenden, weil es kein Geld mehr für eine Fortsetzung der Zeitschrift gäbe. [...] Schade, weil es eine Zeitschrift war, die einen guten Start hatte und sich zu entwickeln begann.⁶⁰

Als sehr viel erfolgreicher und für die polnisch-ukrainischen Beziehungen dienlicher erwies sich hingegen eine eher zufällige Begegnung Osadczyks mit dem Direktor des Verlags *Instytut Literacki* [Institut für Literatur] in Maisons-Lafitte, Jerzy Giedroyc.

⁵⁹ Jaroslav Pelenskyj (geb. 1929), Historiker, Politikwissenschaftler, Professor, im Jahr 1992 ausländisches Mitglied der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine (*Національна академія наук України, NAN*), Vollmitglied der Ukrainian Free Academy of Sciences (*Української вільної академії наук, УВАН*). Autor von Studien zur osteuropäischen Geschichte des späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit, der polnisch-ukrainischen Beziehungen, der ukrainischen soziopolitischen Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts und von politischen Studien. Seit 1987 Präsident des W. K. Lypynsky East European Research Institute in Philadelphia (USA). Direktor des Instituts für Osteuropaforschung der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine (1993–2008; seit 2001 Institut für Europastudien der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine [*Instytut jevropejs'kych doslidžen', NAN Ukraïny*]). Für ausführliche Informationen, siehe П. Гай-Нижник, Я. Пеленський, *Етапи життєвого і наукового шляху*, in: „Київська старовина“ 1/2004, S. 155–162.

⁶⁰ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 137–138.

Die Begegnung mit Giedroyc

Osadcuk und Giedroyc trafen sich im Juni 1950 im Hotel Savoy in Berlin, wo letzterer und dessen engster Mitarbeiter Józef Czapski untergekommen waren.⁶¹ Sie waren zum Gründungskongress für kulturelle Freiheit angereist, der in der Nähe des Hotels stattfand. Zwar war Osadcuk nicht offiziell zum Kongress eingeladen worden, er kam aber als Journalist der „Neuen Zeitung“

Der Kongress für kulturelle Freiheit war als Reaktion auf die unterschiedlichen internationalen Foren entstanden, die von den Stalinisten in Ost-Berlin organisiert worden waren, wie etwa der bekannte Weltkongress der Intellektuellen zur Verteidigung des Friedens (*Światowy Kongres Inteligentów w Obronie Pokoju*), der im August 1948 in Wrocław stattgefunden hatte. Mit diesem Weltkongress hatte Moskau zeigen wollen, dass die Mehrheit der Intellektuellen in Europa den Kommunismus unterstütze.

Auf dem West-Berliner Kongress dominierten Antikommunist:innen, die eine Alternative zu den links liebäugelnden Intellektuellen des Westens darstellten, die der Welt Illusionen über die Sowjetunion servierten. Auch der Berliner Kongress appellierte an die Verfechter:innen des Friedens – mit einer einzigen Einschränkung: Dass er sich explizit an überzeugte Antikommunist:innen richtete, die wussten und verstanden, was in der stalinistischen UdSSR tatsächlich geschah. Ideengeber des Kongresses war Melvin Lasky, ehemaliger Trotzkiist aus New York, Publizist und Begründer der liberalen Zeitschrift „Der Monat“. Die Initiatoren des Kongresses gehörten somit zu den Menschen, denen die Westalliierten nach der Teilung Deutschlands und Berlins vertauten.⁶²

Umso feindseliger war die Haltung der Stalinisten gegenüber den Kongressteilnehmer:innen. „Auf dem Kongress herrschte eine Atmosphäre der Angst; viele Teilnehmer fürchteten sich davor, vom NKWD

⁶¹ Józef Czapski (1896–1993) war Maler, Schriftsteller, Literaturkritiker und Gulag-Häftling. Über seine Zeit in den sowjetischen Lagern verfasste er die Memoiren *Wspomnienia starobielskie* [Erinnerungen aus Starobielsk] (1944) und *Na nieludzkiej ziemi* (1949) [Unmenschliche Erde, 1967]. Einer der engsten Mitarbeiter von Jerzy Giedroyc und Redaktionsmitglied der „Kultura“.

⁶² Ausführlich zum Thema, siehe: P. Grémion, *Konspiracja wolności. Kongres Wolności Kultury (1950–1975)*, Warszawa 2004.

entführt zu werden“⁶³, erinnerte sich Giedroyc Jahre später. Der Kongress fand dennoch statt. Józef Czapski hielt eine lebhaftes Rede, die sogar auf Deutsch begann und die einzige Stellungnahme war, in der u. a. die ukrainische Frage angesprochen wurde. Durch eben diesen Beitrag lernten sich Giedroyc und Osadczuk kennen und schätzen.⁶⁴ Letztgenannter erinnerte sich:

Das erste Gespräch war von einer gewissen Distanz und Misstrauen geprägt. Für den Verfasser dieser Zeilen war es im Vergleich zu früheren Erkundungen ein einschneidendes Erlebnis. Es wurde deutlich, dass ich es endlich mit einem Milieu zu tun hatte, das sich seiner Ziele bewusst und unabhängig in seinem Denken war sowie danach strebte, neue Inhalte zu kreieren [...]. Und so begann unsere Zusammenarbeit [...].⁶⁵

Für Giedroyc war der Aufbau guter Beziehungen zur Ukraine ebenso eine Lebensaufgabe wie die Unabhängigkeit Polens. Schon in den 1930er Jahren, vor dem Hintergrund der polnisch-ukrainischen Konflikte, war Giedroyc als Redakteur für meinungsbildende Zeitschriften junger konservativer Kreise („Bunt Młodych“ und später „Polityka“) sowie als Staatsbeamter auf der Suche nach Wegen der Verständigung gewesen. Er war davon überzeugt, dass ein Dialog erst aufgenommen werden

⁶³ J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, opr. i posł. opatrzył K. Pomian, Warszawa 2006, S. 188.

⁶⁴ „Für die beiden Ankömmlinge aus dem Westen war ich ein unbekannter, etwas exotischer Vogel. Sie wussten nichts über mich und es schien ihnen schwer zu fallen, meine Geschichten über das Schicksal eines Mannes zur Kenntnis zu nehmen, der aus dem fernen Kolomea nach Zentralpolen und dann nach Berlin katapultiert worden war. Ich hingegen wusste etwas über sie. Über Czapski aus den Erzählungen des jungen Łubieński aus Kazimierz Wielki; über Giedroyc zunächst aus meiner sporadischen Lektüre der ‚Polityka‘, die mir der Zeitungsverkäufer Lopek in Pińczów geliehen hatte und dann aus dem Munde Stepan Skrypnyks während unserer Gespräche im Lubliner Chełm [Cholm], eines ehemaligen Sejm-Abgeordneten aus Wolhynien, Cousin von Ataman Petljura und Freund des Woiwoden Józefski. Etwas später von Henadi Kotorowycz (ukr. Henadij Kotorovyč), einem ukrainischen Journalisten, der als Parlamentsberichterstatte für die ‚Polityka‘ tätig war [...] Ich hatte das Gefühl, endlich gefunden zu haben, wonach ich suchte und träumte: einen Weg des Dialogs und der Partnerschaft.“, in: B. Osadczuk, *Rola Jerzego Giedroycia w stosunkach polsko-ukraińskich*, in: K. Pomian (Hg.), *Jerzy Giedroyc – Redaktor, Polityk, Człowiek*, Lublin 2001, S. 159.

⁶⁵ Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat* (siehe Fn. 5), S. 128.

könne, wenn Polen die Reife erlange, die Ukraine als ebenbürtigen Partner anzuerkennen. Später, als er sich als Mitglied der Anders-Armee im Nahen Osten wiederfand, verfasste Giedroyc für die Soldaten ukrainischer Herkunft ein Gebetsbuch in ihrer Muttersprache.

Es ist wichtig, daran zu erinnern, dass es in den späten 1940er und frühen 1950er Jahren nach dem tragischen Bruderkrieg nicht viele gab, die gewillt waren, diesen Dialog zu führen – einen Dialog und eben keine Erweiterung der Liste gegenseitiger Anschuldigungen. Auch aus diesem Grund kam Giedroycs Initiative zur Entwicklung eines Konzepts für die künftigen polnisch-ukrainischen Beziehungen nicht sofort zustande. Zu Beginn schlug Giedroyc 1948 die Ausarbeitung eines solchen Konzepts Aktivisten vor, die sich in der ukrainischen Bevölkerung eines hohen Ansehens erfreuten; dazu gehörten beispielsweise Jerzy Stempowski⁶⁶ (Sohn von Stanisław Stempowski, der Minister unter Symon Petljura gewesen war), Stanisław Vincenz⁶⁷ (Autor des Epos *Na wysokiej poloninie* [Auf den Almen] über das Leben der Huzulen), sowie der bedeutende politische Denker Piotr Dunin-Borkowski⁶⁸. Aufgrund Dunin-Borkowskis vorzeitigen Todes konnte die Initiative nicht umgesetzt werden, doch fand Giedroyc bald einen anderen Weg.

Er initiierte eine öffentliche Debatte über die Anerkennung der neuen Grenzen Polens – die damals schmerzlichste aller Fragen –, die unter den Abonnent:innen der „Kultura“ eine vorhersehbare Welle der Empörung auslöste und eine heftige Diskussion nach sich zog. Giedroyc lehnte es aber ab, klein beizugeben – und setzte die Debatte fort, wobei er im Rahmen seiner Zeitschrift gleichzeitig verschiedene Ereignisse aus der polnisch-ukrainischen Geschichte und Gegenwart vorstellte. Der erste Text, der die polnisch-ukrainischen Beziehungen zum Gegenstand lebhafter Diskussionen machte, war ein Artikel des Dichters und

⁶⁶ Jerzy Stempowski (1893–1969) war Theaterkritiker, Übersetzer und einer der bedeutendsten polnischen Essayisten. Seit 1940 lebte er in der Schweiz und publizierte unter dem Pseudonym Paweł Hostowiec. Von ihm übernahm Bohdan Osadczuk später die Vermittlerrolle zwischen der „Kultura“ und der ukrainischen Emigration.

⁶⁷ Stanisław Vincenz (1888–1971) war Schriftsteller, Philosoph, Essayist und Übersetzer und arbeitete mit der Pariser „Kultura“ zusammen.

⁶⁸ Piotr Dunin-Borkowski (1890–1949) war Politiker, Staatsfunktionär und Publizist. Er war mit den von Jerzy Giedroyc herausgegebenen Zeitschriften „Bunt Młodych“ und „Polityka“ verbunden und angesichts der Bedrohung durch die UdSSR ein Verfechter der polnisch-ukrainischen Zusammenarbeit.

Übersetzers Józef Łobodowski⁶⁹, der in der zweiten Ausgabe der „Kultura“ von 1952 unter dem Titel *Przeciw upiorom przeszłości* [Gegen die bösen Geister der Vergangenheit] erschien. Hierbei muss hervorgehoben werden, dass die „Kultura“ von Beginn an Texte aus der ukrainischen Literatur in der Übersetzung von Łobodowski sowie dessen eigene Artikel über selbige veröffentlichte – bis 1996 erschienen insgesamt 130 solcher Beiträge.⁷⁰

Mit *Kronika ukraińska* [Ukrainische Chronik] brachte die „Kultura“ eine neue Rubrik, deren ständiger Autor Bohdan Osadczuk wurde. Mit *Kronika polsko-ukraińska* [Polnisch-ukrainische Chronik] erschien in der Juni-Ausgabe 1952 unter dem Pseudonym BEO sein erster Beitrag in dieser Rubrik.⁷¹ Osadczuk publizierte bis zur Einstellung der Zeitschrift 2000 weiter in der „Kultura“. Dabei handelte es sich hauptsächlich um Texte über das Leben der ukrainischen Emigration, die polnisch-ukrainischen Beziehungen sowie die politische Lage in den Ostblockländern und in West-Deutschland. In den 637 Ausgaben der „Kultura“ erschienen etwa 160 Artikel von Osadczuk, auch sind etwa 900 Briefe zwischen Osadczuk und Giedroyc erhalten geblieben.⁷² Letztgenannter sollte später schreiben:

Bohdan Osadczuk hat nicht nur immer schon sehr präzise über die polnisch-ukrainischen Beziehungen informiert, er half vor allem der ‚Kultura‘ dabei, den Kontakt zu führenden ukrainischen Persönlichkeiten herzustellen. Als wir mit unserer Tätigkeit begannen, hatten wir überhaupt keine Ahnung, wie die ukrainische Emigration im Westen aussah, und hier war vor allem Osadczuk ein sehr wertvoller Vermittler.⁷³

⁶⁹ Józef Łobodowski (1909–1988) war Dichter, Publizist, Prosaiker und Übersetzer. Zwischen 1914 und 1922 hielt er sich in Russland und Georgien auf, dann ließ er sich in Polen nieder. Ab 1939 war er im Exil. Ab 1941 lebte er in Spanien, war Mitbegründer und von 1945 bis 1975 Redakteur der polnischen Sektion von Radio Madrid. Unter den Mitarbeiter:innen der „Kultura“ zählte er zu den wichtigsten Ukraine-Experten.

⁷⁰ Siehe Л. Шаруга, „Культура“ и український вопрос, in: „Новая Польша“ 2/2006, S. 19.

⁷¹ BEO, *Kronika polsko-ukraińska*, in: „Kultura“ 5/1952, S. 125-132.

⁷² Siehe W. Sikora, *Pożegnanie Bohdana Osadczuka*, in: Hofmann (Hg.) *Ukraiński Polonofil* (siehe Fn. 9), S. 74.

⁷³ J. Giedroyc, *Słowo wstępne*, in: Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat* (siehe Fn. 5), S. 5.

Bohdan Osadczuk wiederum schrieb in einem Artikel über Jerzy Giedroycs Rolle in den polnisch-ukrainischen Beziehungen:

Gelegentlich bedrängte ich Jerzy, mir zu erklären, wie und warum er die ukrainische Frage für sich entdeckt hatte. [...] Begonnen hat es mit Myron Kordubas⁷⁴ Vorträgen über die ukrainische Geschichte. Giedroyc hatte sein Jurastudium bereits abgeschlossen, sodass der Besuch der Vorlesungen und Seminare von Professor Korduba, Experte für ethnische und territoriale Fragen der Grenzgebiete, für den jungen Politiker und angehenden Redakteur ein großes Vergnügen war. Die Vorträge des ukrainischen Historikers aus Warschau spielten in Jerzy Giedroycs politischer wie verlegerischer Tätigkeit eine enorme Rolle. Die ukrainische Frage wurde für ihn zeit seines Lebens zu einem zentralen Thema.⁷⁵

Obwohl Polen das zentrale Thema in Giedroycs Leben war, ist Osadczuks Einschätzung gerechtfertigt, zumal Giedroyc die Entscheidung der polnischen Frage ganz unmissverständlich von der Lösung der ukrainischen abhängig machte. Bogumiła Berdychowska weist treffend auf folgende Schlüsselemente hin, die zur Giedroycs Ukraine-Strategie gehörten: die Diskussion der Grenzfrage; eine Reflexion über das historische Erbe und kritische Analyse der polnisch-ukrainischen Vergangenheit; eine systematische Beobachtung der Veränderungen in der Ukraine und Versuche, auf die dortigen Prozesse Einfluss zu nehmen; Bemühungen um eine „Internationalisierung“ der ukrainischen Frage; sowie eine möglichst umfassende Darstellung der ukrainischen Kultur.⁷⁶

In der Tätigkeit der „Kultura“ war die ukrainische Frage keineswegs etwas Isoliertes, sondern Teil eines Projekts, das Juliusz Mieroszewski⁷⁷ 1974 in seinem grundlegenden Artikel *Rosyjski ‚kompleks polski‘ i obszar ULB* [Der russische ‚Polenkomplex‘ und das Gebiet ULB] aufzeigte. So schrieb er u. a.:

⁷⁴ Myron Korduba (1876–1947) war Historiker, Publizist und Übersetzer. Seit 1929 lehrte er an der Warschauer Universität, bis sie von den Deutschen geschlossen wurde. Zwischen 1944 und 1947 lehrte er an der Universität in Lwiw.

⁷⁵ Osadczuk, *Rola Jerzego Giedroycia* (siehe Fn. 64), S. 163.

⁷⁶ Siehe B. Berdychowska, *Giedroyc i Ukraińcy*, in: Giedroyc, *Emigracja ukraińska, Listy 1950–1982* (siehe Fn. 6), S. 26.

⁷⁷ Juliusz Mieroszewski (1906–1976) war Journalist, Publizist und politischer Beobachter. Während des Zweiten Weltkriegs verließ er Polen, arbeitete als Publizist für die polnische Exilregierung und lebte in London. In den Jahren 1950–1972 war er für die „Kultura“ als Redakteur der *Kronika angielska* tätig.

Sollte in Osteuropa jemals nicht nur Frieden, sondern auch Freiheit herrschen, so gibt es dort keinen Platz für jedweden Imperialismus – weder für den russischen noch für den polnischen. Wir können nicht lauthals darüber klagen, dass die Russen den Ukrainern Kyjiw zurückgeben mögen und gleichzeitig verkünden, dass Lwów an Polen zurückgegeben werden müsse.⁷⁸

Und später, im selben Artikel:

Wenn wir der Einfachheit halber das Gebiet, welches die Ukraine, Litauen und Belarus umfasst, mit der Abkürzung ULB bezeichnen, dann muss man feststellen, dass in der Vergangenheit und zum Teil auch heute noch das ULB-Gebiet mehr als nur ein ‚Zankapfel‘ zwischen Polen und Russland war. Das ULB-Gebiet determiniert die Form der polnisch-russischen Beziehungen und verdammt uns entweder zum Imperialismus oder zum Satellitentum.⁷⁹

Ein Ausweg aus diesem traurigen Dilemma könne nur durch eine konsequente Arbeit am Aufbau eines souveränen ULB-Gebiets gelingen, so die zentrale These von Mieroszewski und Giedroyc.

Zu einem der grundlegenden Probleme im Zusammenhang mit der ukrainischen Frage wurde das Postulat, die Mythologie der sogenannten *Kresy* [eine polnische Bezeichnung für die ehemals östlichen Grenzgebiete Polens, Anm. d. Ü.] aufzugeben. In einem Mitte der 1990er Jahre verfassten Brief an Leszek Szaruga schlug Jerzy Giedroyc vor, auf die Begriffe *Kresy* und *kresowy* [Adjektiv von *Kresy*, Anm. d. Ü.] zu verzichten, da sie für ukrainische Menschen beleidigend seien und mit der polnischen imperialen Geschichte assoziiert würden und sie stattdessen durch *pogranicze* [Grenzland] und *pograniczny* [Adjektiv von *pogranicze*, Anm. d. Ü.] zu ersetzen.⁸⁰

Giedroyc idealisierte die polnisch-ukrainischen Beziehungen nie, und auch Osadczuk betrachtete sie ohne Illusionen:

[...] zwei Nationen, deren historische Entwicklung sehr unterschiedlich war. Verwandtschaften gab es eigentlich nur am Anfang unserer Geschichte, zu Zeiten der Piasten in Polen und des Kiewer Reiches. Danach trennten

⁷⁸ J. Mieroszewski, *Rosyjski „kompleks polski” i obszar ULB*, in: „Kultura” 89/1974, S. 7.

⁷⁹ Ebd.

⁸⁰ Siehe Шаруга, „Культура” и украинский вопрос (siehe Fn. 70), S. 20.

sich die Wege und führten zu vollkommen unterschiedlichen Prozessen. Das Polen der Piasten wuchs zu einer Macht heran, und die Ukraine des Kiewer Reiches versank in Machtlosigkeit. Der schmerzlichste Stoß, der den Ruthenen-Ukrainern versetzt wurde, war die Nichtanerkennung dieses Teiles des Jagiellonen-, Imperiums' als eines autonomen Mitglieds, das der Krone und Litauen gleichgesetzt worden wäre. Weitere tragische Kapitel waren die Verachtung der russisch-orthodoxen Religion und das fehlende Verständnis für die Rolle der griechisch-katholischen Kirche. Im Ergebnis der Expansion der römisch-katholischen Kirche, die in diesem Fall mit der polnischen Vorherrschaft identisch war, verlor die Ukraine einen Großteil ihrer Aristokratie. Den anderen Teil schluckte später das zaristische Russland in der linksufrigen Ukraine [...].⁸¹

Infolge dieser Gemengelage gebe es laut Osadcuk

[...] in der Haltung der Polen das Element der Überheblichkeit, das Verhältnis der ‚Herren‘ und ‚Rüpel‘, das in der Zeit polnischer Teilungen⁸² in den Ländereien polnischer Landbesitzer auf ukrainischem Gebiet bestätigt wurde, vor allem in der rechtsufrigen Ukraine. Das wurde noch durch die Kollaboration des polnischen Adels mit den russischen Behörden vertieft, um den Preis der Toleranz hinsichtlich der Eigentumsprivilegien. Frühere Kosakenkriege brachten keine Wendung zum Besseren, sondern bestätigten eher das Stereotyp des Ukrainers als Unruhestifter, mit der Zeit auch als ruchloser Mörder. Der Gebrauch dieser Art von Prototypen wird sich noch in der Zeit Volkspolens verstärken. Nachdem das feindliche Stereotyp des Deutschen aufgrund der Entstehung eines Staates ‚guter Deutscher‘, der Deutschen Demokratischen Republik, verbraucht war, musste man ein anderes Objekt für die ‚Wut des Volkes‘ finden, das die Aufmerksamkeit von den stalinistischen Verbrechen ablenkte. Auf diese Weise wurde das Bild des ukrainischen Feindes [...] gefestigt.⁸³

Eine nicht unbedeutende Rolle in den polnisch-ukrainischen Beziehungen spielten die beiderseitig negativen Stereotypen. Osadcuk

⁸¹ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 41-42.

⁸² Inzwischen wird in der deutschsprachigen Forschung die Bezeichnung „Teilungen Polen-Litauens“ verwendet, vgl. u. a. Hans-Jürgen Bömelburg, Andreas Gestrich, Helga Schnabel-Schüle (Hg.), *Die Teilungen Polen-Litauens. Inklusions- und Exklusivmechanismen, Traditionsbildung, Vergleichsebenen*, Osnabrück 2013, Anm. d. Ü.

⁸³ Kerski/Kowalczyk, *Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse* (siehe Fn. 3), S. 42.

versuchte sie niederzureißen. Interessanterweise bildete er gemeinsam mit Jerzy Stempowski, Stanisław Vincenz und Józef Łobodowski in der „Kultura“ eine Art ukrainische Lobby, in der er die einzige Person ukrainischer Herkunft war. Er unternahm auch viel, um Autoren aus den Kreisen der jüngeren ukrainischen Emigration für eine Kooperation mit der „Kultura“ zu gewinnen, und versuchte insbesondere eine Zusammenarbeit mit Vertretern derjenigen Emigration zu erwirken, die von östlicherseits des Sbrutsch kamen [der von 1772 bis 1918 den Grenzfluss zwischen der Habsburgermonarchie und dem Russischen Reich bildete, Anm. d. Ü.]. Die Rede ist von den sogenannten Ostlern (poln. *wschodniacy* bzw. ukr. *schidnjaki*) aus der Ukrainischen Revolutionär-Demokratischen Partei (*Ukrajins'ka revoljucijno-demokratyčna partija*, URDP) mit dem Schriftsteller und Bürgerrechtler Ivan Bahrjanyj⁸⁴ an der Spitze, der sich Osadczuk annäherte und deren Mitglied er sogar eine Zeit lang war.

Das war nicht einfach, denn nur wenige Vertreter dieses Milieus verstanden, wie wichtig und bedeutsam der Ausbau der Beziehungen zu Polen war. Auf Osadczuks Kollegen und Freunden lastete das propagandistische Stereotyp der antiukrainischen „weißen Polen“ (*bilopoljaky*). Gegen diese Ansichten kämpfte Osadczuk mit Beiträgen in den „Ukrajins'ki visti“, der damals einzigen demokratischen Stimme der ukrainischen politischen Emigration. Von Anfang an zeigte er sich solidarisch mit den Ideen Symon Petljuras (was auch den Überzeugungen Giedroycs entsprach). Osadczuk setzte nicht wie beispielsweise die Nationalisten des Bandera-Lagers auf einen Dritten Weltkrieg (was im Übrigen auch radikale Vertreter der polnischen Emigration taten), sondern auf einen allmählichen friedlichen Wandel, d. h. auf einen evolutionären Weg, den so ähnlich auch Giedroyc und Mieroszewski vertraten.

⁸⁴ Ivan Bahrjanyj (1906–1963) war Schriftsteller und Bürgerrechtler, seit 1945 lebte er in der Emigration in Deutschland, wo er 1948 die *Українська революційно-демократична партія* (Ukrainische Revolutionär-Demokratische Partei, URDP) gründete und die Zeitung „Ukrajins'ki visti“ [Ukrainische Nachrichten] herausgab. Er war Anwärter auf den Literaturnobelpreis und hatte auch eine reelle Chance ihn zu erhalten, zumal er mit *Sad Hetsymans'kyj* (1950, engl. *Garden of Gethsemane*) und *Tyhrolovy* (1946, engl. *The Hunters and the Hunted*) bereits zwanzig Jahre vor Aleksandr Solženicyns *Der Archipel Gulag* zwei Romane über den Gulag geschrieben hatte, doch Bahrjanyjs plötzlicher Tod verhinderte eine offizielle Nominierung.

Darüber hinaus trugen die bereits erwähnten Verbindungen Osadczuks zur westdeutschen und schweizerischen Presse dazu bei, dass er die Ideen der „Kultura“ in diesen Medien verbreiten konnte.

Ein weiterer wichtiger Bereich, in dem Osadczuk mit Giedroyc zusammenarbeitete, war die Suche und Anwerbung neuer Mitarbeiter aus dem Kreis ukrainischer Intellektueller und Publizisten, die Osadczuk kannte. Dank Osadczuks Vermittlungen nahm Giedroyc Kontakt mit Borys Levýc'kyj, Ivan Lysjak-Rudnyč'kyj und Ljubomyr Ortyšnyč'kyj⁸⁵ auf. Aktiver Korrespondent der „Kultura“ wurde Ivan Košelivec⁸⁶, der zunächst Redakteur der Zeitung „Ukrajins'ka literaturna hazeta“ [Ukrainische Literaturzeitung] und später der Monatszeitschrift „Sučasnist“ [Modernität] war. Zu Autoren und Publizisten der „Kultura“ wurden zudem so bekannte Vertreter der ukrainischen Emigration wie Leonid Mosendz⁸⁷, Jevhen Malanjuk⁸⁸, Jurij Lavrinenko⁸⁹ und Professor Mykola

⁸⁵ Ljubomyr Ortyšnyč'kyj (1919–1961) war Publizist, OUN-Aktivist, Mitbegründer des *Sojuz Ukrajins'kych Kombataniv*, Herausgeber der Zeitschrift „Visti“ und Mitarbeiter bei Radio Svoboda.

⁸⁶ Ivan Košelivec' (1907–1999) war Literaturwissenschaftler, Kritiker, Publizist, Übersetzer und Chefredakteur der Zeitschrift „Sučasnist“ (1961–66, 1976–77, 1983–84). Er lebte seit 1944 im Exil in Österreich und in Deutschland. Das wichtigste Projekt, das Košelivec' als Auftrag vom Pariser Verlag *Instytut Literacki* erhalten hatte, war die Anthologie *Ukrajina 1956–1968*, die 1969 unter dem Titel *Ukraina 1956–1968* auch in polnischer Übersetzung erschien.

⁸⁷ Leonid Mosendz (1897–1948) war Dichter, Prosaiker, Essayist und publizierte unter dem Pseudonym Leonid Korzon. Nach dem Untergang der Ukrainischen Volksrepublik im Jahr 1920 emigrierte er nach Polen, lebte dann in Tschechien, der Slowakei, Österreich und der Schweiz. Er war der erste ukrainische Autor, von dem 1948 in der „Kultura“ ein Artikel veröffentlicht wurde.

⁸⁸ Jevhen Malanjuk (1897–1968) war Dichter, Publizist und Historiosoph. Nach dem Untergang der Ukrainischen Volksrepublik 1920 emigrierte er nach Polen, lebte in Tschechien, Deutschland und seit 1949 in den USA. Sein erster Beitrag in der „Kultura“ erschien 1948 unter dem Pseudonym Julian Kardosz und widmete sich dem kulturellen Leben der ukrainischen Emigration. Malanjuk verband eine besonders enge Beziehung zu Stanisław Stępiński. Giedroyc wünschte sich, dass Malanjuk öfter in der „Kultura“ veröffentlichte, vgl. J. Giedroyc/J. Małaniuk, *Listy 1948–1963*, bearb., Einführung und Fußnotenapparat von H. Dubyk, Warszawa 2014.

⁸⁹ Jurij Lavrinenko (1905–1987) war Kritiker und Literaturhistoriker, der ab 1944 zunächst in Österreich, dann in Deutschland und schließlich seit 1950 in den USA im Exil lebte. Seine Texte erschienen unter dem Pseudonym Jurij Dywnycz. Giedroyc beauftragte ihn mit der Herausgeberschaft einer Anthologie, die im Pariser Verlag *Instytut Literacki* auf Ukrainisch unter dem folgenden Titel erschien: J. Lavri-

Hlobenko, Literaturhistoriker und Redaktionssekretär der *Enzyklopedija ukrajinostavstva* [Enzyklopädie der Ukraine].⁹⁰ Später sollte Osadczyk schreiben:

Grundlegend für meine Zusammenarbeit mit Giedroyc war, Wege zur Überwindung alter Konflikte abzustecken und nach Lösungen für die Zukunft zu suchen. Giedroyc war in diesem Zusammenhang eine dominante Schlüsselfigur. Er hatte Talent und eine visionäre Beharrlichkeit. [...] Wie kein anderer besaß er eine historische Perspektive, an die er ohne zu zögern glaubte. [...] Er tat dies ohne Fanatismus, als ob es etwas völlig Normales wäre. Ich erinnere mich, dass ich in unseren vielen und langen Gesprächen in Maisons-Laffitte ab und zu Zweifel oder Vorbehalte äußerte. Jerzy Giedroyc hörte sich all das geduldig an und korrigierte mich dann, ohne jemals aus der Fassung zu geraten.⁹¹

Das Tandem zwischen Giedroyc und Osadczyk, diesen beiden außergewöhnlichen Emigranten, war erfolgreich. Von ihren Heimatländern losgerissen und der realen Möglichkeit beraubt, zu überprüfen, welche Meinungen und Stimmungen in ihren (einer feindseligen und betrügerischen Propaganda ausgesetzten) Gesellschaften vorherrschten, handelten beide gegen die dominante Stimmung in Exilkreisen. Diese Stimmungen waren durch alte Konflikte zwischen Polen und Ukrainern geschürt (und hatten sich während des Zweiten Weltkrieges sowie infolge der 1947 durchgeführten Deportationen im Rahmen der „Aktion Weichsel“⁹² verschärft).

nenko, *Rozstriljane vidrodžennja: Antolohija 1917–1933. Poezija–proza–drama–esej*, Paris 1959.

⁹⁰ Mykola Hlobenko (1902–1957) war Literaturwissenschaftler und Pädagoge. 1943 ging er ins Exil. In München war er Redakteur der politischen Wochenzeitung „Ukrajins'ka trybuna“, die zwischen 1947 und 1949 erschien. 1950 debütierte er mit seinem ersten Text in der „Kultura“. Unter dem Pseudonym M. Słobożanin veröffentlichte er seine Erinnerungen an das ukrainische literarische Leben Ende der 1920er Jahre, darunter über den Prozess gegen die *Spilky wyswolennja Ukrainy* [Union zur Befreiung der Ukraine].

⁹¹ Osadczyk, *Rola Jerzego Giedroycia* (siehe Fn. 64), S. 162.

⁹² *Akcja „Wisła“* – der ursprüngliche Deckname war *Wschód* – wurde im April 1947 von den kommunistischen Behörden der Volksrepublik Polen eingeleitet. In der Folge wurden mehr als 150.000 Bürgerinnen und Bürger der Volksrepublik Polen ukrainischer Nationalität aus den südöstlichen Gebieten Polens in die westlichen und nordwestlichen Gebiete umgesiedelt, einschließlich der sogenannten wiederge-

Osadczyk und Giedroyc begannen einen Dialog, der dazu beitrug, alte Vorurteile und gegenseitige Anschuldigungen zu überwinden. Die in polnischer Sprache erscheinende Zeitschrift „Kultura“ war wiederum lange die einzige Plattform, die dieses Diskussionsformat ermöglichte (ein ebenso unabhängiges ukrainisches Pendant gab es nicht). Ohne Giedroyc, so Osadczyks Überzeugung,

[...] hätte das polnisch-ukrainische Grenzland heute ein polnisch-ukrainisches Kosovo, ein gegenseitiges Schlachthaus sein können. Nach einer langen Reihe an Konflikten und Kriegen sowie kurzen Perioden der Freundschaft haben wir hingegen seit vielen Jahren schon ein auf gegenseitigem Verständnis und dem beidseitigen Bedürfnis nach Zusammenarbeit und sogar Freundschaft beruhendes System aufgebaut, das in Grundzügen an eine Umsetzung der Pläne und Vereinbarungen von Józef Piłsudski und Symon Petljura erinnert. Ohne Jerzy Giedroyc, ohne seine Visionen und ohne seine praktische Arbeit, hätten wir all das nicht geschafft. Ich bin stolz und glücklich, dass ich mit ihm an diesem Werk zusammenarbeiten konnte.⁹³

Diesen Worten lässt sich mit Sicherheit hinzufügen, dass es auch ohne Bohdan Osadczyk zu keiner Entspannung in den polnisch-ukrainischen Beziehungen gekommen wäre und ein gegenseitiges Verständnis dieser beiden Länder, das angesichts der heutigen geopolitischen Lage in Europa von grundlegender Bedeutung ist, nicht möglich gewesen wäre.

wonnenen Gebiete (*Ziemie Odzyskane*), die nach der Niederlage NS-Deutschlands an Polen angegliedert wurden. Mehr als 20.000 Soldaten der polnischen Armee nahmen an der Operation teil, die örtliche Bürgermiliz, Offiziere des Sicherheitsdienstes (SB) und Grenzschutzbeamte nicht mitgezählt. Die Ukrainer:innen wurden – unter Wahrung bestimmter Verhältnisse – unter schlechteren Bedingungen als die Pol:innen angesiedelt. Formal endete die Aktion „Weichsel“ im Juli 1947, tatsächlich dauerten die Umsiedlungen bis Oktober desselben Jahres an. Für weitere Einzelheiten, siehe u. a. *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб*, Band 5: Акція „Вісла” 1947, Варшава-Київ 2006.

⁹³ Osadczyk, *Rola Jerzego Giedroycia* (siehe Fn. 64), S. 167.

Nach Giedroyc

2000 ging Jerzy Giedroyc von uns, also bereits nach der Systemtransformation in Polen und nach der ukrainischen Unabhängigkeitserklärung. Nach dem Fall des Kommunismus kehrte er trotz mehrfacher Einladung nie in sein Heimatland zurück. Zusammen mit ihrem Herausgeber ging auch die Monatsschrift „Kultura“ in die Geschichte ein, denn Giedroyc hatte veranlasst, dass die Zeitschrift nach seinem Tod eingestellt werden sollte.

1989 begann Bohdan Osadczyk, Polen zu besuchen, und 1990 kam er zum ersten Mal nach Kyjiw, noch bevor die Ukraine aus der Sowjetunion ausgetreten war. Später besuchte er mehrfach Lwiw, Kolomea, Charkiwi, Donec'k, sprach auf wissenschaftlichen und anderen Foren, führte Diskussionen, traf sich mit den Präsidenten Leonid Kravčuk und Leonid Kúčma, gab Empfehlungen und gab seine Erfahrungen weiter. Die Demokratisierungsprozesse öffneten ihm die Tür nach Polen. Er traf sich mit dem Präsidenten Lech Wałęsa und arbeitete mit dem Präsidenten Aleksander Kwaśniewski zusammen. Regelmäßig veröffentlichte er in polnischen und ukrainischen Zeitschriften. Ohne diplomatische Rücksichtnahme reagierte er auf alle Erfolge und Misserfolge in den polnisch-ukrainischen Beziehungen und trat im Rundfunk und Fernsehen auf. In Kyjiw wurden seine Texte zum ersten Mal seit vielen Jahren wieder redigiert, weshalb er die Zusammenarbeit mit der Zeitung „Holos Ukrajiny“ (in der damals Serhij Pravdenko Chefredakteur war), dem Presseorgan des Obersten Rates [Verchóvna Ráda Ukrajíny, Parlament des ukrainischen Einkammersystems, Anm. d. Ü.] beendete. In anderen Zeitschriften publizierte er nach wie vor.

Am 19. Oktober 2011 starb Bohdan Osadczyk im Haus seiner Pflegekraft Agata Frajtag in Czechówka bei Myślenice südlich von Krakau. Es ist schwer nachzuvollziehen, wie genau er in dieses Dorf kam. Die erwähnte Pflegerin wurde kurz nach Osadczuks Beerdigung in einer lokalen Tageszeitung als „Psychotherapeutin in einer Berliner Klinik“, „Assistentin des Professors“ und dessen „Sekretärin“ dargestellt.⁹⁴ Sie erzählte, dass sie durch die Bekanntschaft zu Osadczuks Frau Iryna und auf ihre Einladung hin zur Familie Osadczyk gekommen sei. Kurz darauf – 2008 – verstarb Iryna Osadczyk und wurde in Augsburg beige-

⁹⁴ Aga, *zabierz mnie do Polski, chcę nią pooddychać! Prof. Bohdan Osadczyk zmarł w Czechówce*, in: „Dziennik Polski. Myślenicki Tygodnik“, 29.10.2011.

setzt. Im Sommer 2009 brachte Agata Frajtag Osadczuk zum ersten Mal in ihr Elternhaus nach Czechówka, wo er später auch Weihnachten feierte. Laut seiner Pflegerin forderte Osadczuk sie 2011 nach einem einwöchigen Aufenthalt in einem Berliner Krankenhaus auf, ihn nach Polen zu bringen, dem sie auch nachkam.⁹⁵

Besonders interessant ist die Information, dass die Pflegerin zusammen mit dem Redakteur Witold Ślusarski an Osadczuks Memoiren gearbeitet hat. „Die Autorisierung der Memoiren haben wir erst fünf Tage vor seinem Tod abschließen können“, erklärte Agata Frajtag.⁹⁶ Falls diese Memoiren tatsächlich existieren, sind sie bisher noch nicht veröffentlicht worden.

2017 reiste ich von Krakau nach Czechówka, wo ich besagtes Haus fand [...], in dem Bohdan Osadczuk seine letzten Tage verbracht hatte. Krystyna Fi., die Mutter von Agata Frajtag, erklärte sich bereit, mit mir über Osadczuk zu sprechen, Erinnerungen an ihren Mieter zu teilen, und lud mich in ihr Haus ein. Sie zeigte mir mehrere Fotoalben aus Osadczuks Besitz und sein in viele Pappkartons gepacktes Archiv. Auf meine Frage, was sie mit dem Archiv zu tun gedenke, antwortete sie, dass sie es gerne einem Interessierten verkaufen wolle.

Bohdan Osadczuks Beerdigung fand am 25. Oktober 2011 in der Allerheiligengemeinde in Zakliczyn statt. Es wurde ein Brief von Bronisław Komorowski, dem Präsidenten der Republik Polen, verlesen, in dem er den Verstorbenen als „treuen Botschafter der Freiheit“⁹⁷ bezeichnete. Auf dem Grabstein ist u. a. eingraviert: „Ataman der polnisch-ukrainischen Versöhnung. Botschafter des Friedens in der Welt.“ Die Tageszeitung „Gazeta Wyborcza“ schrieb: „Es ist schwer, sich die polnisch-ukrainische Versöhnung ohne ihn vorzustellen. Er baute sie auf, als es weder ein freies Polen noch eine freie Ukraine gab.“⁹⁸

Im Jahr 1983 wurde Osadczuk von der Pariser „Kultura“ mit dem Preis für Freundschaft und Zusammenarbeit (*Nagroda Przyjaźni i Współpracy*) ausgezeichnet. 2001 ehrte ihn der Präsident der Republik Polen mit dem Orden des Weißen Adlers (*Order Orła Białego*), der höchsten staatlichen Auszeichnung des Landes. Im selben Jahr verlieh ihm der

⁹⁵ Ebd.

⁹⁶ Ebd.

⁹⁷ Zit. Nach Hofman (Hg.), *Ukraiński polonofil* (siehe Fn. 9), S. 13.

⁹⁸ M. Wojciechowski, *Zmarł prof. Bohdan Osadczuk. Ukraiński Polak, polski Ukrai-niec*, in: „Gazeta Wyborcza“ 20.10.2011.

Präsident der Ukraine den Orden des Fürsten Jaroslaw des Weisen (*Orden knjazja Jaroslava Mudroho*) des fünften Grades, und ihm wurde die Ehrenbürgerschaft der Stadt Kolomea verliehen. 2005 wurde ihm die Ehrendoktorwürde der Nationalen Universität Donec'k und 2006 die der Nationalen Universität Kyjiw-Mohyla-Akademie verliehen.

Er wurde mit zahlreichen weiteren Preisen und Titeln ausgezeichnet, aber der vielleicht präziseste und daher wichtigste von ihnen, da er Osadczuks Werk am besten widerspiegelt, war der ihm in Polen verliehene Titel „Mensch des Grenzlandes“ (*Człowiek Pogranicza*) der Jahre 2005–2006. Den Preis erhielt er Anfang November 2006 in Sejny im nordöstlichen Polen, wo das Zentrum „Grenzland der Künste, Kulturen und Nationen“ (*Pogranicze – sztuk, kultur, narodów*) sowie die Stiftung Grenzland (*Fundacja Pogranicze*) ihren Sitz haben. Krzysztof Czyżewski, Gründer des Zentrums und der Stiftung, erklärt, dass der Begriff „Mensch des Grenzlandes“ sich auf

[...] einen toleranten Menschen, oft mit verworrenen familiären Wurzeln [beziehe], der sich durch Einfühlungsvermögen, kritischen Patriotismus, Resilienz gegenüber nationalen Phobien, Sprachgewandtheit, Neugier auf das andere [auszeichnet] und verbunden mit Weltoffenheit wie der Liebe zu seiner Heimat [sei].⁹⁹

Gleichzeitig unterstreicht die Verleihung des Titels „Mensch des Grenzlandes“ sehr deutlich die Tatsache, dass Osadczuk in Polen viel stärker rezipiert wird als in der Ukraine. Wie der Literaturwissenschaftler und Übersetzer Jurij Prochas'ko treffend anmerkte, lohnt es sich, über die Gründe für diese Diskrepanz

[...] zwischen dem Ausmaß der Persönlichkeit Osadczuks und seiner Bedeutung für die moderne europäische Geschichte – und dem geringen Bewusstsein dafür in der Ukraine [nachzudenken]. Aber das ist äußerst schwierig, denn es ist immer schwierig, absurde Phänomene zu verstehen. Sicherlich könnte man eine ganze Reihe recht zufriedenstellender Erklärungen für dieses Phänomen finden, aber sie können kaum das Gefühl der schmerzlichen Ungerechtigkeit und der noch größeren Bitterkeit darüber mildern, dass wir uns selbst so bereitwillig so viel vorenthalten.¹⁰⁰

⁹⁹ K. Czyżewski, *Linia powrotu*, Sejny 2008, S. 14.

¹⁰⁰ Ю. Прохасько, *Дон Кіхот із Коломиї*, in: Hofman (Hg.), *Ukraiński polonofil* (siehe Fn. 9), S. 61.

Es bleibt noch viel zu tun, um diesen Stand der Dinge zu ändern. Was wir brauchen, ist eine realistische, nicht überstürzte, sowie gründliche Erforschung des Lebens und Vermächtnisses von Bohdan Osadczuk auf der Ebene von Dissertationen und Monografien. Bislang sind nur erste Schritte in diese Richtung unternommen worden. Es lohnt sich, seine wissenschaftlichen Werke und die wichtigsten journalistischen und publizistischen Texte ins Ukrainische zu übersetzen und sie mit fachkundigen Kommentaren und einem Fußnotenapparat zu versehen. Dank der Gelehrsamkeit ihres Autors, seiner Fähigkeit, spezifische Situationen zu analysieren, sie geschickt zu konzipieren und den Verlauf der Ereignisse vorherzusagen, wurden diese Texte Mitte der 1950er Jahre und zu Beginn des 21. Jahrhunderts zu wertvollen „Steinen“ im großen intellektuellen Mosaik des politischen Lebens Europas und der Welt. Der Nobelpreisträger Czesław Miłosz sagte über Osadczuk: „Mit seinem Leben beweist er, dass sich ein hartnäckiges Festhalten an einer Sache zu einem roten Faden im Chaos der historischen Ereignisse entwickeln kann.“¹⁰¹

Man sollte alles tun, damit die Lehren aus Bohdan Osadczuks Arbeit, seinem kreativen Erbe, das u. a. der polnisch-ukrainischen Aussöhnung gedient hat und immer noch dient, zu einem aktuellen und organischen Bestandteil des zeitgenössischen wissenschaftlichen, politischen und gesellschaftlichen Diskurses in der Ukraine werden.

*Aus dem Polnischen unter Zuhilfenahme des ukrainischen Originals
von Jakub K. Sawicki*

¹⁰¹ Cz. Miłosz, *Słowo wstępne*, in: Osadczuk, *Ukraina, Polska, świat* (siehe Fn. 5), S. 7.

Додаток

Богдан Осадчук

Погляди українського полонофіла¹

Зазвичай, що журналісти, політики та монахи не обговорюють публічно своїх інтимних справ. Як же мені, залишаючись у рамках своєї професії, розповісти про причини полонофільства, як пояснити любов до поляків і звідки походить концепція посвяти польсько-українському взаєморозумінню? Це правда, що публіцист рідко має нагоду виявити свою натуру. Займаючись публічними справами, повинен залишатися в світі поглядів і аргументів в ім'я тієї чи іншої провідної ідеї. Як виразник влучних і зрозумілих формулювань, для широкого загалу читачів залишається анонімною постаттю. Як правило, виручають його в цьому погляди колеги по перу – в некрологах. Проте ця традиційна система фахової допомоги не є, як і все на цьому світі, досконалою. Ця okazія сама по собі не дуже весела, схиляє людей спокійної вдачі до немилосердно штучних оцінок. Іншим дає одноразовий шанс звести розрахунки, на які, за життя бідолаги, їм бракувало відваги. Але головна заковика в тому, що, згідно з правилами тлінного та загробного життя, заінтересований не може вже нічого спростувати.

Отже, єдиною страховкою перед подібними ускладненнями є ювілеї, зрозуміло, не власні, а тих журналів і видань, до яких щось писав. Користуючись такою датою в житті „Культури” – всупереч тому, що ще не прощаюся з колегами та читачами, – вирішив сам

¹ Передрук з Богдан Осадчук. *Україна, Польща, світ: Вибрані репортажі та статті*. Київ 2001. Польський оригінал: Bohdan Osadczyk, *Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila*, „Kultura” nr. 7-8, с. 202-207.

взяти слово. Але взявшись до справи, одразу побачив, що вона пекельно важка. Не в сенсі якоїсь перестраховки чи небезпеки відхилення від рамок „партійної правди” чи „партійної лінії”. Подібне мене не обходить. Знають про це поляки на Сході та Заході, які давно називають мене „отаманом”, який керується, тільки й переважно, власною думкою та власним пером. Знають про це й більшість моїх земляків, які читають „Культуру”. Важко з іншого погляду: неможливість подати всього, що на дорозі, повній безжурної відваги, багатьох сатисфакцій, але також похибок і навіть розчарувань, було суттєвим і несуттєвим, виструнчити все та зробити відбір між емоційними чинниками та суто раціональними для утворення балансу всього того, що, власне, було вирішальним при прийнятті рішення щодо того, що полюбив поляків, як братів, що, як своїх, чверть століття обороняю їх на арені міжнародної журналістики, що метою мого свідомого життя стало польсько-українське співробітництво. Не можна все це стиснути в сухі дати, перемішати й з усього, що утворилося, витягти, як у комп’ютері, коротке визначення.

Розшукуючи витоки любові до Польщі та поляків, сягаю думкою в дитинство, проведене на пінчовсько-прошовській землі не з волі рідних, а польської влади, яка мого батька, вчителя та лівого, як і багатьох інших так званих „заточенців”, півстоліття тому закотила в ці регіони. Там, між Скалбмежем, Казімежою Велкою, Хробжем, Вісліцою і Косьцельцем учив польський. Нестаткам та завзяттю – у селян, зарозумілості – у шляхти, страху – у комуністів, ідеалізму – у діячів селянської партії, дурості – у поліції. Перші лекції пройшли на луках у чабанів, у бійках і співах на п’яних веселих зборищах, на ярмарках і народних гуляннях, у бідних єврейських містечках Келеччини, але і в тиші білого дворику сьляської дивачки-поміщиці у Бошинку, яка вчила французької малого замазуру без черевик. І далі шляхами минулого до Вісліці та Косьцельця, до похмурих костьолів і синагог, до гімназійної лави в палаці Велопольських у Пінчові і до перших конфліктів за збереження власної національної тожності з речниками ендеківської асиміляції, до ставлення до романів та публіцистики народників Бурка, Скузи, Мортоня.

Навіть війна, яка залляла кров’ю та ненавистю багато польсько-українських зв’язків, не змогла розірвати старої дружби. Навпаки, у середовищі молодих людей, переважної більшості з лівиці, зав’язувалися нові зв’язки, які, незважаючи на пізніші поділи, витрима-

ли випробування часом. А також ті, з часів повоєнних, у польській військовій місії, у Берліні, яка на кілька років стала не тільки прихистком, а своєрідною обсерваторією, бо давала змогу в химерній єврейсько-міжнародній та неонаціоналістичній суміші вловити перші сигнали змін, які надходили, і трагедії польських євреїв, яка невблаганно наближалася.

Після школи з польських проблем дитячих років, післявоєнних і повоєнних університетів настали роки копіткого пошуку кола одномудців, тому що за існуючих умов поваленої України та невірної Польщі можливостей розпочати дискусії на тему найновішого періоду наших спільних історій – як підґрунтя пізнішої співпраці – не існувало ні у Варшаві, ні в Києві. Наступне двадцятиліття повністю це підтвердило. Досі у Варшаві не видано жодної солідної праці про польсько-українські відносини часів Першої світової війни. Немає також підручника історії України ХХ сторіччя, ані українського відповідника про новітню історію Польщі. А спосіб, у який трактуються центральні проблеми сучасності, – як це показали виступи Лукашевича, Мотики, Сичевського чи Тронька або Маланчука з нагоди Днів Польщі в Україні весною 1977 року – на сором боягузливі. Але повернімося після цього відступу до теми розповіді. Дороги пошуків були важкими та заплутаними. Під час „холодної війни” на території Західного Берліна перебувало кілька представників польського політичного життя на еміграції. Усі розуміли необхідність оздоровлення болючих проблем сусідства. Але невдовзі виявилось, що на цій дорозі не можна домогтися нічого нового. Через якийсь час випала okazія взяти участь в мюнхенських розмовах, де була створена польська секція Радіо Вільна Європа. Це були плідні, приємні розмови, особливо тому, що в них брала участь така компетентна людина, як уже покійний Станіслав Папроцький. Але після кожної дискусії залишалося почуття невдоволення. Врешті збагнув, у чому причина: діалогу, внаслідок відсутності творчого бачення, бракувало рішучості запропонувати сміливі рішення. Тому було багато причин: епігонство старшої генерації людей з санаційної Польщі, страх перед пошуком нової моделі відносин, нерозуміння того, які історичні зміни відбулися на просторі між Одером, Віслою, Бугом і Дніпром. Врешті, ясно, що працівники РВЄ перебувають на американській службі і не мають повної свободи в публічному житті. Хоча вона, безумовно, незмірно більша, ніж її мають їхні колеги в Варшаві та Києві. Зламував цей корсет

керівник колективу – лідер з усіма добрими та не дуже, рисами подібних характерів – Ян Новак-Єзьоранський. І навіть за такого розкладу сил багато зробив для спільної справи. Розумів значення польсько-українського взаєморозуміння та не боявся – і це найважливіше – наслідків статусу обмеженої суверенності, так званого „польського кону”. Хоча пізніше – зовсім з іншої причини – схрестилися його шпага з моєю кривою козацькою шаблею, у питаннях польсько-українських відносин скидаю свою шапку перед його гарячим чолом. Але і Ян Новак не був у змозі переломити всіх шлагбаумів мінливих американських аргументів, які обмежували дії мюнхенської групи. І цього не здатний зробити ніхто, хто перебуває на службі тієї чи іншої наддержави. Приклад „суверенної” Варшави чи „рівноправного” Києва – над чим обивателі над Віслою та Києвом кепкують вже давно, є, вочевидь, найзловіснішим прикладом рабовласництва. Проте і мюнхенське партнерство має, зрозуміло, дуже виразні елементи смиренності. Це не тільки польська вина, а й американська.

І ось випадково, десь на початку п'ятдесятих років, відбулася моя зустріч із „Культурою”. Конкретно, з редактором Єжи Гедройцем та його тодішнім товаришем, невідличним Йозефом Чапським. Гедройц до цього моменту був для мене постаттю анонімно-міфічною, ще хлопчиськом читав у Піньчові „Бунт молодих”, а потім „Політику”, які взяв у єврея, продавця газет, горбуна-філософа. Мало знав про мене, як, зрештою, про всіх читачів „Культури”. Перша розмова відбувалася на дистанції і не була позбавлена елементів недовіри. Але якщо говорити про автора цих рядків, то вона стала переломною подією у пошуках. Зрозумів, що, нарешті, маю справу із середовищем, яке знає свою мету, незалежне у думках і творенні нового змісту, незалежне щодо завдань сучасності та майбутнього. Так почалася наша співпраця, спочатку спорадична, потім інтенсивна, останнім часом знову трохи кульгава. Не була угодівською з обох боків. Сваримося та сперечаємося й далі, але це стало перманентний творчий конфлікт. У такий спосіб звіряємо думки, але діємо самостійно, без жодного батога над нами.

Тут, у „Культурі”, знайшов те, за що боровся у розмовах з моїми польськими ровесниками під час війни та після неї. За сміливість нових пропозицій, за перемогу над віковими та недавніми упередженнями, за розуміння наших спільних інтересів в ім'я спільної свободи.

Гедройц, ця дивовижна людина, яка поєднує в собі тверду на-полегливість своїх литовських предків із польською фантазією, є, принаймні для мене, таким же феноменом, як Пілсудський, Цят-Мацкевич чи навіть Фелікс Дзержинський. Можливо, були та є інші, але усіх тих зубрів, незважаючи на їхню винятковість, не знаємо.

Цей маломовний поляк-литвин, який і листи короткі писав, оберігав усю невелику садибу свободи під Парижем, діяв не один. Так, він був і залишається організатором, архітектором і наглядачем усього. Але без стовпів незалежної польської публіцистики – Мєрошевського, без вірного друга української справи – Лободовського, без мудреця в східних проблемах – Гостовца-Стемповського, без завжди молодечого оптимізму та романтика – Чапського, без раціоналістичного Герлінга-Грудзінського, який дотримується тієї ж лінії, і, зрозуміло, без активності українських письменників, науковців і публіцистів, таких як Кошелівець, Лавриненко, Левицький, Шерех, залучених до співпраці, – перехід від діалогу до сформулювання спільної мети не дав би таких конкретних результатів, яких вдалося досягнути. А це – важливі проблеми, які виводять на нові горизонти. Два аспекти беруть верх над усіма іншими: по-перше, висів зерна у ґрунт сучасної Польщі-сателіта, пробудження серед молодого покоління, яке мислить політичними категоріями, зацікавленості, а тепер уже навіть діяльності, в ім'я ідеалів і програм, виголошених „Культурою”; по-друге, роль „Культури” у кардинальній справі знайдення платформи для початку діалогу російських і українських демократів. Останню декларацію поляків, росіян, чехів і угорців щодо незалежності України та її захисту перед російським імперіалізмом у виданні „нових царів” не можна було б реалізувати без наполегливої, виснажливої праці колективу „Культури” та її редактора.

Переклад Валентини Гриник-Сутанівської

Богдан Осадчук

РЕФЛЕКСІЇ ПРО СМЕРТЬ МЕРОШЕВСЬКОГО¹

Менше ніж за тиждень перед вибухом польського червня, 21 червня, помер у Лондоні Юліуш Мєрошевський, про що паризька *Культура* написала у посмертній згадці: „Смерть Мєрошевського спричинила у нашому часописі вирву, якої ніхто не заповнить. Разом з Ним умерла частина *Культури*”. Редактор цього головного журналу поляків на чужині Єжи Гєдройць знає, чому так сильно ударив у трагічну струну. Мєрошевський був найвидатнішим польським публіцистом повоєнної доби. Він був не тільки стовпом і мозком польської публіцистики в екзилі, але й взагалі у всепольських масштабах. Його статті були завжди продуктом творчого індивідуалізму, вільного від якихнебудь налетів дешевого кон'юнктуралізму, безоглядні супроти Заходу і Сходу, своїх і чужинців, суворі в оцінці еміграції й рідного краю. Але критичний дух Мєрошевського не обмежувався бичуванням наявних помилок сучасників. Це прикмета кожного незалежного журналізму, і вона як така ще не дає підстави виставляти свідоцтва найвищої кляси. Натомість підставу на такі суперлятиви дає інша прикмета у публіцистиці покійного. Цією прикметою була відвага говорити своїм землякам болючу правду в очі, зривати з традиційними поглядами, які лягли глибоко у ментальність і підхід поляків до минулого, сучасного і майбутнього, боротися з забобонами, звичками, психозами або, як казав Мєрошевський, „політичними неврозами”.

Більшість польської еміграції не сприймала цієї політичної терапії. Її політичний організм і світогляд був уже імунний силою типової еміграційної склерози, щоб тези публіциста-реформатора

¹ Передрук з *Сучасність*. – 1979. – Ч. 12 (228)

змогли ще оживити нечулу на зовсім нову терапію тканину. Алемчимаий відлам еміграційної спільноти zareагував на тези самотнього майстра журналістичного пера з Лондону, який з подиву гідною наполегливістю понад два десятки літ щомісяця на сторінках Культури підносив найдразливіші справи нашої доби. Хилячи голову на могилою Меровшевського, годі перечисляти всі його заслуги. Зрештою, це радше завдання для дипломової праці з ділянки політології. Нашим завданням є віддати пошану Меровшевському за історичну ролу на тернистих шляхах польсько-українських взаємин. Він був тим єдиним польським публіцистом на чужині, який на руїнах давніх невдалих спроб порозуміння і над свіжими ще могилами страшної братовбивчої боротьби за другої світової війни піднісся до піонерської ролі сіяча ідеї спільноти інтересів Польщі й України. Тоді як більшість його земляків й усяких політичних, регіональних, комбатантських та інших інституцій стояла на ґрунті територіальних претенсій стосовно Львова і Галичини, він кинув гасло визнання статус кво як єдиної реальної бази спершу для діалогу, а згодом і для порозуміння. З його численних статей на цю тему наведу тільки один фрагмент, який показує високу класу політичної аргументації покійного:

Суттю польсько-російських стосунків було завжди змагання, і ми це змагання програли не безпосередньо з Москвою, а на Україні. Ми пропонували тодішнім східноєвропейським народам не що інше, як визиск і колонізацію, і тому поляки згадують ягеллонську ідею з гордістю, а українці і литвини з відразою. Ми не пропонуємо ні польсько-української федерації, ні тим більше новий похід на Київ. Але, говорячи образно, виграти з Росією ми можемо тільки на Україні. За відповідної кон'юнктури ми зможемо наш статус супроти Росії відбудувати лише тоді, коли народи, які відокремлюють Польщу від справжньої Росії, будуть певні нашої приязні і допомоги. Це не є ані імперіялізм, ані ягеллонська ідея, а звичайна політика здорового глузду. Розумна і далекосяжна політика є куди трудніша, ніж імперіялізм... Коли дивитися з цих позицій, то залишення Львова є фрагментом нашої політики не в стосунку до українців, а у стосунку до Росії. Не сміємо улегшувати Росії можливість розсварення нас з українцями, а наші претенсії на Львів чи Вільну є водою на млин російської імперіялістичної політики. Ми повинні пам'ятати про те, що втрата Львова означала б для українців зовсім щось інше, ніж для поляків. Українці мають прекрасний історичний Київ, але не мають відповідно міст з таким історичним

минулим, як Краків, Варшава, Гнєзно, Гданськ, Познань, не говорячи про Вроцлав, Катовиці та десятки інших польських міст. Тому українці, коли б їм відібрати Львів, були б багато більше покривджені, ніж ми, які втратили Львів.

[„Культура”, квітень 1970, № 4/271]

Найбільшою заслугою Мєрошевського є одначе те, що його статті впали на родючий ґрунт у Польщі. Там їх перечитувала і передумувала польська молодь і з них вчилася нової політичної азбуки щодо справжніх інтересів Польщі на сході Європи. То не польські комуністи з своєю перелицьованою націонал-демократичною москвофільською політстратегією дали молодим полякам поштовх до шукання нових доріг до майбутнього. Це зробив Юліюш Мєрошевський. За це йому наша дяка і наша пошана.

Aneks

Bohdan Osadczuk

Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila¹

Podobno dziennikarzom, politykom i zakonnikom nie wolno mówić publicznie o swoich intymnych sprawach. Jakżeż więc — pozostając w ramach mojego zawodu — mam wyrazić przyczyny polonofilstwa, jak opowiedzieć dlaczego lubię Polaków i skąd powstała koncepcja czynnego zaangażowania na rzecz porozumienia polsko-ukraińskiego? Prawdą jest chyba, że publicyście rzadko trafiają się okazje do wynurzeń natury osobistej. Zajmując się sprawami publicznymi musi pozostawać w świecie poglądów i argumentów w imię takiej czy innej idei przewodniej. Jako wyraziciel mniej czy więcej trafnie i zrozumiale wykładanych sformułowań dla szerokiej rzeszy czytelników jest postacią anonimową. Zazwyczaj wyręczają go w tym względzie koledzy po piórze — w nekrologach. Jednak ten tradycyjny system pomocy zawodowej nie jest, jak wszystko na tym świecie, doskonały. Okazja ta sama w sobie niezbyt wesoła nakłania często ludzi o pogodnym usposobieniu do niemiłosiernie usztucznych ocen. Innym daje jednorazową szansę do załatwienia porachunków, na które za życia nieszczęśnika brakło im odwagi. Ale główny sęk w tym, że zgodnie z dotychczasowymi regułami życia doczesnego i pozagrobowego zainteresowany nie jest już w stanie niczego sprostować.

Otóż jedynym zabezpieczeniem przed tego rodzaju komplikacjami są jubileusze, oczywiście nie własne, lecz tych pism lub czasopism, w których się coś niecoś napisało. Korzystając z takiej daty w życiu „Kultury” — mimo tego, że jeszcze się nie żegnam z kolegami i czytelnikami — zdecydowałem się sam zabrać głos. Ale zabrawszy się do dzieła stwierdziłem z miejsca, że rzecz to jest piekielnie trudna. Nie w sensie

¹ Przedruk z Bohdan Osadczuk, *Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila*, „Kultura” nr 7-8/1977, s. 202-207.

jakiegoś asekuranctwa czy groźby wychylenia się z ram „racji stanu”, czy też linii partyjnej. Tego rodzaju względy są mi obce. Wiedzą o tym Polacy na Wschodzie i na Zachodzie, którzy mnie z dawna nazywają „atamanem”, kierującym się jedynie i wyłącznie własną myślą i własnym piórem. Zna tę sprawę chyba też i większość moich ziomków czytających „Kulturę”. Trudność polega na czymś innym: na niemożliwości przedstawienia wszystkiego, co na drodze pełnej niefrasobliwej zawiadłości, wielu satysfakcji, ale też i potknięć a nawet rozczarowań, było istotne i nieistotne, uszeregowania wszystkiego i przeprowadzenia obliczenia pomiędzy czynnikami emocjonalnymi i czysto racjonalnymi dla sporządzenia bilansu tego wszystkiego, co właściwie wpłynęło decydująco na to, że polubiłem Polaków jak braci, że się za nimi od ćwierćwiecza ujmuję na arenie publicystyki międzynarodowej jak za swoimi, że celem mojego dojrzałego życia stało się porozumienie polsko-ukraińskie. Nie da się tego wszystkiego ująć w suche daty, przemieszać i z całą tej masy, jak w komputerze, wyjąć krótką definicję.

Odszukiwanie śladów

Poszukując rodowodu miłości do Polski i Polaków, sięgam myślą w lata dzieciństwa spędzonego na ziemi pinczowsko-proszowskiej — nie z woli rodziców, lecz władz polskich, które mojego ojca — nauczyciela i lewicowca — tak jak wielu innych tzw. zatoczeńców pół wieku temu zatoczyły aż w tamte rejony. Tam, pomiędzy Skalbierzem, Kazimierzą Wielką, Chrobrzem, Wiślicą i Kościelcem uczyłem się Polski. Biedy i uporu u chłopów, buty u szlachty, strachu u komunistów, idealizmu u ludowców, głupoty u policjantów. Pierwsze lekcje brałem na błoniach u pastuchów, w bitwach i śpiewach na pijanych graniach weselnych, na jarmarkach i odpustach, w biednych żydowskich miasteczkach Kielecczyny, ale i w cichości białego dworku dziwaczki-dziedziczki Śląskiej w Boszczyнку, uczącej małego brudasa bez butów — francuskiego. I dalej na tropach przeszłości do Wiślicy i Kościelca, do mrocznych kościołów i bóżnic, do ławki gimnazjalnej w pałacu Wielopolskich w Pińczowie i do pierwszych konfliktów o zachowanie własnej tożsamości narodowej z rzecznikami endeckiej asymilacji, do związków z powieścią i publicystyką ludowców Burka, Skóry, Mortona.

Nawet wojna, która zatopiła w krwi i nienawiści wiele związków polsko-ukraińskich, nie zdołała rozerwać starych przyjaźni. Przeciwnie

w kręgu młodych ludzi, w przeważnej większości z lewicy zadzierzgnęły się nowe więzi, które wbrew późniejszym podziałom wytrzymały próbę czasu. Również te z okresu powojennego w Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, która na kilka lat stała się azylem, a jednocześnie swoistym obserwatorium, pozwalającym śledzić na obiekcie przedziwnej mieszaniny żydowsko-międzynarodowej i neonacjonalistycznej pierwsze sygnały nadchodzących przemian i przybliżającej się w przyspieszonym tempie tragedii polskich Żydów.

Rola „Kultury”

Po szkole o sprawach polskich z lat dziecięcych, po uniwersytetach wojennych i powojennych — nastały lata żmudnych poszukiwań kręgu ludzi o podobnych przekonaniach i przeświadczeniu, że w obecnych warunkach zdruzgotanej Ukrainy i zniewolonej Polski, możliwość podjęcia dyskusji na temat najnowszego okresu naszych wspólnych dziejów — jako podstawy do późniejszej współpracy — nie istnieje ani w Warszawie ani w Kijowie. Następne dwudziestolecie w pełni to potwierdziło. Dotychczas nie wydano w Warszawie ani jednej solidnej pracy o stosunkach polsko-ukraińskich od czasu pierwszej wojny światowej. Nie ma też podręcznika historii Ukrainy w XX-tym wieku ani ukraińskiego odpowiednika o najnowszych dziejach Polski. A sposób traktowania centralnych zagadnień dnia współczesnego — jak tego dowiodły przemówienia Łukaszewicza, Motyki, Syczewskiego czy Trońka lub Małanczuka z okazji dni polskich na Ukrainie na wiosnę 1977 — jest zawstydzająco tchórzowski. Ale wróćmy po tej dygresji do wątku zasadniczego. Drogi poszukiwań były trudne i zawiłe. W okresie zimnej wojny znalazło się na terenie zachodniego Berlina kilku przedstawicieli polskiego życia politycznego na emigracji. Prawie wszyscy rozumieli konieczność uzdrowienia boleśnie nabrzmiałych problemów sąsiedztwa. Ale niebawem okazało się, że na tej drodze nie będzie można niczego nowego osiągnąć. Po jakimś czasie nadarzyła się okazja do uczestnictwa w rozmowach monachijskich, gdzie powstała polska sekcja Radia Wolnej Europy. Były to rozmowy pożyteczne, przyjemne, zwłaszcza, że brał w nich udział człowiek tak kompetentny jak nieżyjący już Stanisław Paprocki. A jednak, po każdorazowej dyskusji pozostawało uczucie niedosytu. Potem połapałem się na czym to polegało. Brakowało temu dialogowi odwagi do podejmowania śmiałych decyzji, a przede wszystkim do rozwinięcia

twórczych wizji. Przyczyniło się do tego wiele czynników: epigonizm starszej generacji ludzi z Polski sanacyjnej, strach przed poszukiwaniem nowego modelu stosunków, niezrozumienie w stosunku do tego, co się w międzyczasie wydarzyło w sensie przemian historycznych na nizinie między Odrą, Wisłą, Bugiem i Dnieprem. Wreszcie było jasne, że pracownicy RFE, to jednak urzędnicy na służbie amerykańskiej, pozbawieni ostatecznej, ale decydującej części w życiu publicznym — pełnej suwerenności. I oni — choć w niewspółmiernie większym zakresie, niż ich koledzy w Warszawie czy w Kijowie — korzystali tylko z ograniczonej suwerenności. Wyłamywał się z tego gorsetu jednak kierownik zespołu — zagończyk ze wszystkimi dobrymi i mniej dobrymi cechami podobnych charakterów — Jan Nowak-Jeziorański. I w tym układzie sił uczynił wiele dla wspólnego dzieła. Doceniał wagę sprawy porozumienia polsko-ukraińskiego i nie bał się — a to jest najważniejsze — konsekwencji statusu ograniczonej suwerenności, tzw. „polskiej deski”. Choć później — z zupełnie innych względów — skrzyżowaliśmy jego szpadę z moją krzywą kozacką szablą — w kwestii stosunków polsko-ukraińskich zdejmuję mój kołpak przed jego zapalczą pałą. Ale i Jan Nowak nie był w stanie przełamać wszystkich krępujących grupę monarchijską szlabanów zmiennej racji amerykańskiej. I tego nie zdoła zrobić nikt kto jest na służbie takiego czy innego mocarstwa. Przykład „suwerennej” Warszawy, czy „równoprawnego” Kijowa — z czego sobie ogół obywateli nad Wisłą i nad Dnieprem kpi nie od dziś — jest oczywiście najbardziej złowieszczym przykładem niewolnictwa. Ale i monarchijskie partnerstwo ma, niestety, bardzo wyraźne elementy poddaństwa. Wina to nie tylko polska lecz amerykańska.

I oto, raczej przez przypadek, nastąpiło gdzieś na początku lat pięćdziesiątych moje spotkanie z „Kulturą”. Konkretnie z redaktorem Jerzym Giedroyciem i jego ówczesnym towarzyszem pancernym Józefem Czapskim. Giedroyc do owej chwili był dla mnie postacią anonimowo-mityczną. Czytałem jako szczeniak wypożyczony od sprzedawcy gazet w Pińczowie, garbusa-filozofa żydowskiego, „Bunt Młodych” a potem „Politykę”. Zналиśmy się więc tak jak mnie, w o wiele mniejszym zakresie, zna rzesza czytelników „Kultury”. Pierwsza rozmowa była niepozobawiona elementów dystansu i nieufności. Ale jeśli chodzi o piszącego była wydarzeniem przełomowym w stosunku do poprzednich poszukiwań. Stało się jasne, że nareszcie mam do czynienia ze środowiskiem świadomym swych celów, niezależnym w myśleniu i tworzenia nowych treści, suwerennym wobec zadań współczesności i przyszłych okresów.

I tak zaczęła się nasza współpraca, najpierw sporadyczna, potem intensywna, ostatnio znowu, przejściowo, nieco kulejąca. Nie była i nie jest wzajemnym potakiwaniem. Wadziliśmy się i kłócimy się nadal, ale jest to stale permanentny konflikt twórczy. W ten sposób sprawdzamy się wzajemnie, ale z tą różnicą wobec wszelkich innych układów, że działamy suwerennie, bez żadnego nad nami bata.

Tu, w „Kulturze”, znalazłem to, o co walczyłem w rozmowach z moimi polskimi rówieśnikami w czasie wojny i po wojnie. O śmiałość nowych propozycji, o przezwyciężenie wiekowych i niedawnych uprzedzeń, o zrozumienie naszych wspólnych interesów i konieczności w imię wspólnej wolności. Giedroyc, ten dziwny człowiek, który połączył twardy upór swych litewskich przodków z polską fantazją jest — przynajmniej dla mnie — podobnym fenomenem jak Piłsudski, Cat-Mackiewicz czy nawet Feliks Dzierżyński. Może byli i są jeszcze inni, ale tych wszystkich żubrów, mimo ich wyjątkowości, widocznie nie znamy.

Ten małomówny i krótkie listy piszący Polak – Litwin, czuwający nad całym podparyskim folwarkiem wolności, działał nie sam. Naturalnie to on był jest organizatorem, architektem i nadzorcą wszystkiego. Ale bez filaru niezależnej publicystyki polskiej — Mieroszewskiego, bez wiernego druha sprawy ukraińskiej — Łobodowskiego, bez mędrca w kwestiach wschodnich — Hostowca-Stempowskiego, bez wiecznie młodzieńczego optymisty i romantyka — Czapskiego, bez raczej nacjonalistyczne, ale w gruncie rzeczy po tej samej linii idącego — Herling-Grudzińskiego i prawdopodobnie bez aktywności zaangażowanych pisarzy, naukowców i publicystów ukraińskich jak Koszeliweć, Ławrynenko, Łewyćkcyj, Szerech — przejście od dialogu do sformułowania wspólnych celów nie dałoby tych konkretnych skutków, jakie zostały osiągnięte. A są to sprawy poważne, liczące się już na miarę nowych horyzontów. Dwa aspekty górują nad wszelkimi innymi: po pierwsze — posianie ziarna na glebie dzisiejszej Polski satelickiej, rozbudzenie wśród młodego, myślącego kategoriami politycznymi pokolenia zainteresowania, a obecnie już nawet czynnego zaangażowania na rzecz ideałów i programów głoszonych przez „Kulturę”, po drugie — rola „Kultury” w kardynalnej sprawie znalezienia platformy do podjęcia rozmów pomiędzy demokratami rosyjskimi i ukraińskimi. Ostatnia deklaracja Polaków, Rosjan, Czechów i Węgrów w sprawie wolności Ukrainy i jej obrony przed imperializmem rosyjskim w wydaniu „nowych carów” byłaby nie do zrealizowania bez uporczywego i stale drażącego zaangażowania zespołu „Kultury” i jej redaktora.

Bohdan Osadczuk

REFLEKSJE O ŚMIERCI MIEROSZEWSKIEGO¹

Niecały tydzień przed wybuchem polskiego czerwca, 21 czerwca, zmarł w Londynie Juliusz Mieroszewski, o czym paryska „Kultura“ napisała we wspomnieniu pośmiertnym: „Śmierć Mieroszewskiego sprawiła w naszym piśmie wyrwę, której nikt nie zapełni. Razem z nim umarła część «Kultury».” Redaktor tego głównego organu Polaków na obczyźnie, Jerzy Giedroyc, wie czemu tak mocno uderzył w strunę tragiczną. Mieroszewski był najwybitniejszym polskim publicystą okresu powojennego. Był nie tylko filarem i mózgiem polskiej publicystyki na emigracji, ale też na skalę ogólnopolską. Jego artykuły były zawsze produktem twórczego indywidualizmu, wolnego od jakichkolwiek nalotów taniego koniunkturalizmu, bezwzględne wobec Zachodu i Wschodu, swoich i obcych, surowe w ocenie emigracji i kraju ojczystego. Ale krytyczny duch Mieroszewskiego nie ograniczał się do biczowania oczywistych pomyłek współczesnych. To cecha każdego niezależnego dziennikarstwa i sama w sobie nie daje jeszcze podstaw do wystawienia świadectwa najwyższej klasy. Natomiast podstawy do takich superlatywów daje inna cecha twórczości zmarłego. Cechą tą była odwaga mówienia rodakom w oczy bolesnej prawdy, zrywania z tradycyjnymi poglądami, które leżą głęboko w mentalności Polaków i w ich podejściu do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, odwaga walczenia z zabobonami, przyzwyczajeniami i psychozami, albo — jak mówił Mieroszewski — „neurozami politycznymi”.

Większość polskiej emigracji nie akceptowała tej terapii politycznej. Jej polityczny organizm i światopogląd był zbyt immunizowany siłą ty-

¹ Przedruk z Bohdan Osadczuk, *Refleksje o śmierci Mieroszewskiego*, „Kultura” nr 7-9/1977, s. 207-209. Ukraiński oryginał ukazał się w: „Suczastnist” Nr. 12 (grudzień 1976).

powo emigracyjnej sklerozy, ażeby tezy publicysty-reformatora mogły ożywić tkankę, nieczułą na całkiem nową terapię. Lecz niemały odłam wspólnoty emigracyjnej reagował na tezy samotnego mistrza pióra dziennikarskiego z Londynu, który z podziwu godną wytrwałością ponad dwa dziesiątki lat co miesiąc na stronach *Kultury* poruszał najbardziej drażliwe sprawy naszej epoki. Chyląc głowę nad mogiłą Mieroszewskiego, nie sposób wyliczać jego wszystkich zasług. Zresztą to raczej zadanie dla pracy dyplomowej z dziedziny politologii. Naszym zadaniem jest oddać hołd Mieroszewskiemu za jego historyczną rolę na cierniowych szlakach stosunków polsko-ukraińskich. Był on jedynym polskim publicystą na obczyźnie, który na ruinach dawnych nieudanych prób porozumienia i nad świeżymi jeszcze mogiłami bratobójczej walki w drugiej wojnie światowej wznosił się do pionierskiej roli siewcy idei wspólnoty interesów Polski i Ukrainy. Podczas gdy większość jego rodaków oraz wszelkich instytucji politycznych, regionalnych, kombatanckich i innych stała na gruncie terytorialnych pretensji do Lwowa i Galicji Wschodniej, on rzucił hasło uznania *status quo* jako jedynej realnej bazy najpierw dla dialogu, a potem dla porozumienia. Z jego licznych artykułów na ten temat zacytuję tylko jeden fragment, który pokazuje wysoką klasę polityczną argumentacji zmarłego:

Istotą stosunków polsko-rosyjskich była zawsze rywalizacja i tę rywalizację przegraliśmy nie bezpośrednio z Moskwą — tylko na Ukrainie. Ówczesnym narodom wschodnioeuropejskim nie mieliśmy niczego do zaoferowania poza wyzyskiem i kolonizacją i z tej przyczyny o idei jagiellońskiej Polacy mówią z namaszczeniem, a Ukraińcy czy Litwini mówią z odrazą.

Nie proponujemy federacji polsko-ukraińskiej, tym mniej nowej wyprawy na Kijów. Lecz, mówiąc obrazowo, wygrać z Rosją możemy tylko na Ukrainie. Przy odpowiedniej koniunkturze odbudować nasz status w stosunku do Rosji — będziemy mogli wówczas gdy narody oddzielające Polskę od rdzennej Rosji będą pewne naszej przyjaźni i poparcia. To nie jest ani idea jagiellońska, lecz zwyczajna, rozsądna polityka. Rozsądna i dalekowzroczna polityka jest rzeczą daleko trudniejszą niż imperializm...

Jedną z tez niniejszego wariantu sytuacyjnego jest pogląd, że o tym czy będziemy, czy nie będziemy równorzędnym partnerem Rosji — zadecydują nie Rosjanie tylko Ukraińcy, Litwini, Białorusini, Bałtowie. Jeżeli w korzystnej koniunkturze zdołamy przekonać te narody, że Polska ma im coś więcej do zaoferowania niż Moskwa, że nasza polityka nie ma nic wspólnego z imperializmem... Rozpatrywana w tej płaszczyźnie rezygnacja ze Lwowa jest fragmentem naszej polityki nie w stosunku do Ukraińców, lecz w stosunku do Rosji. Nie możemy ułatwiać Rosji poróżnienia nas z Ukraińcami a nasze

żądanie zwrotu Lwowa czy Wilna są wodą na młyny imperialistycznej polityki rosyjskiej.

Powinniśmy również pamiętać, że utrata Lwowa oznaczałaby zupełnie co innego dla Ukraińców niż dla Polaków. Ukraińcy mają piękny historyczny Kijów. Lecz nie mają miast porównywalnych w dziejowym splendorze z Krakowem, Warszawą, Gnieznem, Gdańskiem, Poznaniem – nie mówiąc o Wrocławiu, Katowicach i dziesiątkach innych miast polskich. Dlatego Ukraińcy, gdyby im odebrano Lwów, byłiby znacznie bardziej skrzywdzeni niż my, którzy utraciliśmy Lwów.

(„Kultura”, kwiecień 1970, Nr 4/271)

Przed wszystkim największą zasługą Mieroszewskiego jest to, że jego artykuły trafiły na urodzajny grunt w Polsce. Tam przeczytała je i przemyślała polska młodzież i z nich uczyła się nowego politycznego elementarza, jeśli idzie o istotne interesy Polski na wschodzie Europy. To nie polscy komuniści ze swoją nacjonalistyczną, rusofilską politstrategią pobudzili młodych Polaków do szukania nowych dróg do przyszłości. Zrobił to Juliusz Mieroszewski. I za to należy mu się nasza wdzięczność i szacunek.

Anhang

Bohdan Osadczuk

Bekenntnisse und Zeugnisse eines ukrainischen Polenfreundes¹

Angeblich dürfen Journalisten, Politiker und Mönche nicht öffentlich über ihre privaten Angelegenheiten sprechen. Wie kann ich also – meinem Beruf treu bleibend – die Ursachen meiner Freundschaft zu Polen erklären, wie kann ich es erzählen, warum ich die Polen mag und wie die Konzeption entstand, sich aktiv zugunsten der polnisch-ukrainischen Verständigung zu engagieren? Wahrscheinlich stimmt es, dass sich für einen Publizisten selten die Gelegenheit zur persönlichen Entfaltung ergibt. Wenn er sich mit öffentlichen Angelegenheiten befasst, muss er in der Welt der Ansichten und Argumente im Namen der einen oder anderen Leitidee verweilen. Als Sprecher von mehr oder weniger treffenden und verständlichen Formulierungen für einen breiten Leserkreis ist er eine anonyme Figur. In der Regel wird er dabei von Kollegen unterstützt – indem sie einen Nachruf über ihn verfassen. Dieses traditionelle System der beruflichen Unterstützung ist jedoch, wie alles auf dieser Welt, nicht perfekt. Ein solcher Anlass, der an sich nicht sehr erfreulich ist, veranlasst Menschen mit heiterem Gemüt häufig zu gnadenlos künstlichen Urteilen. Sie gibt anderen die einmalige Gelegenheit, Rechnungen zu begleichen, zu denen sie zu Lebzeiten des Unglückseligen nie den Mut hatten. Der größte Witz daran ist jedoch, dass der Betroffene nach den bisherigen Regeln des Zeitlichen und des Jenseitigen nicht mehr in der Lage ist, etwas geradezurücken.

¹ Polnische Erstveröffentlichung: Bohdan Osadczuk, *Wyznania i zeznania ukraińskiego polonofila*, in: „Kultura” 7-8/1977, S. 202-207.

Die einzige Absicherung vor derlei Komplikationen sind Jubiläen, natürlich nicht die eigenen, sondern die der Zeitschriften oder Magazine, für die man mal etwas geschrieben hat. Einen solchen Zeitpunkt im Leben der „Kultura“ nutzend – obwohl ich mich noch nicht von meinen Kollegen und Lesern verabschieden möchte – beschloss ich das Wort selbst zu ergreifen. Aber als ich mich ans Werk machte, stellte ich sogleich fest, dass die Sache verdammt schwierig ist. Nicht im Sinne irgendeiner Scheu oder Gefahr, aus dem Rahmen der „Staatsraison“ zu fallen oder auch von der Parteilinie abzuweichen. Solche Überlegungen sind mir fremd. Das ist den Polen in Ost und West bekannt, die mich seit langem als „Ataman“ bezeichnen, der sich einzig und allein von seinen eigenen Gedanken und seiner eigenen Feder leiten lässt. Diese Sache dürfte wahrscheinlich und auch der Mehrheit meiner Landsleute, die die „Kultura“ lesen, bekannt sein. Die Schwierigkeit liegt in etwas anderem: Es ist die Unmöglichkeit, alles Wesentliche und Irrelevante, was einem auf dem Weg voll unbekümmerten Draufgängertums, häufiger Zufriedenheit, aber auch Fehltritte und sogar Enttäuschungen darzustellen, alles zu ordnen und eine Abrechnung zwischen emotionalen und rein rationalen Faktoren vorzunehmen, um eine Bilanz von all dem zu ziehen, was tatsächlich einen entscheidenden Einfluss darauf hatte, dass ich die Polen als Brüder zu mögen begann, dass ich seit einem Vierteljahrhundert in der Arena der internationalen Publizistik für sie eintrete, als seien sie meine Landsleute, und dass das Ziel meines reifen Lebens die polnisch-ukrainische Verständigung wurde. Es ist unmöglich, alles in trockene Daten zu packen, sie zu mischen und wie ein Computer eine kurze Definition aus dem Ganzen herauszuholen.

Spurensuche

Auf der Suche nach dem Ursprung meiner Liebe zu Polen und den Polen denke ich an die Jahre meiner Kindheit, die ich in der Gegend von Pińczów verbracht habe – nicht wegen des Willens meiner Eltern, sondern wegen der polnischen Behörden, die meinen Vater, einen linken Lehrer, wie viele andere sogenannte „Verschleppte“, vor einem halben Jahrhundert bis in diese Gegend verschleppten. Dort, zwischen Skalbierz, Kazimierza Wielka, Chroberz, Wiślica und Kościelec, lernte ich was Polen ausmacht. Armut und Sturheit bei den Bauern, Hochmut beim Adel, Angst bei den Kommunisten, Idealismus bei den Bauern-

aktivisten, Dummheit bei den Polizisten. Die ersten Lektionen erhielt ich auf den Weiden bei den Hirten, in Schlachten und Gesängen auf betrunkenen Hochzeitsfeiern, auf Jahrmärkten und Kirchweihen, in den armen jüdischen Kleinstädten in der Region um Kielce, aber auch in der Stille des weißen Gutshofes in Boszczyń bei der wunderlichen Erbin Frau Ślaska, die einem kleinen Rotzjungen ohne Schuhe Französisch beibrachte. Die Spuren der Vergangenheit führen mich weiter nach Wiślica und Kościelec, zu düsteren Kirchen und Synagogen, zu einer Gymnasialbank im Wielopolski-Palais in Pińczów und zu den ersten Konflikten um die Bewahrung der eigenen nationalen Identität mit den Verfechtern der nationaldemokratischen Assimilation, verbunden mit Romanen und der Publizistik der bäuerlichen Aktivisten Burek, Skóra und Morton.

Selbst der Krieg, der viele polnisch-ukrainische Beziehungen in Blut und Hass ertränkte, konnte alte Freundschaften nicht zerstören. Im Gegensatz dazu wurden im Kreis der jungen Leute, die in ihrer überwiegenden Mehrheit der Linken angehörten, neue Bündnisse geknüpft, die entgegen den späteren Spaltungen die Zeit überdauert haben. Auch jene aus der Nachkriegszeit in der Polnischen Militärmission in Berlin, die für einige Jahre zum Zufluchtsort und zugleich zu einer Art Observatorium wurde, das es ermöglichte, am Objekt einer wundersamen Mischung aus jüdisch-internationalem und neonationalistischem Milieu die ersten Anzeichen des bevorstehenden Wandels und der sich im beschleunigten Tempo anbahnenden Tragödie der polnischen Juden zu verfolgen.

Die Rolle der „Kultura“

Nach der Schule des Polnischen in den Kindheitsjahren, nach den Kriegs- und Nachkriegsuniversitäten folgten Jahre der mühsamen Suche nach einem Kreis von Gleichgesinnten und ähnlichen Überzeugungen, dass es unter den gegenwärtigen Bedingungen einer zerrütteten Ukraine und eines unterworfenen Polens weder in Warschau noch in Kyjiw die Möglichkeit gibt, die jüngste Periode unserer gemeinsamen Geschichte als Grundlage für eine spätere Zusammenarbeit zu diskutieren. Die nächsten zwei Jahrzehnte haben dies voll bestätigt. In dieser Zeit ist in Warschau kein einziges solides Werk über die polnisch-ukrainischen Beziehungen seit dem Ersten Weltkrieg erschienen. Es gibt auch kein

Lehrbuch über die Geschichte der Ukraine im zwanzigsten Jahrhundert oder ein ukrainisches Äquivalent über die jüngste Geschichte Polens. Und die Art und Weise, wie die zentralen Fragen der Zeit behandelt werden – wie die Reden von Łukaszewicz, Motyka, Syczewski, Trońka oder Małanczuk anlässlich der Polnischen Tage in der Ukraine im Frühjahr 1977 bewiesen haben – ist beschämend feige. Aber kehren wir nach dieser Abschweifung zum Hauptthema zurück. Die Suchpfade waren schwierig und verworren. Während des Kalten Krieges befanden sich mehrere Vertreter des polnischen politischen Lebens im Exil in West-Berlin. Fast alle von ihnen verstanden die Notwendigkeit, die schmerzhaft angeschwollenen Probleme der Nachbarschaft zu heilen. Es zeigte sich jedoch bald, dass auf diesem Weg nichts Neues erreicht werden konnte. Nach einiger Zeit ergab sich die Gelegenheit, an den Münchener Gesprächen teilzunehmen, wo die polnische Sektion von Radio Freies Europa [RFE, *Anm. d. Übers.*] gegründet wurde. Es waren nützliche und angenehme Gespräche, zumal sich ein so sachkundiger Mann wie der bereits verstorbene Stanisław Paprocki daran beteiligte. Und doch blieb nach jeder Diskussion ein Gefühl der Unzufriedenheit. Im Nachhinein habe ich durchschaut, worauf dies beruhte. Diesem Dialog fehlte es an Mut, gewagte Entscheidungen zu treffen und vor allem kreative Visionen zu entwickeln. Dazu haben viele Faktoren beigetragen: Der Epigonismus der älteren Generation von Menschen aus Polen der *Sanacja*-Jahre, die Angst vor der Suche nach einem neuen Modell der Beziehungen und das Unverständnis gegenüber dem, was in der Zwischenzeit an historischen Veränderungen im Tiefland zwischen Oder, Weichsel, Bug und Dnjepr geschehen war. Schließlich war klar, dass die Mitarbeiter des RFE jedoch im amerikanischen Dienst standen, denen schlussendlich das im öffentlichen Leben so entscheidende Teilchen – die volle Souveränität – vorenthalten wurde. Und sie konnten – wenn auch in unverhältnismäßig größerem Umfang als ihre Kollegen in Warschau oder Kyjiw – nur eine begrenzte Souveränität in Anspruch nehmen. Aus diesem Korsett befreite sich allerdings Jan Nowak-Jeziorański, der als Leiter und Antreiber des Teams mit sämtlichen guten und weniger guten Eigenschaften ähnlicher Charaktere ausgestattet war. In diesem Kraftgefüge hat er viel für das gemeinsame Werk getan. Er hat die Bedeutung der polnisch-ukrainischen Frage (an-)erkannt und hatte keine Angst, und das ist das Wichtigste, vor den Folgen des Status der begrenzten Souveränität, dem sogenannten „Polish Desk“. Obwohl später – aus ganz anderen Gründen – sich sein Degen mit meinem krummen Kosa-

kensäbel gekreuzt hat – in Bezug auf die polnisch-ukrainischen Beziehungen – ziehe ich meine Kalpak vor seinem entschlossenen Taktstock. Aber auch Jan Nowak war nicht in der Lage, alle Schranken der sich verändernden US-amerikanischen Raison zu durchbrechen, die die Münchener Gruppe beschränkten. Und das ist etwas, wozu niemand in der Lage sein kann, der im Dienste der einen oder anderen Supermacht steht. Das Beispiel des „souveränen“ Warschauer oder des „gleichberechtigten“ Kyjiws, über das sich die Öffentlichkeit an der Weichsel und am Dnjepr seit langem lustig macht, ist natürlich das schändlichste Beispiel der Sklaverei. Aber die Münchener Partnerschaft hat leider auch ganz klare Elemente der Knechtschaft, bei der die Schuld nicht nur bei den Polen, sondern auch bei den Amerikanern liegt.

Und in diesem Zusammenhang fand in den frühen fünfziger Jahren, eher zufällig, meine Begegnung mit der „Kultura“ statt. Namentlich mit dem Redakteur Jerzy Giedroyc und seinem engsten Mitarbeiter Józef Czapski. Bis dahin war Giedroyc für mich eine anonyme mythische Figur. Als Jungspund las ich die von einem Zeitungsverkäufer, einem buckligen jüdischen Philosophen, ausgeliehenen Ausgaben von „Bunt Młodych“ und später auch „Polityka“. Wir kannten uns also, so wie ich, wenn auch in viel geringerem Maße, bei den zahlreichen Lesern von „Kultura“ bekannt bin. Das erste Gespräch war von einer gewissen Distanz und Misstrauen geprägt. Für den Verfasser dieser Zeilen war es im Vergleich zu den früheren Erkundungen ein einschneidendes Erlebnis. Es wurde deutlich, dass ich es endlich mit einem Milieu zu tun hatte, das sich seiner Ziele bewusst und unabhängig in seinem Denken war sowie danach strebte, neue Inhalte zu kreieren, die souverän angesichts der Aufgaben der Gegenwart wie zukünftiger Zeiten waren. Und so begann unsere zunächst sporadische Zusammenarbeit, die sich dann intensivierte und in der letzten Zeit ein wenig hinkt. Sie war und ist kein gegenseitiges Abnicken. Wir zanken und streiten weiterhin, aber es ist stets ein konstruktiver Konflikt. Auf diese Weise überprüfen wir uns gegenseitig, aber mit dem Unterschied, dass wir angesichts jeglicher sonstiger Übereinkünfte souverän agieren und niemand über uns eine Peitsche schwingt.

Bei der „Kultura“ fand ich das, wofür ich in Gesprächen mit meinen polnischen Altersgenossen während und nach dem Krieg gekämpft hatte: für die Kühnheit neuer Vorschläge, für die Überwindung alter und neuer Vorurteile, für das Verständnis unserer gemeinsamen Interessen, die im Namen der gemeinsamen Freiheit notwendig sind.

Giedroyc, dieser seltsame Mann, der die unnachgiebige Sturheit seiner litauischen Vorfahren mit polnischer Fantasie kombinierte, ist – zumindest für mich – ein ähnliches Phänomen wie Piłsudski, Cat-Mackiewicz oder sogar Felix Dzierżyński. Vielleicht gab und gibt es noch andere, aber alle diese Wisente sind uns trotz ihrer Einzigartigkeit offenbar unbekannt.

Dieser wortkarge und kurze Briefe schreibende Polen-Litauer wacht über den ganzen Gutshof der Freiheit in der Pariser Vorstadt, doch handelte er nie allein. Natürlich war er der Organisator, Architekt und Überwacher von allem. Aber ohne Mieroszewski, die Säule des unabhängigen polnischen Journalismus, ohne Łobodowski, den treuen Freund der ukrainischen Sache, ohne Hostowiec-Stempowski, den Weisen, wenn es um Fragen des Ostens geht, ohne den ewig jugendlichen Optimisten und Romantiker Czapski, ohne den eher nationalistischen, aber im Grunde genommen gleichgesinnten Herling-Grudziński, und wahrscheinlich ohne die Tätigkeit engagierter ukrainischer Schriftsteller, Wissenschaftler und Publizisten wie Koszeliweć, Ławrynenko, Łewyćkcyj und Szerech hätte der Übergang vom Dialog zur Formulierung gemeinsamer Ziele nicht die konkreten Ergebnisse erbracht, die erzielt wurden. Und das sind ernste Angelegenheiten, die bereits zu neuen Horizonten führen. Zwei Aspekte sind hierbei wichtiger als alle anderen: erstens die Aussaat auf dem Boden des heutigen satellitären Polens, die bei der jungen, politisch denkenden Generation ein Interesse und inzwischen sogar ein aktives Engagement für die von der „Kultura“ verkündeten Ideale und Programme weckt; zweitens die Rolle der Kultur in der zentralen Frage, eine Plattform für Gespräche zwischen russischen und ukrainischen Demokraten zu finden. Die jüngste Erklärung von Polen, Russen, Tschechen und Ungarn zur Freiheit der Ukraine und ihrer Verteidigung gegen den russischen Imperialismus unter den „neuen Zaren“ wäre ohne das beharrliche und unermüdliche Engagement des „Kultura“-Teams und seines Herausgebers nicht möglich gewesen.

Aus dem Polnischen von Johanna Richter und Jakub K. Sawicki

Bohdan Osadczuk

GEDANKEN ZUM TOD VON MIEROSZEWSKI¹

Weniger als eine Woche vor dem Ausbruch des Polnischen Juni [gemeint ist die Streik- und Demonstrationswelle in der VR Polen des Jahres 1976, *Anm. d. Übers.*] starb am 21. Juni Juliusz Mieroszewski in London. Die Pariser „Kultura“ schrieb posthum: „Mieroszewskis Tod hat in unserer Zeitschrift eine Lücke gerissen, die niemand füllen kann. Ein Teil von ‚Kultura‘ ist mit ihm gestorben.“ Jerzy Giedroyc, der Herausgeber dieses wichtigsten Organs der Polen im Ausland, hat diesen tragischen Ton ganz bewusst gewählt. Mieroszewski war der bedeutendste polnische Publizist der Nachkriegszeit. Er war nicht nur die Stütze und der Kopf des polnischen Journalismus im Exil, sondern des gesamten Polens. Seine Artikel waren stets das Produkt eines schöpferischen Individualismus, frei von jeder Unterwanderung durch billigen Opportunismus, schonungslos gegenüber West und Ost, den Eigenen und den Fremden, hart in der Beurteilung der Emigration und des Heimatlandes. Doch Mieroszewskis kritischer Geist beschränkte sich nicht darauf, die offensichtlichen Fehler seiner Zeitgenossen zu tadeln. Dies ist ein Merkmal jedes unabhängigen Journalismus und rechtfertigt für sich genommen noch kein erstklassiges Zeugnis. Die Grundlage für solche Superlative liefert hingegen ein anderes Merkmal im Werk des Verstorbenen. Vielmehr war es sein Charakterzug zum Mut, seinen Landsleuten die schmerzliche Wahrheit vor Augen zu führen, mit den traditionellen Ansichten zu brechen, die tief in der Mentalität der Polen und in ihrem Umgang mit der Vergangenheit, der Gegenwart und der Zukunft ver-

¹ Polnische Erstveröffentlichung: Bohdan Osadczuk, *Refleksje o śmierci Mieroszewskiego*, in: „Kultura“ 7-8/1977, S. 207-209. Ukrainisches Original erschien in *Сучасність* 12 (228)/1979.

wurzelt sind; der Mut, Aberglauben, Gewohnheiten und Psychosen oder – wie Mieroszewski sagte – „politische Neurosen“ zu bekämpfen. Die Mehrheit der polnischen Emigration hat diese politische Therapie nicht akzeptiert. Ihr politischer Organismus und ihre Weltanschauung waren durch die Kraft der typischen Emigranten-Sklerose zu sehr immunisiert, als dass die Thesen eines publizistischen Reformators in der Lage wären, ein für eine völlig neue Therapie unempfindliches Gewebe wiederzubeleben. Aber ein nicht geringer Teil der Emigrantengemeinschaft reagierte auf die Thesen eines einsamen Meisters der journalistischen Feder aus London, der mit bewundernswerter Beharrlichkeit über zwei Jahrzehnte hinweg die heikelsten Fragen unserer Zeit ansprach. Wenn wir uns über Mieroszewskis Grab verneigen, ist es unmöglich, alle seine Verdienste aufzuzählen. Jedenfalls ist dies eher eine Aufgabe für eine politikwissenschaftliche Diplomarbeit. Unsere Aufgabe ist es, Mieroszewski für seine historische Rolle auf den dornigen Pfaden der polnisch-ukrainischen Beziehungen zu würdigen. Er war der einzige polnische Publizist im Exil, der sich auf den Trümmern vergangener erfolgloser Verständigungsversuche und über den noch frischen Gräbern der Bruderkämpfe des Zweiten Weltkriegs zu einer Pionierrolle aufschwang und die Idee einer Interessengemeinschaft zwischen Polen und der Ukraine säte. Während die meisten seiner Landsleute und alle politischen, regionalen, Veteranen- und sonstigen Institutionen territoriale Ansprüche auf Lwiw und Ostgalizien erhoben, gab er die Parole aus, dass die Anerkennung des Status quo die einzig begehbbare Grundlage für einen Dialog und eine spätere Verständigung sei. Aus seinen zahlreichen Artikeln zu diesem Thema möchte ich nur eine Passage zitieren, die das hohe politische Niveau der Argumentation des Verstorbenen verdeutlicht:

Das Wesen der polnisch-russischen Beziehungen war immer die Rivalität, und wir haben diese Rivalität nicht direkt mit Moskau verloren – sondern in der Ukraine. Wir hatten den osteuropäischen Nationen damals nichts anderes zu bieten als Ausbeutung und Kolonisierung und deshalb sprechen die Polen von der jagiellonischen Idee mit Ehrfurcht und die Ukrainer oder Litauer mit Abscheu.

Wir schlagen keine polnisch-ukrainische Föderation vor, geschweige denn einen neuen Streifzug gen Kyjiw. Bildlich gesprochen können wir aber nur in der Ukraine gegen Russland gewinnen. Unter günstigen Umständen werden wir unseren Status gegenüber Russland wiederherstellen können, wenn die Nationen, die Polen vom Kern-Russland trennen, sich unserer Freund-

schaft und Unterstützung sicher sind. Das ist keine jagiellonische Idee, sondern einfach eine vernünftige Politik. Eine vernünftige und weitsichtige Politik ist nämlich eine viel schwierigere Sache als Imperialismus...

Eine der Thesen bei der vorliegenden situativen Variante ist die, dass nicht die Russen, sondern die Ukrainer, Litauer, Belarusen und Balten darüber entscheiden werden, ob wir ein gleichberechtigter Partner Russlands sein werden oder nicht. Wenn es uns unter günstigen Umständen gelingt, diese Völker davon zu überzeugen, dass Polen ihnen mehr zu bieten hat als Moskau, dass unsere Politik nichts mit Imperialismus zu tun hat ... So gesehen ist die Preisgabe von Lwiw Teil unserer Politik nicht gegenüber den Ukrainern, sondern gegenüber Russland. Wir dürfen es Russland nicht zu leicht machen, uns mit den Ukrainern zu entzweien, denn unsere Forderung nach der Rückgabe von Lwiw oder Vilnius ist Wasser auf die Mühlen der imperialistischen Politik Russlands.

Wir sollten auch nicht vergessen, dass der Verlust von Lwiw für die Ukrainer etwas ganz anderes bedeuten würde als für die Polen. Die Ukrainer haben das wunderschöne historische Kyjiw. Aber sie haben keine Städte, die in ihrer historischen Pracht mit Kraków, Warszawa, Gniezno, Gdańsk, Poznań vergleichbar sind – ganz zu schweigen von Wrocław, Katowice und Dutzenden anderen polnischen Städten. Deshalb würde es die Ukrainer viel mehr schmerzen, wenn ihnen Lwiw weggenommen würde, als uns, die wir Lwiw verloren haben.

(Kultura, Nr. 4/271, April 1970)

Mieroszewskis größter Verdienst ist vor allem, dass seine Artikel in Polen auf fruchtbaren Boden fielen. Dort wurden sie von der polnischen Jugend gelesen, durchdacht, und aus ihnen lernte sie das Einmaleins über die wesentlichen Interessen Polens im östlichen Europa. Es waren nicht die polnischen Kommunisten mit ihrer nationalistischen, russo-philien Politikstrategie, die die jungen Polen dazu anregten, neue Wege in die Zukunft zu suchen. Es war Juliusz Mieroszewski, der dies tat. Dafür gebührt ihm unser Dank und Respekt.

Aus dem Polnischen von Johanna Richter und Jakub K. Sawicki

Серія „Україна-Польща-Німеччина. Трикутник діалогу“ публікує наукові дослідження, науково-популярні есеї та художні твори авторів, пов'язаних з країнами, згаданими у назві серії. Місія серії – поширювати досвід і роздуми авторів, які працюють в Україні, Польщі та Німеччині, про примирення, діалог і культурний трансфер між країнами і народами, розділеними важким досвідом минулого і об'єднаними історією спільного сусідства.

W ramach serii „Ukraina-Polska-Niemcy. Trójkąt dialogu” ukazują się opracowania naukowe, popularnonaukowe eseje i dzieła literackie autorów związanych z wymienionymi w tytule serii krajami. Misją serii jest upowszechnianie doświadczeń i refleksji autorów działających w Ukrainie, Polsce i Niemczech na temat pojednania, dialogu i transferu kulturalnego między państwami i narodami podzielonymi trudnymi doświadczeniami przeszłości i połączonymi historią wspólnego sąsiedztwa.

Die Reihe „Ukraine-Polen-Deutschland. Das Dreieck des Dialogs” veröffentlicht wissenschaftliche Studien, populärwissenschaftliche Essays und literarische Werke von Autorinnen und Autoren, die mit den im Titel der Reihe genannten Ländern verbunden sind. Ziel der Reihe ist es, die Erfahrungen und Überlegungen von Autoren, die in der Ukraine, in Polen und in Deutschland arbeiten, zu Versöhnung, Dialog und Kulturtransfer zwischen Ländern und Völkern zu verbreiten, die durch die schwierigen Erfahrungen der Vergangenheit geteilt und durch die Geschichte ihrer gemeinsamen Nachbarschaft verbunden sind.